T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİR ELEŞTİRMEN OLARAK BERNA MORAN

ARİF KESKİN
13723016

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. NİHAYET ARSLAN

İSTANBUL
2018

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİR ELEŞTİRMEN OLARAK BERNA MORAN

ARİF KESKİN
13723016

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. NİHAYET ARSLAN

İSTANBUL
2018

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATIANA BİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİR ELEŞTİRMEN OLARAK BERNA MORAN

ARİF KESKİN
13723016

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 23.05.2018
Tezin Savunulduğu Tarih: 26.04.2018
Tez Oy Birliği / ~~Oy Çokluğu~~ ile Başarılı Bulunmuştur

Unvan Ad Soyad		İmza
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Nihayet ARSLAN	
Jüri Üyeleri	: Yrd. Doç. Dr. Didem ARDALI BÜYÜKARMAN	
	Yrd. Doç. Dr. Çilem TERCÜMAN	

İSTANBUL
ŞUBAT-2018

ÖZ

BİR ELEŞTİRMEN OLARAK BERNA MORAN
Arif Keskin
Şubat, 2018

Türk edebiyatına Tanzimat döneminde giren eleştiri türü, 1950'lerden itibaren farklı kuramların kullanılmaya başladığı bir tür olmuştur. Farklı kuramlardan ve yöntemlerden faydalanarak eleştirinin nesnel bir boyut kazanmasını sağlayan akademi kökenli isimler arasında Berna Moran'ın önemli bir yeri vardır. Dört bölüm olarak düzenlenen bu çalışmada Moran'ın Türk edebiyatıyla ilgili çalışmaları merkeze alınmıştır.

Bu çalışmada, Berna Moran'ın hayatı, eğitimi ve etkilendiği isimlerden yola çıkılarak eleştirmenliğinin altyapısı belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* ve üç ciltlik *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*'taki görüşlerinden ve uygulamalarından faydalanarak çalışmalarında önemli bir yer tutan eleştiri yöntemleri hakkındaki görüşleri ve onları eleştirilerine hangi noktalarda, ne ölçüde dâhil ettiği; üslubu göz önüne alınarak eleştiri anlayışı ve eleştirme yöntemi incelenmiştir. Ayrıca *Edebiyat Üzerine: Makaleler Röportajlar* adlı eserde yer alan yazılarından yola çıkılarak eleştiri ve eleştirmenle ilgili görüşlerine değinilmiştir. Çalışma yöntemi, metinlerinin kurgusu ve üslubu da göz önünde bulundurularak eleştiri anlayışı ve eleştirme yöntemi irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat Kuramları, Eleştiri, Türk Romanı, Yöntem.

ABSTRACT

BERNA MORAN AS A LITERARY CRITIC
Arif Keskin
February, 2018

Criticism, emerging as a literary genre in Turkish literature in Tanzimat Reform Era, turned into a genre in which various theories are used beginning from 1950s. Berna Moran has an important place within the scholars of academy that attempt to provide an objective dimension for criticism by using different theories and methods. In this study, organized as four chapters, Moran's studies regarding Turkish literature has a central place.

Throughout this study, the basis of Berna Moran's criticism is attempted to be defined departing from his life, education and the people that influence him. Additionally, Moran's notion of criticism and his method of criticism is examined considering at what points and to what extent he implemented his views on criticism on his works and his standpoint regarding criticism methods occupying an important space in his studies using his opinions and practices in his books, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* and his three-volume *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, as well as his style. Furthermore, Moran's opinions on criticism and the critic is mentioned based on his essays and articles in *Edebiyat Üzerine: Makaleler Röportajlar*; and his notion of criticism and his method of study is scrutinized considering his method of study, the structure of his texts, and his style.

Keywords: Literary Theories, Criticism, Turkish Novel, Method.

ÖN SÖZ

Türk edebiyatına Tanzimat döneminde edebî bir tür olarak giren edebiyat eleştirisi, Cumhuriyet döneminden sonra değişiklik göstermeye başlamıştır. Edebiyat eleştirisini meslek edinen yazarlarla birlikte eleştirinin işlevi ve yönteminde de değişiklikler olmuştur. Özellikle 1960'lı yıllar eleştiride akademik ve kuramsal yaklaşımın ağırlığını göstermeye başladığı yıllar olmuştur. Bu dönemde eleştiri yazıları yazmaya başlayan Berna Moran; İngiliz Filolojisi kökenli olmasına rağmen Türk edebiyatına yönelmesi, ele aldığı romanlara eleştiri yöntemleriyle yaklaşması, herhangi bir eleştiri yöntemine bağlı kalmaması ve eleştirinin kuramsal alanında da çalışmalar yapması özellikleriyle Türk eleştirisinde ayrıksı durmaktadır.

Berna Moran'ın çalışmalarında tek bir eleştiri yönteminin önemi üzerinde duran ya da onu başka eleştirmenlerle karşılaştırmalı olarak ele alan çalışmalar yayımlanmıştır. Berna Moran'ın eleştiriyle ilgili fikirlerinin, eleştirel çalışmalarının bütün hâlinde değerlendirildiği bir çalışma ortaya koyulmamıştır. Bu çalışma Türk edebiyat eleştirisinde önemli bir yeri olan Berna Moran'ın Türk eleştirisindeki yerinin ortaya koyulması, Türk romanı ve eleştirisiyle ilgili görüşlerinin ve çalışmalarının bütünlüklü bir şekilde incelenmesi amacıyla hazırlandı.

Berna Moran, otuz yıl boyunca sürdürdüğü eleştiri çalışmalarında tek tek romanları ele alarak yazdığı eleştiri yazılarının yanı sıra Türk romanının gelişimini etkileyen toplumsal koşulları, farklı yazarlar tarafından işlenmiş ortak temaları ve tipleri incelediği yazılarla Türk edebiyatıyla ilgili kapsamlı çalışmalar ortaya koymuştur. Bu çalışmada Berna Moran'ın Türk romanıyla ilgili eleştiri yazıları ve *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* adlı eserindeki yazılar ve *Edebiyat Üzerine/ Makaleler Röportajlar* adlı eserdeki görüşleri incelenmiştir.

Dört bölüme ayrılmış olan çalışmanın giriş bölümünde Cumhuriyet dönemi Türk eleştirisinin başlangıcından 1980'lere kadar süren gelişimi ana çizgileriyle ele alınmıştır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarından 1960'lara dek süren dönemle Berna Moran'a gelene kadarki Türk edebiyat eleştirisinin gelişim çizgisi takip edilmeye çalışılmıştır. 1960'lardan itibaren başlayan dönemde ise Moran'ın da içinde yer aldığı akademi kökenli, farklı yöntemlerin yer aldığı bir eleştiri ortaya koyan eleştiri kuşağının genel özellikleri verilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde Moran'ın hayatı; *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* ile *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* adlı eserleri ve vefatından sonra Seval Şahin Gümüş tarafından hazırlanan, yazarın röportajlarını ve makalelerini içeren *Edebiyat Üzerine Makaleler Röportajlar* adlı eser incelenmiştir. Üçüncü bölümde yazarın *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*'de yer verdiği eleştiri yöntemleri yine bu eserde izlediği sıra gözetilerek ele alınmıştır. "Eleştiri Yöntemleri ve Berna Moran" başlığı altında edebiyat kuramının ve o kurama bağlı olarak gelişen eleştiri yönteminin gelişimi ve edebiyata yaklaşımı ortaya konulmaya çalışılarak Moran'ın *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*'de nasıl ele aldığına değinilmiş ve Moran'ın eleştiri metinlerinde bu yöntemlerden nasıl faydalandığı incelenmiştir. Son bölüm olan dördüncü bölümde ise yazarın röportajları kaynak alınarak eleştiri ve eleştirmen hakkındaki görüşleri ele alınmış; görüşleri, Türk edebiyatını

bölümlendirmesi, eleştiri metinlerinin içeriği, kurgusu ve üslubu göz önünde bulundurularak eleştiri yöntemi ve bir eleştirmen olarak genel özellikleri incelenmiştir.

Berna Moran'ın çalışmalarının ve görüşlerinin incelendiği bu çalışmada konu seçiminden en son aşamaya kadar tezimin eksiksiz olması için desteklerini esirgemeyen tez danışmanım olan Doç Dr. Nihayet ARSLAN'a teşekkür ederim. Ayrıca manevi desteklerinden ötürü Mustafa KOÇYİĞİT'e, Çiğdem AŞÇIGİL'e Tamer SAĞIR'a, Yasemin KARATAŞ'a, Serkan PARLAK'a ve ailemin her zaman yanımda olan üyelerine teşekkür ederim.

İstanbul, Nisan 2017 Arif KESKİN

İÇİNDEKİLER

ÖZ iii
ABSTRACT iv
ÖN SÖZ v
1. GİRİŞ 1
2. BERNA MORAN'IN HAYATI VE ESERLERİ 13
2.1. Hayatı 13
2.2. Eserleri 15
2.2.1. Edebiyat Kuramları ve Eleştiri 15
2.2.2. Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 17
2.2.3. Edebiyat Üzerine Makaleler/Röportajlar 21
2.3. Kaynakları 21
3. ELEŞTİRİ YÖNTEMLERİ VE BERNA MORAN 28
3.1. Tarihsel Eleştiri 28
3.1.1. Tarihsel Eleştiriye Yaklaşımı ve Uygulaması 29
3.2. Sosyolojik Eleştiri 33
3.2.1. Sosyolojik Eleştiriye Yaklaşımı ve Uygulaması 34
3.3. Yeni Eleştiri 41
3.3.1. Yeni Eleştiriye Yaklaşımı ve Uygulaması 43
3.4. Yapısalcı Eleştiri 51
3.4.1. Yapısalcı Eleştiriye Yaklaşımı ve Uygulaması 53
3.5. Arketipçi Eleştiri 57
3.5. 1. Arketipçi Eleştiriye Yaklaşımı ve Uygulaması 59
3.6. Marksist Eleştiri 63
3.6.1. Marksist Eleştiriye Yaklaşımı 65
3.7. Sanatçının Psikolojisi ve Kişiliğine Yönelik Eleştiri Yöntemi 66
3.7.1. Berna Moran Açısından Sanatçının Psikolojisi ve Kişiliği 68
3.8. Psikanaliz ve Eleştiri 69
3.8.1. Psikanalitik Eleştiriye Yaklaşımı 71
3.9. Okur Merkezli Eleştiri 73
3.9.1. Okur Merkezli Eleştiriye Yaklaşımı 76
3.10. İzlenimci Eleştiri 77
3.10.1. İzlenimci Eleştiriye Yaklaşımı 78
4. BİR ELEŞTİRMEN OLARAK BERNA MORAN 80
5. SONUÇ 104

KAYNAKÇA 109
ÖZ GEÇMİŞ 117

1. GİRİŞ

Tanzimat'ın ilanından sonraki yıllarda toplum hayatının çeşitli kesimlerini etkileyen Batılılaşma hareketi edebiyatta da etkili olmuştur. Çeviri faaliyetleri başlamış, ardından da Batılı tarzda ilk edebî örnekler verilmeye başlamıştır. Bu dönemde diğer türlerle birlikte Türk edebiyatına giren eleştirinin gelişimi diğer edebiyat türlerinden farklı olmuştur.

Önce bazı makalelerde ve eserlerin önsözlerinde eleştirel fikirlere rastlanır (Uçman, 2003, 48). Bu eleştirel fikirlerin müstakil yazılarda ifade edilmesiyle eleştirinin bir tür olarak görülmeye başlaması da, tezkire geleneğinden Batılı eleştiri anlayışına geçiş de bu dönemde gerçekleşir. Ancak eleştiri türünün Türk edebiyatında bir disiplin olarak görülmesi uzun süre almıştır. Tanpınar'a göre *"...öbür nev'iler, meselâ tiyatro, roman, hikâye ve hattâ modern şiir, az çok dram muharirri, romancı ilh... ile yani kendilerini vücuda getiren sanatkârlarıyle beraber geldiler. Halbuki tenkit, münekkitsiz geldi"* (Tanpınar, 1977, 72). Uzun süre deneme türüyle birlikte düşünülen eleştiri türünün örnekleri verilse de çağdaş eleştirinin kapsamında olan *"...yöntemli inceleme, araştırma yazıları, kapsamlı çalışmalar..."* pek görülmemiştir (Fuat, 1993, 7). Çağdaş eleştiri anlayışına uygun çalışmaların ortaya çıkması Cumhuriyet dönemine rastlar.

Cumhuriyet Dönemi Türk eleştirisi, eleştirinin öznel yargılar ve tartışmalar temelinde yükseldiği 1923-1938 arası, kuramsal incelemelerin arttığı ve eleştiriyi çalışma alanı olarak gören eleştirmenlerin olduğu 1939-1960 arası ve kuramsal çalışmaların hâkim olduğu, çeşitli eleştiri yöntemlerinin kullanılmaya başladığı 1960 ve sonrası olarak üç döneme ayrılmıştır (Gür, 2009, 81-82; Özçelebi, Özçelebi, 2007, 473-516). İlk dönem olan 1923-1938 döneminde Türk edebiyatındaki genel canlılık edebiyat eleştirisinde de görülür. Ülkedeki demokratikleşme, dönüşüm hareketleriyle ortaya çıkan fikirler eleştiride bir canlılık yaratmış, beraberinde de bir tartışma ortamı oluşmasını sağlamıştır. Eleştiri; tartışmalara dayanan, nesnellikten uzak, öznelliğin hâkim olduğu bir anlayışla ilerlemiştir. *"1923-1938 yılları arasında tenkit anlayışı, daha çok öznel değerlendirmeler ve tartışmalar temeli üzerinde yükselir"* (Gür, 2009, 81). Bu dönemde eleştiride önemli bir yer tutan tartışmalar üç başlık

altında toplanabilir: Edebiyatın Cumhuriyet devrimlerini destekler nitelikte olup olmaması gerektiği tartışması, Milli edebiyat ve Milliyetçi edebiyat arasındaki farklar ve benzerlikler, Divan edebiyatının Türk edebiyatı içindeki yeri ve önemi (Beyaz, 2014, 101).

1920'ler ve 1930'ları kapsayan, Cumhuriyet'in kuruluş yılları olan bu dönemde yazarlar Servet-i Fünûn edebiyatına ve Divan edebiyatına eleştirilerde bulunmuşlardır. Türk halkına özgü olmadığı, milli bulunmadığı için eleştirilen Divan edebiyatı gibi Servet-i Fünûn edebiyatı da benzer sebeplerden eleştirilmiştir. Edebiyata ideolojik yaklaşmanın hâkim olduğu bu dönemde Yakup Kadri ve Hikmet Kıvılcımlı kendi dünya görüşleri doğrultusunda, edebî kaygılardan uzak bir şekilde Servet-i Fünûn edebiyatını eleştirmişlerdir. Türk edebiyatındaki bazı anlayışları ya da toplulukları kendi dünya görüşleri çerçevesinde değerlendirip "uyumsuzluk, taklitçilik, halkı küçümseme" gerekçeleriyle eleştiren bu yazarların karşısında farklı sosyal, siyasal koşullar içinde gelişen bu edebiyat anlayışlarının kendi koşulları doğrultusunda değerlendirmesi gerektiğini savunanlar da olmuştur. Eski edebiyatın kendi koşulları içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünen yazarlar arasında Nurullah Ataç, Ahmet Hamdi Tanpınar, Sabahattin Eyüboğlu sayılabilir (Özçelebi, 2003, 109-111). Hızlı ve köklü değişmelerin görüldüğü bu dönem *"...tarihsel bir hesaplaşmayı gerektiriyordu. Aruz-hece, eski dil-yeni dil, sanat için sanat-toplum için sanat, hece-serbest nazım tartışmalarında eskiler ve yeniler durum belirtmek zorundaydılar"* (Kurdakul, 2002, 209).

Milli edebiyat konusundaki tartışmalarsa edebiyattaki yerleşik değerlerin korunması ve sorgulamaya açılması şeklinde iki karşıt görüşün çatışması şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Tanzimattan Cumhuriyet'e kadarki Türk sanat anlayışının Batılı sanatçılardan alındığı ve ortaya değerli eserler koyabilmek için bu durumun tam tersi şekilde, kaynağını milli hayattan alan bir edebiyat oluşturulması gerektiği savunulmuştur (Can, 2015, 743).

Yeni kurulan Cumhuriyet ve onun beraberinde getirdiği inkılapların edebiyatta da işlenmesi ve tartışılmasıyla İnkılap edebiyatı bu dönemki tartışmaların sorunsallarından biri olmuştur. Bu sorunsal etrafındaki tarafların İnkılap edebiyatına yaklaşımlarının farklılığı tartışma ortamı oluşmasına neden olmuştur.

> "Popüler edebiyat anlayışına göre yazan gençler, inkılap edebiyatını sadece konu açısından değerlendirirken İnkılap edebiyatını toplumsal değişimler ve edebiyatın doğal gelişimi

> açısından yerine oturtmaya çalışan bir cephe de onlara karşıt olarak belirir" (Özçelebi, 2003, 108).

İnkılap edebiyatını savunan, inkılapların edebiyatta kendine yer bulması gerektiğini düşünen edebiyatçıların da yaklaşımları arasında farklılıklar vardır. Behçet Kemal Çağlar, yazarların inkılapları tanıtma ve yayma amacıyla eser vermesi gerektiğini ve bu amaçla çalışabilmek için yazarların halkevleri çatısı altında toplanması gerektiğini savunmuştur (Can, 2015, 732). Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Kadro dergisi etrafında toplanan diğer isimler de bu sorunsal ile ilgili fikirlerini belirten birçok eleştiri yazısı yazmışlardır. *"Kendi seyrine bırakılan edebiyatın anarşizme sürükleneceğini düşünen Kadrocular, edebiyat üzerinde mutlak bir devlet denetimi isterler"* (Can, 2015, 734). Edebiyatın inkılapları savunmak ve ilerletmek amacıyla kontrol edilmesi fikrini savunmuşlar ve eleştirilerinde bu görüşleri dile getirmişlerdir.

Sosyal, siyasi değişmelerin ve buna bağlı tartışmaların edebiyata ve eleştiriye de hâkim olması nedeniyle ele alınan metinler yazarın ve metnin ideolojisi doğrultusunda değerlendirilmiştir.

> "Eleştiri, yapıtı çözümlerken metnin kişiler, olaylar, durumlar ve sözler aracılığıyla kurduğu yüzeysel ve derin yapılardan oluşan çelişkinin bütünlüğünden çıkarmamaktadır sonuçları. Yazar-eleştirmeci daha önceden benimsediği, sahiplendiği düşüncelere, kişisel tercihlerine (siyasal/ideolojik) uydurmaktadır metnin tüm öğelerini" (Oktay, 1993, 140).

Bu nedenle roman eleştirisinde metin içi öğeler yerine metnin dış dünyayla bağlantısına eğilinmiştir. Yazarın metinde yer verdiği karakterler ve konuyu ele alış biçimi eleştiride, değerlendirme noktasında önemli görülmüştür. *"Dönemin duyarlılığının göstergesi olarak bir roman Anadolu'yu ve Anadolu insanını ne kadar gerçekçi anlatırsa o derecede beğenilir"* (Özçelebi, Özçelebi, 2007, 512). Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun 1. Dünya Savaşı sonrasındaki Anadolunun durumuna, köylüsüne yer verdiği *Yaban* adlı romanı yazarın bu unsurları ele alış biçimine göre eleştirilmesi bu yaklaşıma örnek olarak gösterilebilir. Eleştirideki bu taraflılığın roman, hikâye, şiir gibi başka türlerde yapıt veren yazarların hâkim olduğu dönem eleştirisinde kuramsal, nesnel eleştirinin pek gelişmemesinin sonucu olduğu söylenebilir. *"Eleştiriyi bir disiplin olarak benimseyen hemen hiç kimse yoktur. Bunu da doğal karşılamak gerekmektedir. Çünkü eleştiri kuramları yeterince izlenmediği gibi yöntemleri de henüz öğrenilememiştir"* (Oktay, 1993, 140).

1923-1938 yılları arasında şiir eleştirileri, roman ve hikâye eleştirilerinde olduğu gibi eleştirinin sınırlarının metinle çizilmediği, şiirde dile getirilen düşüncelerin ve şairin

ideolojisinin ön planda tutulduğu bir anlayışla eleştirilmiştir. Bu dönemde *"...edebî eserin kendisinden ziyade yazarının ve onun dünya görüşünün ele alındığı dikkati çeker"* (Uçman, 2011, 464). Bu dönemde aynı şiir anlayışına sahip şairler olumlu, karşıt anlayışa sahip olanlarsa olumsuz eleştiriler yapmışlardır.

Bu dönem eleştirmenlerinden Mehmet Fuat Köprülü Türk edebiyatı tarihinin kurucusu sayılmaktadır. Ele aldığı yazarları ve eserleri beslendikleri kaynaklar, dönemin kültürel ve tarihsel özellikleri, sonraki dönemlere etkisi bakımından incelemiştir (Bek, 2008, 107-108). Türk edebiyatı tarihini ilk defa yöntemli bir şekilde ele alan Köprülü, edebiyat tarihçisinin incelediği malzemeyle arasında yüzlerce yıl olduğu için nesnel olabileceğini; ancak eleştirmenin incelediği metinle doğrudan ilişki kurması nedeniyle nesnelliğini koruyamayacağını belirtmiştir (Bek, 2008, 83-84). Köprülü'nün edebiyat eleştirisinde öznel bakışı savunduğu söylenebilir.

Öznel eleştiride bu dönemin önemli isimlerinden olan Nurullah Ataç, edebiyat eleştirisini çalışma alanı olarak seçmiş ve 1930'lu yıllarda bin beş yüzü aşkın yazı yazmıştır. Bu yazılardan edebiyat eleştirisi niteliği taşıyan yazıların konuları arasında edebiyatçılar, edebî türler, tiyatro oyunları, romanlar, güncel dil sorunları sayılabilir (Kurdakul, 2002, 211). Herhangi bir kurama, öğretiye bağlanmayan ve metni çözümleme kaygısı taşımadan eleştiri yapan Ataç, metinleri *"..."güzel", "hoş", "beğendim" ya da bunların tersi anlamlar içeren sözcüklerle değerlendirir..."* (Ecevit, 1995, 50). Nesnel eleştirinin hâkim olmaya başladığı 1950'lerden sonra Ataç'ın eleştiri hakkındaki görüşlerinde değişiklikler görülür. *"Eleştiriyi bir sanat, eleştirmeni de bir sanatçı olarak gören Ataç'ın, nesnel eleştirinin gerekliliğini belirten birkaç yazısı yayınlanır o tarihlerde. (...) Ancak Ataç, nesnel eleştiriyle ilgili görüşlerini uygulamaya koymaz"* (Ecevit, 1995, 50-51). 1950'lere kadar izlenimci eleştirinin takipçisi olan Ataç, 1950'lerden sonra yargıların gerekçelerinin belirtildiği, değerlendirmenin eleştirmenin duygularından değil, metinden hareketle yapıldığı nesnel eleştirinin savunucusu olmuş ancak bu anlayışı uygulamaya geçirmemiştir.

Bu dönemde öznel eleştiri kaleme alan bir başka isim akademisyen, denemeci-eleştirmen Suut Kemal Yetkin'dir. *"Montaigne'e hayran olan Yetkin, yazdıklarıyla ona yaklaşmaya çalışır"* (Can, 2015, 750). Yazarın deneme özellikleri ağır basan ancak bazı bölümleri eleştiri niteliği taşıyan yazıları kısa ve her kesimden okurun

anlayabileceği düzeyde yazılardır. Sanat eserinin değerlendirilmesinde belirli bir ölçüt olmamasını ve sanat eserini meydana getiren unsurların tam olarak anlaşılamayacağını düşündüğü için edebiyat eleştirisinin nesnel olamayacağını belirtmiştir. (Kurdakul, 2002, 221). Türk edebiyatı tarihi çalışmaları ve incelemeleriyle eleştiri örnekleri vermiş olan bir başka yazar, Ahmet Hamdi Tanpınar'dır. Tanpınar, ele aldığı edebiyatçıları dönem koşullarını göz önünde bulundurarak, Türk edebiyatı içindeki yerlerini belirleyerek incelemiştir. Edebiyatçıları yetiştikleri çevre, edebiyat ortamı ve karakter bakımından inceledikten sonra eserlerini değerlendirmiştir (Bek, 2008, 109-110). Eleştiri metinleri öznel bir anlayışla yazılmasına rağmen, uzun ve titiz bir incelemenin ürünü olması, kendine özgü bir üslupla yazılmış olması nedeniyle özgün nitelikte olan metinlerdir (Can, 2015, 748).

Bu dönemde genel yönelimin dışına çıkan birkaç eleştirmenden bahsedilebilir. Bunlardan ilki olan Nahit Sırrı Örik'in *Roman ve Hikâye* (1933) adlı çalışması kuramsal bir eleştiri çalışması olarak kabul edilebilir. Romanları hem üslup hem de içeriklerine göre ele alan Örik, Türk romanlarını Fransız edebiyatındaki romanlarla karşılaştırarak eleştirmiştir.

> "Romanımıza dair yaptığı tespitlerin çoğu roman türünün ilk örneklerini veren Fransız Edebiyatı'ndan örneklerle zenginleştirilmiş ve bizde bu türün gerçek anlamda ilk tanımını yapmıştır. Öncesinde romanın hikâyeden ve diğer hikâye nevilerinden nasıl ayrıldığına dair kimsenin bir bilgilendirmeye kalkışmadığını kendisi de söylemektedir" (Yüksekay, [23.02.2017]).

Eleştiriyi ideolojik kaygılardan uzak, ayrı bir disiplin olarak ele alan Örik, romanları üslup, yaşanabilirlik, inandırıcılık gibi farklı ölçütlerle eleştirerek nesnel bir eleştiri ortaya koymuştur.

Bu dönemde duyguların eleştiriye dâhil edilmemesi, nesnel doğrultuda yapılması gerektiğini düşünen bir başka eleştirmen Sabahattin Eyüboğlu'dur. Eyüboğlu'na göre eleştirmen

> "…yazardan farklı olarak o akla seslenmelidir, duygulara değil. Bu arada eleştiride Batı kaynaklı bazı ilkeler üstünde de önemle duran Eyuboğlu eleştirilen yapıtın yazarıyla ilgili duyguların işin içine karıştırılmaması gerektiği görüşündedir; bu da onun eleştiride bir ölçüde nesnel doğrultuya yöneldiğinin göstergesidir" (Rifat,S., 2008, 131).

Ancak, eleştirmenin görevini anlamak ve anlatmak olarak görmesi ve bunu sağlamak amacıyla yazılarında gündelik bir dil kullanması eleştirilerinin deneme türüne yakın, bilimsel söylemden uzak olmasına neden olmuştur. (Rifat,S., 2008, 131-133). Bu dönemde eleştirmenin herhangi bir ideolojiye ve sanat zevkine bağlı kalmadan,

objektif bir şekilde eleştiri yapması gerektiğini belirterek nesnel eleştiriye yakın duran bir başka isim Yaşar Nabi Nayır'dır. Nayır, eleştiride *"...eseri benzeri eserlerle karşılaştırmak, eserin değerlendirmesini yapmak..."* ve bunları tarafsız bir şekilde gerçekleştirmek gerektiğini belirtmiştir. (Özçelebi, Özçelebi, 2007, 487)

1923-1938 arası eleştiri Mehmet Fuat Köprülü'nün de önemli örnekler verdiği edebiyat tarihi araştırmalarının yoğun olduğu bir dönemdir. Cumhuriyettin ilk yıllarında eleştiride görülen edebiyat tarihi yönteminin etkisi Köprülü'nün çalışmalarında görülebilir. Köprülü'nün Anadolu Selçukluları ve Osmanlıyı da kapsayan geniş çaplı araştırmaları kültür mirasına sahip çıkma çalışması olarak görülebilir (Işın, 1985, 439). Eleştiriye de hâkim olan edebiyat tarihi çalışmalarının Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki öze yöneliş çabasının bir sonucu olduğu söylenebilir. *"Özellikle Atatürk döneminde yayımlanan araştırma ve inceleme eserlerinin çoğunun edebiyat tarihi ve antoloji niteliğinde olması öze yöneliş ve bu öz üzerinde yeni bir edebiyat yaratabilme çabasıyla açıklanabilir"* (Özçelebi, Özçelebi, 2007, 511).

Eleştiri ürünleri genellikle dönemin yazarlarınca verilmiştir (Oktay, 1993, 140). Bu dönemde, başka türlerde de eser veren eleştirmenlerden Ahmet Hamdi Tanpınar roman, hikâye, şiir; Nahid Sırrı Örik ise hikâye ve roman türlerinde eserler vermiştir.

1940'lardan sonraysa kuramsal çalışmalar artmış; öznel anlayış, yerini farklı eleştiri kuramlarından yararlanılan nesnel eleştiriye bırakmıştır. 1939-1960 arası dönem Türkiye'nin çok partili sisteme geçtiği, aynı zamanda sıcak ve soğuk savaşların etkisinin sürdüğü bir dönemdir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitişi ve çok partili yaşama geçişle birlikte eleştiride evrensel gelişmelerin takip edildiği ve uygulanmaya başladığı bir dönem başlamıştır. *"Yapıtlar ve yazarlar değişik dönemlerde ele alınır. Yazın ürünlerinin yansıttığı gerçeklerin insansal ve dönemsel boyutları üzerinde durulmaya başlanıyor"* (Özdemir, 1991, 412). İzlenimsel yaklaşımın hâkim olduğu Türk eleştirisinde diğer sanat akımlarının da etkisiyle farklı yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Eleştiride oluşan bu *"...kavram kuşağı..."* özellikle 1950'lerden itibaren Türk eleştirisinde de kendini göstermeye başlamıştır (Özdemir, 1991, 412). Edebiyata yeni giren kavramlar sayesinde ortaya çıkan eleştirel çeşitlilikte *"...değişik sanat kurumlarını tanıtan kaynak ve kitaplarla donatılmış olmanın da payı vardır elbette"* (Özdemir, 1991, 412).

1939-1960 arası dönem eleştirideki gelişmeler göz önünde bulundurularak 1939-1950, 1950-1960 olmak üzere ikiye ayrılabilir. *"Eleştirimizin 1950'lere kadar geçirdiği süreç kuruluş / çıraklık, 1960'lara kadar olan süreç ise kalfalık dönemi olarak adlandırılabilir"* (Özçelebi, Özçelebi, 2007, 513). 1940'lar, Mehmet Kaplan, Nurullah Ataç gibi eleştiriyi kuramsal olarak ele alan eleştirmenler olmasına rağmen genel olarak eleştiriye öznel/ izlenimci anlayışın hâkim olduğu dönemdir. Öznel yaklaşımın hâkim olduğu bu dönemde metni *"...kendi siyasal/ideolojik tercihleri bağlamında okuma genel tavırdır"* (Oktay, 1993, 141). İkinci dönemdeyse eleştiri çeşitliliğinin artmasıyla beraber toplum bilimsel, Marksist, toplumcu ve Yeni Eleştiri örnekleri de yer almaya başlamıştır. Bu dönem eleştirmenleri edebiyat ve sanat hakkında bilgi sahibi olan, kuramsal kitaplara ulaşmada zorluk yaşamayan ve dolayısıyla kavramlarla eleştiri yapan bir kuşak olmuştur (Özdemir, 1991, 412). Yine bu dönemde eleştiriyi kuramsal olarak ele alan eleştirmen sayısı da artmıştır.

1950-1960 dönemi aynı zamanda ilk eleştiri kuşağının ortaya çıkmasını sağlayacak dönemdir. Hüseyin Cöntürk'e göre *"...bizde hiçbir "eleştirme kuşağı" gelmedi bugüne değin, bütün çalışmalar tek kaldı, küçük bir kümenin çabasını aşamadı"* (Cöntürk, 2006, 42). Cöntürk, bu döneme kadar bir eleştiri kuşağının oluşmamasını eleştiride bir kültürel birikim oluşmaması, öncekilerin birbirine benzer çalışmalar yapmış olması gibi dışsal nedenlerin yanı sıra yeniliği savunan bu dönem eleştirmenlerinin sayıca ve teknik bakımdan yetersizliğine de bağlar. *"Yeniyi, iyiyi, uygarlığımızla uyum gösteren güzeli edebiyatımızda yerleştirmek işini başaramadılar, başaramadık biz eski'cilere karşı olanlar. Başlıca nedeni yöntemlerimizin yetersiz, sayımızın az oluşuydu"* (Cöntürk, 2006, 45). Cöntürk'ün bu dönemi eleştiriye yenilik getirmeye çalışan, Türk edebiyatında tutarlı bir eleştiri grubu oluşturacak bir dönemin hazırlayıcısı olarak gördüğü söylenebilir.

Eleştirinin henüz bir disiplin olarak kabul edilmediği 1939-1950 döneminde *"...roman ve hikâye ile ilgili kuramsal yazılarla pek karşılaşılmaz (...) 1950'lerden sonra ise, Fethi Naci İnsan Tükenmez ve Gerçek Saygısı, Asım Bezirci Çok Kapılı Oda, Attila İlhan Gerçekçilik Savaşı adlı kitaplarında roman ve öykü anlayışlarını ortaya koyarlar"* (Özçelebi, Özçelebi, 2007, 513). 1939-1950 döneminde roman eleştirisi yapan eleştirmenler arasında Suat Derviş, Vedat Günyol, Mehmet Kaplan, Fahir Onger, Oktay Akbal, Ömer Faruk Toprak sayılabilir. 1951-1960 dönemindeki isimler arasında ise Fethi Naci, Asım Bezirci, Atilla İlhan, Cevdet Kudret, Tahir

Alangu, Erdal Öz, Ahmet Oktay gibi isimler yer alır (Özçelebi, Özçelebi, 2007, 515-516). Bu dönemde eserler öz, biçim ve yazarın sanat anlayışı olmak üzere üç açıdan incelenmiştir. Yazarın sanat anlayışı noktasında yazarın aldığı tavır; öz konusunda bakış açısı, verilmek istenen tez; biçim konusunda ise kişiler, tip-tipik, bakış açısı, mekân, şive taklidi incelenmiştir.

Şiir, bu dönemdeki eleştiride bir sorunsal olarak ele alınmış ve incelenmiştir. Şiir eleştirisi yorumlama, şairin poetikasıyla birlikte değerlendirilme, çözümleme gibi farklı yaklaşımlarla ilerlemiştir. Ele alınan konular ise *"...şairin görevi, eski şiir / şair-yeni şiir / şair, şiirde yenilik, biçim ve içerik, hece-aruz, açıklık-kapalılık, sanatta güzel ve fayda…"* olmuştur (Özçelebi, Özçelebi, 2007, 514). Şiirdeki yenileşme ve çeşitlilik sonucunda ortaya çıkan karşıtlıklar konu edinilmiş, farklı anlayışlara sahip eleştirmenler arasındaki tartışma konularına Garipçiler, köy edebiyatı, 2. Yeni gibi yeni sayılabilecek edebî topluluklar da eklenmiştir.

1939-1950 döneminde şiir eleştirisi yapan eleştirmenler arasında Ahmet Hamdi Tanpınar, Muhtar Körükçü, Şahap Sıtkı, Fahir Onger, Zahir Güvemli, Cahit Tanyol sayılabilir. 1950-1960 döneminde ise Hüseyin Cöntürk, Memet Fuat, Asım Bezirci, Fethi Naci, Doğan Hızlan, Cemal Süreya ve Attila İlhan ise ilk dönem eleştirmenlerine katılan isimler arasında sayılabilir.

Öznel eleştiriyi savunanlar olmasıyla beraber nesnel eleştiriyi takip eden eleştirmenlerin sayıca fazla olduğu bu dönemdeki eleştirmenler, eleştiri anlayışlarına göre birkaç grup altında toplanabilir. Nurullah Ataç, Suut Kemal Yetkin ve Mehmet Fuat; metni eleştirirken kendi beğenilerini ön planda tutan öznel/izlenimci eleştiri anlayışına sahip eleştirmenlerdir. Bu anlayışa sahip eleştirmenler aynı dünya görüşüne sahip olmasalar da eleştiride izlenimlerini ön planda tutmaları noktasında birleşirler (Rifat, 2008, 145).

Marksist-toplumcu gerçekçi eleştirinin temsilcileri olarak Suat Derviş, Fethi Naci, Asım Bezirci ve Behice Boran, Fahir Onger, Tahir Alangu ve Atilla İlhan sayılabilir (Özçelebi, Özçelebi, 2007, 513). Metni inceleme ya da değerlendirme aşamasında toplumsal boyutu farklı ölçülerde eleştirilerine dâhil etmişlerdir. Bu anlayışta metnin taşıdığı düşünülen anlamı ortaya çıkarmaya yönelik yaklaşımla birlikte metinden çoğul anlamlar çıkarmaya yönelik çalışan ve bu sırada metin-toplum ilişkisini göz önünde bulunduran bir yaklaşım da var olmuştur (Rifat, 2008, 263). Bu

eleştirmenlerden Fahir Onger ve Attila İlhan toplumsal gerçekçi eleştiri anlayışını benimsemişlerdir. Behice Boran, Tevfik Çandar, Cevdet Kudret ve Tahir Alangu daha çok toplum bilimsel eleştiriye uygun örnekler verirler

Vedat Günyol, Orhan Burian, Sabahattin Eyüboğlu hümanist yaklaşımın temsilcileri olmuşlardır. *Ufuklar* ve *Yeni Ufuklar* adlı dergilerde bir araya gelen bu eleştirmenler, metinleri değerlendirme noktasında kişisel görüşlerini aktarmalarına rağmen nesnel tutumun özellikleri olan sınıflandırma, karşılaştırma gibi teknikleri de kullanmışlardır. Bu nedenle eleştirileri nesnellik ve öznellik arasında giden bir eleştiri olarak tarif edilmiştir (Rifat, 2008, 130).

Adnan Benk, yapıta dönük eleştirinin temsilcilerinden olmuştur. Eleştirinin yapıtın iç dinamiklerinden yola çıkılarak yapılabileceğini savunan Benk'e göre *"...sanat ve yazın yapıtlarının çözümlenmesi, yorumlanması, eleştirisi, o yapıtların dokusunu çözümlemekle gerçekleştirilir"* (Rifat, 2008, 181). Eleştiride belli yöntemlere bağlılığı savunan Benk'in 1952-1962 arasında yazdığı polemikçi eleştiri örneği olan yazılarında ise öznellik ağır basmaktadır (Rifat, 2008, 181). Mehmet Kaplan edebiyat dergilerindeki yazılarında öznel bir yaklaşımı benimsemesi, akademik çalışmalarında ise bilimsel, metin tahlili yöntemini benimsemesi bakımından Benk'le ortak özelliklere sahiptir. Tanpınar'ın öğrencisi olan ve üniversitede Köprülü metoduyla yetişen Kaplan, yapıtı dış etkenlerle araştıran yaklaşımın etkisinde yetişmiş olmasına rağmen metni incelerken onun edebî değerini ortaya koyabilmek için metin odaklı eleştiri yapılması görüşüne yönelmiştir (Bek, 2008, 92).

Bu dönemde eleştirmenlere bazı görevler atfedilmiştir.

> "Buna göre eleştirmen yargılarında öznel / nesnel / bilimsel olmalı; kendini / yapıtı anlatmalı; okura / yazara yol göstermeli / göstermemeli; eseri benzerleri ile karşılaştırmalı, eserin eksilerini ve artılarını ortaya koymalı; kötünün neden kötü iyinin neden iyi olduğunu incelemeli…" (Özçelebi, Özçelebi, 2007, 514).

Eleştirmende bulunması gerektiği belirtilen özelliklerin kişisel zevk ve görüşleri geri plana atan, eleştirmeni akılcı, tarafsız ve nesnel eleştiriye yönelten özellikler olduğu söylenebilir. Eleştirinin ve eleştirmenin gerekliliğinin edebiyat dünyasında daha çok kabul edildiği bu dönemde eleştiri türü gelişmiş, öznel yaklaşım yerini nesnel, metin merkezli eleştiriye bırakmıştır. Eleştirmenlerin ilk döneme göre daha birikimli, eleştiri örneklerinin daha yetkin olduğu söylenebilir. Dönemin sonlarına doğru, etkileri 1960'lı yıllarda hissedilecek olan Doğan Hızlan, Onat Kutlar ve Rauf Mutluay gibi isimler eleştiri yazmaya başlamışlardır. İlk eleştirilerinin bu dönemde

kaleme alan bu eleştirmenler sonraki yıllarda daha yetkin örnekler vermişlerdir. (Özçelebi, Özçelebi, 2007, 517). Birçok eleştirmenin eser verdiği bu dönem, bir sonraki dönem olan 1960-1980 arası eleştirinin de hazırlayıcısı olmuştur.

1960'lara kadar Türk eleştirisinde, sanatçının kişiliğine yönelen ya da eleştirmenin beğenilerini ön planda tutan izlenimci eleştiri anlayışı hâkim olmuştur. Bu tarihten sonraysa izlenimci eleştiri tamamen terk edilmemiş ancak nesnel eleştiri anlayışı belirginlik kazanmıştır (Beyaz, 2014, 104). *"Ellilerde yeşermeye başlayan nesnel eleştiri anlayışı, bu alandaki yayınların altmışlı yıllarda artmasıyla yoğunluk kazanır"* (Ecevit, 1995, 52). 1960'lardaysa *"...başlangıçta ideolojik kamplaşma, yaklaşım ve değerlendirmeler..."* olmasına rağmen nesnel eleştiri ve metne dönük eleştiri giderek gelişmiştir (Gür, 2009, 82). Bu eleştirel yaklaşımın gelişmesinde özellikle Batık filolojisi kökenli akademisyenlerin Türk edebiyatına yönelmelerinin ve edindikleri birikimi Türk edebiyatındaki eserlere uygulamalarının payı vardır. Bu isimler arasında *"...Berna Moran (...), Tahsin Yücel, Akşit Göktürk, Murat Belge, Şerif Aktaş, Doğan Aksan, Gürsel Aytaç..."* sayılabilir (Çetin, 2003, 167). Akademi kökenli eleştirmenler inceleme, araştırma, karşılaştırma gibi bilimsel yöntemler uygulamış, *"...daha ölçülü, tarafsız, nesnel ve bilimsel ağırlığı olan bir üsluba sahip..."* eleştiri örnekleri vermişlerdir (Çetin, 2003, 167).

Eleştirinin öznel anlayıştan nesnelliğe doğru geçişinde bu dönemde yazılan eserlerde görülen *"...biçimci, bireyci, giderek postmodernist eğilimler..."* de etkili olmuştur (Ecevit, 1995, 54). Eserlerdeki yeni anlatım biçimi denemeleri, eserlerin çözümlenmesi için yeni yaklaşım tarzının ve ölçütlerin de eleştiriye girmesini sağlamıştır. *"Edebiyat metnini odak alan 'yapısalcı' ve 'göstergebilimsel' inceleme yöntemleri ile biçim incelemesini ön plana alan 'New Critisizm' kendine yandaş bulmaya başlar Türk eleştirisinde"* (Ecevit, 1995, 54).

Bu dönemde nesnel eleştiri anlayışının temsilcisi olan ve Hüseyin Cöntürk, Eser Gürson ve Güven Turan'dan oluşan BİNES (Bilimsel Nesnel Eleştiri); özellikle şiir eleştirisi alanında dönemin nesnel eleştirideki öncüsü olmuştur. Öznel eleştirinin ve ideolojik eleştirinin karşısında duran Cöntürk, metne estetik kaygılarla yaklaşmıştır. (Çetin, 2003, 174). Cöntürk, eleştirinin nesnel olabilmesi için bazı ilkelerden yola çıkılması gerektiğini belirtmiştir. *"Olur olmaz yerde yargıçlık yapmak çok kötü bir şeydir. Eleştirmeci tepkici olmamalı, öteki eleştirmecilerle tartışmaya girmemelidir"* (Çetin, 2003, 174). Cöntürk'ün ortaya koyduğu ilkeler, eleştirmenin öznel bir

yaklaşımda bulunmaması, bilimsel yöntemler kullanması, metni tek başına ele alması gibi nesnelliği beraberinde getiren ilkelerdir. Yeni Eleştiri okullarından faydalanan Güven Turan da, metnin yapısına yönelmiş, parçadan bütüne bir yol izleyerek meni çözümleme yöntemini tercih etmiştir (Rifat, 2008, 166). Nesnel-bilimsel eleştirinin savunucularından olan bir diğer isim Eser Gürson, metinleri *"...ortak bir yöntemle değil, metinlerin eleştirmene dayattığı, metinlere en uygun eleştiri yöntemiyle inceler"* (Rifat, 2008, 170). Bilimsel verilerden yararlanarak ve bazı yöntemler kullanarak eleştiri yapma anlayışına sahip olan 'BİNES'çiler, bu dönemde öznel eleştiriden nesnel eleştiriye geçişin önemli temsilcilerinden olmuşlardır. Roman eleştirisi alanında da benzer gelişmeler olmuştur.

Nesnel eleştirinin savunucusu olan Asım Bezirci, *"...zamanla ideolojik eğilimi ağır basarak Marksizmi eleştirisi için bir ölçüt olarak..."* almasıyla BİNES'çilerden ayrılır (Çetin, 2003, 169). Çalışmalarıyla nesnel eleştiriyi sosyalist bir temele oturtmaya çalışan Bezirci, eser seçiminde ideolojik kaygısını ön planda tutmuş, nesnel ölçütlere bağlı kalarak ele aldığı metinleri çözümlemiştir (Rifat, 2008, 174). *"Sistematik olmasa da (...) nesnel eleştirmen olarak..."* değerlendirilebilecek olan ve sosyalist gerçekçi bir anlayışa sahip olan Fethi Naci, bu dönemde roman eleştirisi veren bir başka eleştirmendir (Gür, 2009, 234). Naci, yazarın roman tekniğini nasıl kullandığına, dil yanlışlarına eğilerek biçim yönünü irdelemiş; iktisat, sosyoloji gibi bilimlerden faydalanarak da toplumsal yönünü incelemiştir. Türk romanının gelişimine dair çalışmaları da bulunan Fethi Naci'nin eleştirisinin izleksel bir yönü olduğu söylenebilir (Gür, 2009, 234-235).

Sosyolojinin verilerinden yararlanarak eleştiri yazan bir başka isim, Cevdet Kudret Solok'tur. Solok'un, *"1859-1959 arasındaki yüz yılı ele aldığı "Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman" adlı üç ciltlik incelemesinde odakta olan, 'toplumsal' altyapıdır'"* (Ecevit, 1995, 53). Dönemleri ve yazarları, bölümlerinin başında toplumsal altyapılarına dair bilgiler verdikten sonra incelemeye başlayan Solok, metinleri sıkça alıntı yaparak, olabildiğince kendi görüşlerini katmadan eleştirmiştir (Ecevit, 1995, 53).

Alman dili ve edebiyatı hocası olan Gürsel Aytaç, roman seçiminde önyargısız davranmış ve ideolojik tercihler yapmamıştır. Romanları hem biçim hem de içerik yönden incelemeye tabii tutmuştur (Uç, 2003, 182). Türk Dili ve Edebiyatı profesörü olan Şerif Aktaş da bu dönemde eleştiri alanındaki kuramsal çalışmalar yapmıştır.

Edebiyat eleştirisi alanındaki kuramsal çalışmaları sonucu ortaya koyduğu *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş* (1984) bu alanda ciddi bir çalışma olarak sayılabilir.

Türk edebiyatında 1950'lere kadar izlenimci eleştirinin hâkim olduğu edebiyat eleştirisinde, nesnel eleştiri 1950'lerden sonra belirginlik kazanmış, '60'lardan sonra ise farklı örnekleriyle yerleşmeye başlamıştır. (Çetin, 2003, 208). 1960'lar, *"...Türk edebiyat eleştirisinde öznelliğin bir kırılma yaşadığı, metne dönük inceleme ile nesnel eleştirinin yerleşmeye başladığı..."* dönemdir. (Ankay, 2012, 82) Eleştirmeni metne yaklaştıran Yeni Eleştiri, bilimsel yöntemler kullanılmasını, eleştirinin farklı alanlardan faydalanmasını sağlayan sosyolojik eleştiri, yazarın görüşlerinin geri plana atıldığı bilimsel-nesnel eleştiri bu dönemde eleştiride kullanılan yöntemlerdir.

Eleştirinin öznellikten nesnelliğe doğru geçtiği, Batı filolojilerindeki isimlerin Türk romanlarına yöneldiği 1960'larda eleştiri yazmaya başlayan isimlerden biri de Berna Moran'dır. Moran, kendi alanlarında edindikleri birikimi ve terminolojiyi Türk edebiyatına uygulayan bu akademi kökenli eleştirmenler arasında yer alır.

2. BERNA MORAN'IN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. Hayatı

Berna Moran 23 Ocak 1921'de İstanbul'da doğmuştur. Rumeli'den İstanbul'a göç edip ticaretle uğraşan Vefa Bey ile uzun yıllar Darüşşafaka Lisesi'nin müdürlüğünde bulunmuş olan Ali Kâmi Akyüz'ün kızı olan Mesture Akyüz'ün oğludur (Işık, 2006, 2516).

Berna Moran'ın dedesi olan Ali Kâmi Akyüz, İsmail Safa ile şair Ahmet Vefa'nın kardeşi, Peyami Safa'nın amcasıdır. Darüşşafaka Lisesi Müdürlüğü'nü 1939'da bırakmış, aynı yıl İstanbul milletvekili olarak meclise girmiş ve Maarif Encümeni'nde çalışmıştır. *Küçük Vatandaşlara Yurd Bilgisi, Yurd Bilgisi, Musabahât-ı Ahlâkiyye* ve *Ma'lûmat-ı Vataniyye* adlı ilkokul seviyesinde ders kitapları yazmıştır (Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, 2002, 299). Eğitimcilik ve milletvekilliği yapan Akyüz, edebiyatla da ilgilenmiş; çeşitli dergilerde şiirler yayımlamıştır.

> "Edebiyat dünyasına on yedi yaşında Maarif dergisinde çıkan birkaç şiirler girdi. Asıl ününü Goethe, Flaubert, Tolstoy, Benjamin Constant'tan yaptığı çevirilerle sağladı. (…) Çıkardığı Gündüz (1936) adlı dergi, Yedi Meşale şairlerinin toplandığı ve 1940 kuşağının da ilgi gösterdiği bir edebiyat dergisi oldu" (Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, 2002, 299).

Ortaöğrenimini sırasıyla İngiliz High School, Robert Kolej, Darüşşafaka ve Işık Lisesi'nde gören Berna Moran, 1942'de girdiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Filolojisi'ni 1945 yılında bitirmiştir. Aynı yıl İngiliz Filolojisi bölümünde asistan olarak çalışmaya başlayan Moran, kürsü başkanı olan Halide Edip Adıvar'la çalıştığı *John Donne ve Dini Cephesinin Tekamülü* konulu doktora tezini 1950'de tamamlayarak doktor unvanını kazanmıştır.

> "Moran, tezinde yirminci yüzyıl başlarında yeniden keşfedilen İngiliz metafizikçi şair John Donne'ın İngiliz şiir geleneğindeki yerini değerlendiriyor, şairin özellikle dinî şiirlerinin o dönemin felsefesi ile bilimsel kaynaklarından nasıl beslendiğini göstermeye çalışıyordu" (Aksoy, 2012, 13).

Asistanlığı döneminde William Shakespeare'nin III. Richard adlı oyununu da çevirmiştir.[1] Moran, 1951'de Ford Vakfı bursuyla gittiği İngiltere'de bir yıl kalmış ve Cambridge Üniversitesi'nde doçentlik çalışması yapmıştır. Burada on yedinci yüzyıl İngiliz edebiyatıyla ilgili yazılar yazıp yayımlamıştır. 1952 yılında İstanbul Üniversitesi İngiliz Filolojisi bölümünde asistan olan Tatyana Moran ile evlenmiştir. 1957'de *Onyedinci Asır İngiliz Edebiyatında Tabiat Anlayışları* konulu teziyle doçent olmuştur. Moran, bu çalışmasında *"...John Donne, Sir Thomas Browne, Thomas Traharme, Vaughan Kardeşler gibi onyedinci yüzyıl şair ve yazarlarının eserlerini bu yüzyılın felsefesine hâkim olan organik ve mekanik doğa anlayışları açısından..."* incelemiştir (Aksoy, 2014, 14).

1958'de eşi Doç. Dr. Tatyana Moran ile birlikte Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde İngiliz Filolojisi Kürsüsü'nü kuran Moran, bu kürsüde eşiyle birlikte üç yarıyıl ders verir. 1960'ta tekrar İstanbul'a dönen Moran, Türk edebiyatıyla ilgili yazılarını bu dönemde yazmaya başlar. Türk edebiyatıyla ilgili ilk yazısı *Orhan Veli'nin Yol Türküleri'nde Ton Değişiklikleri* 1960'ta, *Yeni Ufuklar* dergisinde yayımlanır (Belge, 1984, 25). Türk edebiyatıyla ilgili diğer yazıları *Yeni Ufuklar, Yeni Düşün, Yeni Dergi, Birikim, Çağdaş Eleştiri, Gösteri, Adam Sanat, Çağdaş Türk Dili* dergilerinde yayımlanmaya başlar.

> "Daha ilk başlardan itibaren İngiliz dili ve edebiyatı ile olan ilişkisi, akademik süreç boyunca yaptığı bütün çalışmalarla da güçlenerek sürmüş ve Batı edebiyatının birikimine ve donanımına sahip olmasını sağlamıştır. Bir yandan da Türk romanının sorunlarına ilişkin yazılar ve roman incelemeleri yazmıştır" (Su, 2003, 651).

1964'te *"Türklerle İlgili İngilizce Yayınlar Bibliyograyfası-Onbeşinci Yüzyıldan Onsekizinci Yüzyıla Kadar"* başlıklı çalışmasıyla profesör olur.

1981'de kendi isteğiyle emekli olur.

> "İstifasını tek nedene bağlamıyor: "Aşağı yukarı otuz beş yıl çalıştım; biraz bıkkınlık geldi." Bu, ilk neden. "İkinci neden, YÖK'le ilgili haberlerdi. Getirilecek yeni yükseköğretim düzeni, hoş karşılanacak bir şey değildi. Bununla ilgili birçok şey işitiyorduk. Üniversitede kalıp çok iyi şeyler yapabileceğime artık inanmadım. Kalan arkadaşlar da çok güç koşullarda çalıştılar. Kişisel araştırma olanağı bulmak gittikçe güçleşti"" (Kabacalı, 1995, 248).

Emekli olmadan bir yıl önce Boğaziçi Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nde başladığı "Onyedinci Yüzyıl İngiliz Edebiyatı" ve "Eleştiri Kuramları" adlı derslerini 1984'e kadar sürdürür. Bu sırada ABD, Almanya ve Hollanda'da düzenlenen biimsel toplantılarda Türk romanı konusunda bildiriler sunar (Aksoy,

[1] Kral III. Richard Faciası. Çev. Berna Moran. İstanbul: MEB Yayınları, 1947.

2014, 18). Bu dönemde *"Rönesans yazınında Türklere ilişkin motifler hakkında yazdığı makaleler seçkin eleştiri dergilerinde yayımlandı"* (Parla, 1999, 12). 1993'te karaciğer kanseri sonucu yaşamını yitiren Berna Moran Karacaahmet Mezarlığı'na gömülüdür.

2.2. Eserleri

2.2.1. Edebiyat Kuramları ve Eleştiri

Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, Berna Moran'ın İstanbul Üniversitesi İngiliz Filolojisi Kürsüsünde verdiği Edebiyat Kuramları ve Eleştiri dersinin notlarından oluşmuştur. *"Bu ders bu alanda Türkiye üniversitelerinde verilen ilk derstir. Berna Moran bu dersi 1970'ten emekliye ayrıldığı 1981'e kadar sürdürdü"* (Aksoy, 2014, 100). Dersin içeriğini Moran'ın öğrenciliğinde aldığı Eleştiri Tarihi dersinin güncellenmiş hali oluşturmaktadır.

> "Biz öğrenciyken "Eleştiri Tarihi" dersi görmüştük. Bu ders Aristotales, Horatius ile başlar. İngiliz Edebiyatı'na gelir, on yedinci, on sekizinci yüzyılların İngiliz Eleştiri Tarihi anlatılır, Wordsworth'a kadar gelinirdi. Doçent olduktan sonra ben de böyle bir dersi vermeyi yüklendim. Ama bu kapsamda verildiği sürece, dersin çocuklara çok ilginç gelmediğini, ayrıca pek öyle yararlı da olmadığını gözlemledim. Oysa o sırada dış dünyada eleştirinin çeşitli kuramları üzerine yığınla yayın vardı. Ben, kendim, bu yayınlardan yararlanıyordum. Bunlardan, ilkelerinden haberli olmamın öğrencilere de yararlı olacağını düşündüm ve bölümde böyle bir dersi başlattım (…) sözünü ettiğim ilk kitabım işte böyle, bir ders olarak başladı" (Belge, 1984, 26).

Moran, ders notlarını kitap haline getirmesinin nedeni olarak, Türkiye'de o dönemde eleştiriye ilgi gösterilmesine rağmen, *"Edebiyat Kuramları ve Eleştiri yöntemleri üzerindeki yayımların yok denecek kadar az olması…"* olarak gösterir (Moran, 2014, 9). İlk baskısı 1972'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları'ndan çıkan ve akademik çevrede ilgi gören eser, Aziz Nesin'in kitap hakkında yazdığı bir tanıtma yazısıyla[2] akademi dışında da bilinir bir hale gelmiş ve kısa bir süre sonra, 1972'de, Cem Yayınevi tarafından basılmıştır (Aksoy, 2014, 100).

---

[2] "İstanbul Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı kürsüsündeki eleştiri derslerinden derlenmiş olan, 'Edebiyat Kuramları ve Eleştiri', yalnız bu konuyla ilgili üniversite öğrencilerinin değil, eleştirmenlerimizin de, edebiyatçılarımızın da okuması gereken değerli bir el kitabıdır. Çünkü kitabın konusuna değgin bütün kuramlarla eleştiri yöntemleri bir arada derli toplu verildiğinden, bildiğimizi sanıp da bütünüyle bilmediğimiz edebiyat kuramlarını, eleştiri yöntemlerini yetkin bir sistematikle sunulmuş olarak bu kitapta buluyoruz. Kitap, anlatılan konuları açıklamak için, Türk edebiyatından örnekler verildiği bölümlerde çok daha ilginç olmaktadır." (Işık, İhsan. 2006. Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi. c.6. 1. bs. Ankara: Elvan Yayınları: 2516-2520. 2520).

Moran'a göre *"sanat olayında rol oynayan dört unsur vardır: Sanatçı, eser, okur ve bunların içinde bulunduğu dış dünya (toplum)"* (Moran, 2014, 9-10). Moran kitabında edebiyat ve eleştiri kuramlarını bu dört unsurdan birini öncelik olarak almalarına göre dört kısımda gruplandırmıştır. Kitaptaki kısımlarda sırasıyla sanatın özünü dış dünyada, sanatçıda, metnin kendisinde ve okurda arayan kuramları ele almıştır. Bu doğrultuda Kısım I'de Yansıtma Kuramı'nı; tarihsel, sosyolojik ve Marksist eleştiriyi; Kısım II'de anlatımcılığı, romantik sanat anlayışını, sanatçıya dönük psikanalitik eleştiriyi; Kısım III'te Rus biçimciliğini, yapısalcılığı, yapısalcılık ötesini, Yeni Eleştiri, yapısalcı eleştiri ve arketipçi eleştiriyi; Kısım IV'te ise duygusal etki kuramını, alımlama estetiğini, feminist eleştiri kuramını, okur merkezli ve izlenimci eleştiriyi kısımlar arası karşılaştırmalar da yaparak ele alır. Eserdeki kısımlarda öncelikle o kısmın başlığı altında yer alan sanat kuramlarını, sonrasında eleştiri yöntemlerini incelemiştir. İncelediği eleştiri yöntemleri ya o kurama bağlı olarak gelişen yöntemlerdir ya da sanat olayında rol oynayan dört unsurdan birini öncelik alması bakımından o kuramla kesişen özelliklere sahip olan yöntemlerdir. Eserinin sınırlarını yöntemlerin *"...ana çizgilerini ortaya koymak, esere bakış açılarını belirtmek ve eksik yanlarına kısaca işaret etmek..."* olarak çizen Moran, eleştiri yöntemlerini ayrıntılarıyla ele almaz (Moran, 2014, 11). Çünkü *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri "edebiyat kuramlarına ve eleştiri yöntemlerine bir giriş olmaktan öte bir iddia taşımıyor"*dur (Moran, 2014, 11).

İlk baskısı 1972'de yapılan eser Berna Moran'ın sağlığında sekiz baskı yapmıştır. *"[B]atıda edebiyat eleştirisinde olup bitenleri günü gününe takip eden bir bilim adamı olan..."* Moran bu baskılarda eleştiri kuramlarında gerçekleşen gelişmeleri göz önünde bulundurarak birçok değişiklik yapmıştır (Aksoy, 2014, 100). Eserin 1981'de basılan dördüncü baskısına yazdığı önsözde edebiyat dünyasında gördüğü ilgi nedeniyle yapısalcılığa ve onla bağlantılı olan Rus Biçimciliğine kısa birer bölüm ayırdığını, Türk edebiyatında kitaptaki kuram ve yöntemlerle ilgili yayınları kitabın kaynakçasına eklediğini belirtir (Moran, 2014, 12). 1988'de basılan altıncı baskıda "Yapısalcılık" ve "Rus Biçimciliği" bölümlerini genişletir, örnekleri çoğaltır ve "Okur Merkezli Kuramlar"ı yeniden düzenler. Yine bu baskıda, geçen on beş yıl süresince etkisi azalan kimi bahisleri de kısaltır (Moran, 2014, 12). 1991'deki

sekizinci baskısına ise dördüncü bir önsöz ekleyerek Feminist Eleştiri Kuramını ve Derrida'nın Yapı-sökücülüğünü tanıtan bölümler ekler, "Okur Merkezli Kuramlar"ı da genişletir. Ayrıca *"kitabın eskimesini önlemek için geçmiş yıllarda yazılmış bölümleri gözden geçirerek bazı kısımlarını kısaltmak, bazı yerlerini yeniden yazmak ve bazılarına yine eklemeler yapmak…"* gibi değişikliler de yapar (Moran, 2014, 14). Edebiyat eleştirisindeki gelişmeleri takip eden Moran, Eski Yunan şiirinden, Platon'dan başlattığı kitabını Derrida'nın Yapı-sökücülüğüne, Feminist Eleştiri Kuramına kadar getirerek eserin güncelliğini korumuştur.

Eser, Berna Moran'ın İstanbul Üniversitesi İngiliz Filolojisindeki Eleştiri dersi notlarından oluşması ve bazıları Türk edebiyatında bilinmeyen kuramları ele alması, tanıtması nedeniyle öğretici bir nitelik taşır. Moran, incelediği kuram ve yöntemlerin tarihçesini, ele aldığı sorunları, edebiyata yaklaşım biçimini ele alıp tanıttıktan sonra kuramı ya da yöntemi örneklerle açıklar. Betimleyici ve değerlendirmeci tutumlarının yanı sıra kanıtlayıcılığı da elden bırakmaz. Değerlendirmelerini örneklerle açıklamaya ve ispatlamaya çalışır. Kitaptaki baskın özellik olan *"…öğreticilik özellikle edebiyat ortamına yabancı olmayan kuramlara gelindiğinde yanına eleştirelliği de alır. Moran, kuramların zaaf ve açmazlarını da sergiler"* (Altuğ, 2004, 200). Kuram ve yöntemleri nesnel bir şekilde ele almış, değerlendirmeden çok betimlemeye ağırlık vermiştir.

Kuram ve yöntemleri nesnelliği elden bırakmadan eleştirel bir tutumla ele alan Moran, eleştiri yöntemlerini Türk edebiyatındaki yapıtlara da uygulamış, Türk eleştirmenlerinin çalışmalarını incelemiştir. Bu şekilde *"…batıda gelişen eleştiri akımlarının okurların tanıdığı edebiyat ve eleştiri metinlerine nasıl uygulanabileceğini göster[miştir]"* (Ece, 2008, 240). Bu anlamda *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, kuram ve yöntemlerin ana ilkeleriyle tanıtılması, tartışılması ve örnek metinler üzerinden uygulanmasıyla teori ve uygulamayı bir araya getiren bir başvuru kitabı niteliği taşır. Berna Moran, bu eseriyle 1973'te Türk Dil Kurumu Bilim ödülünü kazanmıştır.

2.2.2. Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış

Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış Berna Moran'ın 1960'larda *"Yeni Ufuklar, Yeni Dergi, Birikim, Çağdaş Eleştiri, Yeni Düşün, Gösteri, Adam Sanat, Çağdaş Türk Dili dergilerinde…"* yer alan yazılarını bir araya getirdiği üç ciltlik bir eserdir

(Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, 2001, 569). Moran çeşitli dergilerde yayımlanan eleştiri yazılarını kitap haline getirme fikriyle birlikte Türk edebiyatıyla ilgili çalışmalarını genişletmiştir. *"...[B]irkaç inceleme yazısı yazdım, dergilerde yayımlandı. Bunları bir kitapta toplamaya karar verince, Tanzimat'a kadar gittim"* (Kabacalı, 1995, 247). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*'de de sistematik bir şekilde ele aldığı, kuram ve yöntemleri Türk edebiyatından seçtiği romanlara uygulamıştır.

Türk edebiyatının yaklaşık yüz elli yıllık bir dönemini ele alan bu çalışma Moran'ın *"Matmazel Noraliya'nın Koltuğu ve Anlatım Tekniği*" adlı yazısının yayımlandığı Ekim 1968'den, üçüncü cildin son yazısı olan "Bilge Karasu'nun Kılavuz'u" adlı yazısının yayımlandığı Mayıs, 1993'e dek yaklaşık olarak otuz yıl boyunca sürmüştür.

Moran, *"Sabahattin Ali ile başlayacak ikinci bir ciltle tamamlanması[nı]"* planladığı, daha sonra 12 Mart dönemi ve 1980 sonrası Türk romanını incelediği üçüncü bir cildi de eklediği çalışmasında Türk edebiyatını hem tarihsel hem de tematik bir anlayışla bölümlendirmiştir (Moran, 1998, 7). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*'ın üç cildinde Türk edebiyatını sırasıyla 1870-1950, 1950-1980 ve 1980 sonrası olarak üç dönem halinde ele alan Moran, bu dönemlerde romanlarda işlenmiş olan en önemli sorunsalı belirlemiş ve romanları döneme "*…damgasını vuran ortak sorunsalların çeşitlemeleri olarak bir araya getir[miştir]"* (Nezir, 2004, 177). Moran, dönemlerin en önemli sorunsallarını göz önünde bulundurarak ayırdığı ciltlerde tespit ettiği bu sorunsalları ve bunların edebiyatta nasıl yer bulduğunu incelerken *"...yaşanılan toplumsal ortamları, sorunları yansıtmadaki başarıları, roman sanatını uygulayımlarındaki özellikleri göz önünde tutulan romanlardan…"* yola çıkmıştır (Andaç, 1989, 149).

Ele aldığı dönemin romanlarını inceledikten sonra dönemin en önemli sorunsalını belirleyen ve o sorunsalı işlemiş olan eserleri eleştiren Moran, Tanzimat'tan 1950'lere kadarki romanları incelediği *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*'ın ilk cildinde dönem romanının *"...işlevini, kuruluşunu ve tiplerini…"* de etkileyen en önemli sorunsal olarak Batılılaşmayı görür (Moran, 1998, 19).

> "…Türk romanına dikkatli bakınca, önemli sayılabileceklerin pek çoğunda Batılılaşma sorununun ortak olduğunu ve daha önemlisi, romanın kuruluşunu ve kişilerini büyük ölçüde belirlediğini gördüğüm için Batı – Doğu sorununu vurguladım" (Nezir, 2004, 171).

Moran, bu doğrultuda çalışmanın *A. Mithat'tan A.H. Tanpınar'a* alt başlıklı birinci cildinde Ahmet Midhat'ın *Hasan Mellah* ve *Müşahedat*, Recaizade Mahmut Ekrem'in *Felatun Bey ile Rakım Efendi* ve *Araba Sevdası*, Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu*, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Şıpsevdi*, Halide Edip Adıvar'ın *Sinekli Bakkal*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Kiralık Konak* ve *Yaban*, Peyami Safa'nın *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, Ahmet Hamdi Tanpınar *Huzur, Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanlarını inceler. Kitapta ayrıca "Türk Romanı ve Batılılaşma Sorunu" başlıklı giriş yazısı, yazarların romanlarına yansıttıkları dünya görüşlerini incelediği "Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Yüksek Felsefesi" ve "Peyami Safa'nın Romanlarında İdeolojik Yapı" adlı iki yazı ile sonuç ve özet yazıları yer almaktadır. Moran, bu eseriyle 1984 yılında, deneme-tenkit alanında Türkiye Yazarlar Birliği ödülünü almıştır.

Eserlerini ciltlere ayırırken toplumsal ve ekonomik değişmeleri, bu değişmelerin edebiyata yansımasını inceleyen Moran, Tanzimat'la başlayan Doğu-Batı sorunsalını Tanpınar'a kadar incelemiş ve ilk cildi bu şekilde tamamlamıştır. İkinci cildin giriş bölümünde Kurtuluş Savaşı'ndan 1950'lere kadarki siyasal ve toplumsal durumu inceleyen Moran, toplumdaki değişmeyi ve bu değişmenin edebiyata yansımasını özetlemiştir. Moran'a göre

> "…merkezi iktidarın Türkiye'yi ekonomik bakımdan güçlendirmek için başvurduğu yollar sınıf ayrımını da beraberinde getirecekti ister istemez. Bu durumda burjuvanın ve toprak ağasının karşısında ezilen bir emekçi ve köylü sınıfının sorunları ön plana geçti. Başka bir deyişle, Batı/Doğu karşıtlığının yerini ezen/ezilen karşıtlığı aldı ve romanımızın konusunu ve kişilerini büyük ölçüde belirledi" (Balabanlılar, 1990, 6).

İkinci cildi ezen-ezilen arasındaki ilişkileri sorunsallaştıran "Anadolu romanları" olarak tanımladığı romanlara ve düzene başkaldırı temasını işleyen *Tutunamayanlar, Aylak Adam* ve *Anayurt Oteli*'ne ayırır.

Ciltleri bölümlendirmede salt kronolojik bir sıra izlemeyen Moran'ın ikinci ciltte ele aldığı ilk roman 1937'de basılan Kuyucaklı Yusuf'tur.

> "İkinci ciltte 1950'lere kadarki Türk romanı, Batılılaşma etrafında dönüyordu. Ondan sonra durum değişiyor. Ama başka sorunlara yöneliş, gerçekte daha önce başlar; 1930'larda Sabahattin Ali'nin Kuyucaklı Yusuf'u ile Sabahattin Ali'yi, Orhan Kemal'i, Yaşar Kemal'i ve daha başka birçok yazarımızı ilgilendiren sorun Batılılaşma değil, belli bir sosyal yapının meydana getirdiği düzendir. Onun için de bu yazarları ve o çizginin dışında kalanları ikinci ciltte ele almayı düşündüm" (Nezir, 2004, 177).

Önceki dönemlerde yönelişin başladığı, 1950'lerdeyse Türk romanında ağırlığını göstermeye başlayan sınıf kavgası, ikinci ciltteki romanların genel temasını oluşturmuştur. Moran bu ciltte Anadolu romanı olarak adlandırdığı türün dışında

kalan, *"...çok başka türden iki yapıt olarak..."* adlandırdığı *Tutunamayanlar* ve *Anayurt Oteli* adlı eserlere de yer vermiştir (Moran, 1997, 7). Bunun nedeni olarak bu eserlerin Anadolu romanının sorunsallarıyla benzer özelliklere sahip olmasını gösterir. Bu iki roman *"...çok ayrı türden olmalarına karşın bunlar da bir anlamda başkaldırı romanıdırlar"* (Moran, 1997, 7). *"Belli bir burjuva sınıfının değerlerine başkaldırı. Orda da bir toplum dışına kayma olgusu var"* (Koç, 2004, 197). Moran'ın tematik yaklaşımı nedeniyle karakterleri ve ele aldığı sorunu işleyişi farklı olsa da diğerleriyle aynı sorunsalı işleyen bu iki eser de ikinci ciltte yerini almıştır.

Sabahattin Ali'den Yusuf Atılgan'a alt başlığını taşıyan ikinci ciltte Sabahattin Ali'nin *Kuyucaklı Yusuf*, Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar Üzerinde* ve *Eskici ve Oğulları*, Yaşar Kemal'in *İnce Memed* ve *Dağın Öte Yüzü*, Kemal Tahir'in *Kurt Kanunu* ve *Devlet Ana*, Fakir Baykurt'un *Tırpan*, Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar*, Yusuf Atılgan'ın *Aylak Adam* ve *Anayurt Oteli* adlı romanlarını incelemiştir.

Sevgi Soysal'dan Bilge Karasu'ya alt başlığını taşıyan üçüncü ciltte Moran, 12 Mart döneminde yazılmış romanları ve *"1980 sonrası Türk edebiyatında tanık olduğumuz köktenci değişikliği, yani gerçekliğin terk edilip postmodern çizgide yeni bir anlatı türünün doğuşunu..."* incelemeyi planladığını belirtir (Moran, 1994, 10). Kitapta yer alan "12 Mart Romanı'nın Amacı ve Yapısı" ve "12 Eylül ve Yenilikçi Roman" adlı bölümlerde 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerindeki siyasi durumu, toplumsal olayları ve bunların edebiyatta kendilerine yer bulma biçimini işleyen Moran, önceden belirlediği *"Hilmi Yavuz, Yüksel Pazarkaya, Buket Uzuner gibi..."* yazarlarla postmodernizmin Türk edebiyatındaki yerini farklı örneklerle göstermek istemiş ancak sağlık sorunları nedeniyle bu düşüncesini gerçekleştirememiştir (Moran, 1994, 10).

Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3'te Sevgi Soysal'ın *Şafak*, Adalet Ağaoğlu'nun *Bir Düğün Gecesi*, Pınar Kür'ün *Bir Cinayet Romanı*, Latife Tekin'in *Sevgili Arsız Ölüm*, Orhan Pamuk'un *Kara Kitap*, Bilge Karasu'nun *Kılavuz* adlı romanlarını incelemiştir.

Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* serisini tematik olarak bölümlendirmiş, Türk romanı adına önemli gördüğü romanlara metnin gerektirdiği eleştiri yöntemleriyle yaklaşıp onları detaylı okumalarla incelemiştir. Bu şekilde

Tanzimat döneminden 1980'lere kadar Türk romanının gelişimini ortaya koyduğu üç ciltlik bir eser ortaya koymuştur.

2.2.3. Edebiyat Üzerine Makaleler/Röportajlar

Edebiyat Üzerine, Makaleler/Röportajlar, Moran'ın dergi ve gazetelerde yayınlanmış fakat eserlerine girmemiş makale ve röportajlarının bir araya getirilmesi sonucu yayımlanmış bir kitaptır. Esere alınan, Moran'ın daha önceki eserlerinde bulunmayan on bir makalesinin sekizini Moran'ın İngiliz edebiyatında Türkler ile ilgili yaptığı çalışmalar oluşturmaktadır (Gümüş, 2004, 10). Kitapta ayrıca *"...biri Türk romanında tipin işlevi, diğeri Kiralık Konak hakkında olmak üzere katıldığı iki soruşturmaya ve kendisi ile yapılan dört röportaja..."* yer verilmiştir (Gümüş, 2004, 8).

2.3. Kaynakları

1930'larda Almanya'daki Yahudilere karşı yürütülen politika sonucu Almanya'dan ayrılan birçok akademisyen aynı dönemde Türkiye'de, Atatürk'ün önderliğinde uygulanan Üniversite Reformu kapsamında İstanbul Üniversitesi'ne gelmiştir. *"Edebiyat Fakültesi'nde özellikle tarih dalında Türk öğretim üyeleri çoğunluktayken, felsefe, filoloji, oryantalistik ve pedagoji dallarında yabancı bilim adamları görev almıştır"* (Namal, 2012, 17). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde görev alan bu akademisyenlerden, İstanbul Üniversitesi'nde Romanoloji Kürsüsü'nü kurmuş olan Leo Spitzer de, onun yerine aynı bölümde göreve başlayan Erich Auerbach da Batı edebiyatı ve eleştiri dersleri vermişlerdir. Yaptıkları çalışmalar, verdikleri derslerle birçok öğrenci üzerinde etki bırakmış olan Spitzer ve Auerbach, kuramları ele alışı, eleştiri yöntemi, metni okuma biçimi gibi yönlerden Berna Moran'ı da etkilemişlerdir (Parla, 1999, 12).

Leo Spitzer (1887-1906)

> "Doktor unvanını 23 yaşında (1910) aldıktan üç yıl sonra ders verme yetkisini (Venia legendi - Lehrbefugnis) alır. İlk önce 1919'da Bonn'da, daha sonra 1925'de Roman filolojisi profesörü olarak Marburg'da, 1930'dan 1933'e kadar Köln Üniversitesinde Roman filolojisi ve karşılaştırmalı filoloji profesörü olarak görev yapar" (Arak, 2009, 5).

Yahudi kökenli bilim adamlarının Almanya'yı terk etmeye zorlanması üzerine 1933'te İstanbul Üniversitesi'nden gelen teklifle İstanbul'a gelmiş ve İstanbul Üniversitesi'nde Romanoloji Kürsüsünü (Garp Filolojileri) kurmuştur. Spitzer,

bölüm başkanlığı yaptığı sırada *"...Rosemarie Heyd gibi çok sayıda genç mültecinin İstanbul'a okutman veya öğretim görevlisi olarak gelmesine yardım eder"* (Widmann, 1981:278'dan aktaran Arak, 2009, 5). Ayrıca kendisi ve Türkiye'ye gelen diğer öğretim üyeleriyle birlikte Türk öğrencilere de katkıda bulunmuşlardır. *"...Türk öğretim üyelerini yetiştirmişlerdi bu arada. Böylece olumlu etkileri onlar gittikten sonra da sürdü"* (Urgan, 2013, 102).

1933'te İstanbul Üniversitesi'nde göreve başlayan Spitzer, aradan üç yıl geçmeden Baltimore/Ohio'daki John Hopkins Üniversitesi'nden bir davet alır. İstanbul Üniversitesi'nin sözleşmeli olan Spitzer'i bırakmak istememesi üzerine Almanya'da, Marburg Üniversitesi'nde onun yerine atanan ve o sırada işten çıkarılmış olan Erich Auerbach'ı İstanbul Üniversitesi'nde kendi yerine bırakmayı önerir. 1936'da İstanbul'dan ayrılan Spitzer, ABD'ye göç ederek John Hopkins Üniversitesi'nde göreve başlar (Rifat, 2004, 83-85).

Metin merkezli bir eleştiri anlayışını savunan Spitzer, eleştirilerinde metin dışı verileri dışarıda bırakarak doğrudan metinle ilgilenmiştir. Eleştiride *"...yapıtın bütünlüğü kavramı üzerinde durmuş, her yapıtın kendine öz, kapalı bir bütün olduğu görüşünden yola çıkmış..."* olan Spitzer, metni eleştirirken bu bütünlüğü oluşturan tüm ayrıntıları dikkatle ele almıştır (Bayrav, 1990, 31). Spitzer, bu ayrıntılardan hareketle metnin merkez noktasını teşkil eden eser sahibinin temel düşüncesine, ruhsal yapısına ve yazarın metinde sunduğu bildiriye ulaşmayı amaçlamıştır. *"Yazarın başından geçenlerle, komşularıyla, dertleri, sevinçleriyle ilgilenmez"* (Bayrav, 1990, 30). Yazarın bildirisiyle, sanat anlayışıyla ve metinde ortaya koyduğu özgünlükle ilgilenen ve ayrıntılardan bütüne hareket ederek eleştirisini oluşturan Spitzer'e göre ulaşılması amaçlanan eser sahibinin ruhsal yapısı, *"...bir çeşit güneş sistemidir; her şey bu sistemin yörüngesine göre yönelir: dil, olay örgüsü vb. yazarın ruhunun uydularından başka bir şey değildir"* (Rifat, 2004, 84).

Metinde dikkat çekici ayrıntılardan merkeze ulaşmayı, merkezden tekrar ayrıntılara dönerek kontrol etmeyi yöntem olarak benimseyen Spitzer *"...bütünden metnin bölümlerine, sürekli gidiş-geliş, metni birçok kez okuma yöntemini..."* benimsemiştir (Bayrav, 1990, 34). Metni tümevarım ve tümdengelim yöntemleriyle birçok kez okumayı yöntem edinmiş olan Spitzer, eleştirmenin metne yaklaşımının sezgisel ve önyargısız olması gerektiği görüşündedir.

> "Eleştirmen yapıta bir sezgiyle girecek ama bu sezginin geçerli olup olmadığını da gözlemleriyle, çıkarımlarıyla (tümdengelimlerle) denetleyecektir. Eleştirmen bu tür sezgileri de yeteneğiyle, deneyimleriyle, konusuna sıkı sıkı bağlanmasıyla elde edecektir" (Rifat, 2004, 84).

Eleştiride metin açıklaması yapmak yerine metni yorumlamayı, *"...metnin özünü açıklayacak ortak paydayı bulmayı..."*, söylenenlerin arkasındaki görüşü ve buna bağlı olarak ortaya çıkan bildiriyi ortaya çıkarmayı amaçlayan Spitzer, bu doğrultuda en önemli malzeme olarak üslubu görmüştür (Bayrav, 1990, 31). Dilin kullanılma şeklini ayırıcı bir öğe olarak gören Spitzer, standart dilden sapma noktalarını, dil kullanımındaki detayları dikkatle incelemiştir. *"Dilsel düzeydeki standart olandan sapmalar da başka alanlardaki sapmaları yansıtabilir"* (Rifat, 2004, 85). Spitzer, yazarın kullandığı biçemi en önemli anahtar olarak görmesine rağmen *"...incelemelerde yapıtların başka özelliklerinden de hareket edilebileceğini..."*, yöntemin metne göre belirlenmesi gerektiğini belirtmiştir (Rifat, 2004, 84).

Spitzer, eleştiride tarihsel anlayışın hâkim olduğu bir dönemde yetişmesinin de etkisiyle metin merkezli bir incelemeyle metnin özgün özelliklerini ortaya çıkardıktan sonra o eseri ülke edebiyatı içindeki, bir dönemdeki yerine yerleştirmek gerektiğini savunmuştur. (Rifat, 2004, 83). *"Çünkü bir dönemin ya da bir ülkenin yapıtlar bütününün ortak bir paydası vardır. Bu yaklaşım, bir yazarın anlayışının bir ulusun anlayışını yansıttığı inancına dayanır"* (Rifat, 2004, 84). Spitzer, bu şekilde kendi içinde bir bütünlüğü olan metni daha büyük bir bütünlük içindeki yerine oturtmayı amaçlamıştır. Spitzer'in bu metin merkezli yaklaşımının yanı sıra edebiyat tarihine yakın bir yöntem izlemesinde *"...yenidilbilgisi akımından Meyer- Lübke'nin (1881-1936) edebiyat tarihçisi Philipp August Baker..."* gibi farklı disiplinlerden hocaların yanında yetişmiş olmasının etkisi de aranabilir (Bayrav, 1990, 29).

Erich Auerbach (1892-1957), farklı üniversitelerde aldığı eğitimin ardından Heidelberg'te hukuk derecesini almış, 1921'de Roman filolojisi bölümünde doktora yapmış, 1929–1935 yılları arasında Marburg Üniversitesi'nde Roman filolojisi profesörlüğü görevinde bulunmuştur. *"Spitzer'in 1936'da İstanbul Üniversitesi'ne kendi yerine Auerbach'ı önermesiyle aynı yıl göreve başlayan Auerbach 1936–1947 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Roman filolojisi profesörü olarak yabancı diller okulunun müdürlüğünü yapar"* (Arak, 2009, 7). 1936'da İstanbul Üniversitesi Garp Filolojileri (Roman Filolojisi) kürsüsünde çalışmaya başlayan Auerbach, 1937'de, İstanbul Üniversitesi'nde çalıştığı dönemde kendi yazılarıyla birlikte Leo Spitzer'in de yazılarının yer aldığı ve editörlüğünü yaptığı *İstanbul Üniversitesi*

Edebiyat Fakültesi Dergisi (Publications de la faculté des lettres de l'Université d'Istanbul)'ni yayımlamaya başlamıştır.

İstanbul'da kaldığı dönemde kütüphaneleri yetersiz bulan Auerbach, *"...bu yetersizliği kendi üretkenliğini harekete geçiren unsur olarak görür. Savaş döneminde İstanbul'da yürüttüğü araştırmaları için kütüphanelerin yetersiz oluşunu..."* avantaja dönüştürmüş ve *Mimesis* adlı eserini yazmıştır (Arak, 2009, 6). Yazınsal araştırma alanında önemli bir yeri olan *Mimesis* adlı eserini Mayıs 1942 ile Nisan 1945 arasında kaleme alan Auerbach, *"...yine bu dönemde yazdığı ve Süheyla Bayrav'a Türkçeleştirdiği, Roman Filolojisine Giriş başlıklı yapıtı da..." İstanbul'da kaleme almıştır* (Senemoğlu, 1998, 60). Auerbach, kaleme aldığı bu iki eserle eleştiri anlayışını ortaya koymuş, bu anlayışa uygun örnekler vermiştir.

Roman Filolojisine Giriş yazar tarafından bir ders kitabı olarak oluşturulmasına rağmen *""Roman filolojisinin çerçevesini, konusunu, sorunlarını, yöntemlerini ve gelişmesini topluca sunmayı amaçlar""* (Rifat, 2008, 11). Dört bölüm olan kitabın birinci bölümünün sonunda yer alan "Metin Açıklaması" bölümü *"...gerek Roman filolojisi açısından gerekse metne dayalı yazın eleştirisi açısından Auerbach'ın yaklaşım biçiminin temelini gösterir"* (Rifat, 2008, 12). Metin açıklaması yöntemi; çok uzun olmayan bir metni seçip bu parçanın dilini, içeriğini ve kompozisyonunu en ince ayrıntılarına kadar çözmek olarak açıklayan Auerbach, bu çözümleme sürecinde *"...yazar ve yapıtı hakkında daha önce edinilmiş bilgilerin tamamen unutulması, hiçbir eleştirmenin etkisi altında kalınmaması gerektiğini yöntemsel açıdan vurgular..."* (Rifat, 2008, 12). Bu yöntemle oluşturulan eleştirisinde temel amaç da

> "…metindeki dil ve içerik hareketlerini olabildiğince nesnel ve yansız kalarak gözlemlemek ve "yapıttan alınacak taze ve sağlam izlenimler"i ortaya koymaktır. Metin, bütün ayrıntılarıyla çözümlenip yeniden inşa edildikten sonra da başka metinlere yönelik olarak yapılan incelemelerle karşılaştırılır" (Rifat, 2008, 12).

Uyguladığı metin çözümlemesi yöntemi ve yaptığı karşılaştırmalarla incelediği metni bireysel olarak değil, Avrupa'daki sürecin bir parçası olarak ele alan Auerbach, bu şeklide Ortaçağ'dan başlayarak 19. yüzyıla kadar gelen süreçte Roman yazınının genel gelişimini de verir. Auerbach *Mimesis* adlı eserinde de benzer bir amaç güder.

1946'da yayımlanan, "Batı Yazınında Gerçekliğin Temsili Üstüne Deneme" alt başlığını taşıyan *Mimesis*'te Auerbach, *"Batı kültüründeki bir dizi önemli metni (Homeros'tan Virginia Woolf'a kadar) okuyarak, yazarların gerçekliği kurmaca metinlerde nasıl temsil ettiklerini, canlandırdıklarını araştırır..."* (Rifat, 2008, 13).

Batı yazınındaki masal, mit, destan, roman gibi farklı türlerdeki birçok anlatıyı inceleyen ve bu metinleri gerçekliğin temsili açısından karşılaştıran Auerbach, metnin kendi döneminin özelliklerini nasıl temsil ettiğini ve Batı yazınındaki genel gelişimde hangi aşamayı oluşturduğunu vurgulamaya çalışmıştır (Rifat, 2008, 13).

Moran'ın *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* kitabına kaynaklık eden üniversitedeki Eleştiri Tarihi dersi, *"...1940'lı yıllarda İstanbul Üniversitesi'nde Batı dilleri ve edebiyatları alanında dersler veren Erich Auerbach ile Leo Spitzer'in başlattıkları çalışmaların devamıydı"* (Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, 2001, 569). Karşılaştırmalı yaklaşımları ve Batı edebiyatındaki eleştiri kuramlarını teorik ve uygulamalı olarak ele alan Spitzer ve Auerbach'ın bu anlayışı daha sonrasında da sürmüş ve Berna Moran'a ulaşmıştır. *"Kuşkusuz bu mirasın birikimini özümsemesini ve sürdürmesini de bilmişti Berna Moran"* (Su, 2003, 652). Eleştiri Tarihi dersinde sistematik, karşılaştırmacı bir yöntem izlemiş, bu yöntemi eleştiri metinlerinde de kullanmıştır.

Öğrencilik yıllarında karşılaştırmalı edebiyat geleneğiyle karşılaşan Moran'ın hocalarından Spitzer, metni tek başına ele aldıktan sonra gerektiğinde onu edebiyat geleneği içindeki yerini belirlemeyi esas alan metin merkezli anlayışı, Auerbach ise metinle yazarın dünya görüşü arasındaki ilişkiyi belirlemeyi esas alan eleştiri anlayışını benimsemiştir. *"Ama ikisinin de yaklaşımı metinlerarasıydı; yani karşılaştırmacıydı"* (Parla, 1999, 12). Bu, karşılaştırmalı edebiyat anlayışı *"...yöntemleri birbirinin tam tersi olan bu iki büyük eleştirmenin yaklaşımlarıyla İstanbul'da sanki bir bütünlüğe kavuşuyordu"* (Parla, 1999, 12). Bu yeni ve farklı eleştiri anlayışları Moran üzerinde de etkili olmuştur. *"Bu eleştiri yöntemleriyle tanıştıkça, başka çeşit bir edebiyat incelemesi kafamda açıklık kazanmaya başladı"* (Belge, 1984, 25).

Önceden belirlenmiş bir yöntemle metne yaklaşmayı reddeden *"Spitzer her metne uyacak, şaşmaz bir anahtar yöntem önermez. Önermek istemez (kendi yöntemini bile olsa bir formüle bağlanmayı hoş karşılamaz)"* (Bayrav, 1990, 33). Eleştirilerinde farklı yöntemler uygulayan Moran da, Spitzer gibi eleştirmenin yöntemini metne göre belirleyeceğini savunmuş tek bir yöntem uygulamaktan kaçınmış, *"...tek bir anahtarı her kapıya uydurmaya çalışmanın anlamsızlığı..."* düşüncesiyle metne göre yöntem belirlemiştir (Belge, 1984, 166).

"Leo Spitzer kılı kırk yaran, şimdilerde metin analizi ya da yakın okuma dediğimiz üslup analizlerinde ustaydı" (Parla, 1999, 12). Moran, metin üzerindeki yoğun çalışmasıyla metnin özgün özelliklerini yine metinden gösterdiği kanıtlarla ortaya koymaya çalışan Spitzer'den etkilenmiştir. *"Bu titiz çalışma ilkelerine ben de uzun yıllar bağlı kaldım. Kanıta dayanmayan genellemeler yapılmamalı, ele alınan konu üstüne gerçekten özgün bir şey söylemeli vb."* (Belge, 1984, 25). Berna Moran'ın *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* adlı çalışmasında da görüldüğü gibi metinleri tek tek ele aldıktan sonra onları Türk edebiyatındaki dönemine ve genel gelişim içinde hangi aşamayı oluşturduğuna göre konumlandırması da Spitzer'le paralel özellikler olarak görülebilir.

Spitzer gibi metinden hareketle eleştiri yapan Auerbach, *"...metinden ve metnin "kalkış noktası"ndan yola çıkar* (Ankay, 2012, 84). Auerbach, ele aldığı metni çözümleme yöntemi bakımından etkisinde kaldığı Spitzer'den farklı olarak yapıtla dünya görüşü arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu anlamda sosyolojik eleştiriye yakın olduğu söylenebilir. *"Auerbach yaptığı metin çözümlemelerinden ve karşılaştırmalarından hareket ederek, bireysel olanı yakalamak değil de Avrupa'daki bütün sürecin genelini vermeye çalışır"* (Rifat, 2008, 14). Moran da ele aldığı romanların ve Türk romanının gelişiminin *"...anlaşılması açısından gerekli olan toplumsal ve siyasal açıklamalar bir dönüşüm hikâyesi şeklinde anlatılmaktadır"* (Köksal, 2011, 67). Türk romanının gelişiminin anlaşılması açısından toplumun siyasi, kültürel ve ekonomik durumunu da yer yer ele alan Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* serisinde "Türk Romanı ve Batılılaşma Sorunu", "İkinci Dönem Romanının Özellikleri", "12 Mart Romanı'nın Amacı ve Yapısı", "12 Eylül ve Yenilikçi Roman" ve "Türk Romanında Fantastiğin Serüveni" adlı bölümlere de yer vermiştir. Moran, metnin anlaşılması adına zaman zaman yazarın dünya görüşünün ya da toplumun bulunduğu koşulların ele alınmasını önemsemiştir. *"Moran'ın edebiyata yaklaşımında böylesi bir önemseme söz konusudur ve bu da onu sosyolojik düşünceye yaklaştırmaktadır. Bu konuda onun önemli kaynaklarından biri üniversite yıllarında birlikte çalıştığı eleştirmen Eric Auerbach'tır"* (Köksal, 2011, 65).

Üniversite Reformu kapsamında Türkiye'ye gelen; eleştiriye bakışları ve metni inceleme yöntemleri arasında bazı farklılıklar bulunan Spitzer ve Auerbach Moran'ın farklı açılardan etkilendiği isimlerdir. Yakın okuma yapma, metnin üslubu ve gündelik dilden ayrılan kullanımları üzerinde durma, metni tek başına inceledikten

sonra ülke edebiyatındaki ve yazıldığı dönemdeki yerine vurgu yapma gibi özellikler bakımından Spitzer'den etkilendiği söylenebilir. Moran'ın metne önyargısız yaklaşması, yazarın dünya görüşünü inceleyip metinle dünya görüşü arasındaki ilişkiye dikkat etmesi gibi tutumları da Auerbach'la paralel özellikleridir. Moran'ın karşılaştırmalı bir yöntem uygulamasının ise iki akademisyenin de etkisiyle olduğu söylenebilir.

3. ELEŞTİRİ YÖNTEMLERİ VE BERNA MORAN

3.1. Tarihsel Eleştiri

19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın ortalarına kadar edebiyat eleştirisi alanında etkili olan tarihsel eleştiri, edebî metnin yazıldığı dönemin siyasi, sosyal ve estetik değerleri ışığında değerlendirilmesini esas alan bir eleştiri yöntemidir. Edebî metne tarih, edebiyat tarihi ve yazarın hayatından edinilen bilgilerle yaklaşan bu kuramın öncüsü sayılan isim, Fransız edebiyat tarihçisi ve eleştirmen Gustave Lanson'dur (Güngör, 2015, 43). *Histoire de la littérature française (Fransız Yazın Tarihi)* adlı eseriyle *"...yazınsal incelemeyi yazın tarihine dönüştürmeye çalışan Lanson..."*, edebiyat ile yaşam arasındaki ilişkiye yönelmiş ve ele alınan metnin bulunduğu tarihi dönemde ve edebiyat geleneği içinde kapsadığı yeri incelemiştir (Rifat, 2008, 52).

Tümevarım yaklaşımıyla edebiyat metinlerini inceleyen Lanson'un metodolojisi; metinleri inceleyip karşılaştırmak, bu metinlerdeki kişisel özellikleri ortak özelliklerden ayırmak, bu şekilde metinleri türlere, akımlara göre sınıflandırmaktır. Lanson, metinden hareketle başlayıp ikinci aşamada yazara; üçüncü aşamada akımlara ve edebî türlere eğilerek sürdürdüğü bu çalışma yönteminin son aşamasında, yaptığı sınıflandırma ile edebiyat tarihi ve Avrupa uygarlığı arasındaki bağlantıları bulmaya çalışmıştır. Lanson'un çalışmasındaki son aşama *"...bu öbeklendirmelerin, hem kendi ülkesinin düşünsel, ahlaksal, toplumsal yaşamıyla hem de Avrupa yazının ve uygarlığının gelişmesiyle bağıntısını belirlemek*" olarak özetlenebilir (Rifat, 2008, 52).

Tarihsel eleştiride ilk amaç, incelenecek metnin orijinaline ya da orijinaline en yakın baskısına ulaşmaktır.

> "Yazma eserlerde birkaç nüshası bulunan ve zaman içinde değişik kopyaları bulunan eserler birbirlerini tutamayabilir. Burada belirli karşılaştırmalar yapılarak en sağlam, en doğru metni bulmak ve eserin ilk yazıldığı tarihi gerekirse yazarın elinden çıkmış nüshayı bulmak yapılacak işlerin başında gelir" (Tekşan, 2011, 249).

Sonraki bilgi kaynağı ise esere orijinalliğini kazandıran unsur olan yazar ve onun biyografisidir.

Yazarın aldığı eğitimin, dünya görüşünün, dönemindeki akımlara yaklaşımının metnin oluşumunda kritik öneme sahip olduğu kabul edildiği için yazarın biyografisi üzerinde detaylıca durulur.

> "Karşılaştırmalı edebiyat bilimi açısından bir yazarın yakın ve uzak çevresi kadar aldığı eğitim, çocukluğundan itibaren okuduğu eserler, özendiği, öykündüğü veya model olarak gördüğü sanatçılar ve bu sanatçıların eserlerini bilmek son derece önemlidir. Çünkü bu eser ve sanatçılar yazarın iç dünyasına etki ettikleri gibi aynı zamanda onların tercihlerinin, dünya görüşlerinin, kabul veya retlerinin şekillenmesinde önemli olmuşlardır" (Tekşan, 2011, 250).

En eski nüshasına ulaşılıp incelenen ve yazarın biyografisinden yola çıkılarak dönemin ve yazarın etkisi göz önünde bulundurularak incelenen metin bu aşamadan sonra türüne, bulunduğu dönemin sanat anlayışına uygun şekilde incelenir.

> "Tarihsel eleştirinin en önemli yanı eseri belli bir sanat geleneğindeki yerine oturtmak, o tür eserlerin özelliklerini ortaya koymak, böylece eserde gözetilen amaçları, esere şekil veren ilkeyi belirtmek ve ona hangi açıdan bakılacağını bulmaktır" (Moran, 2014, 79).

Edebî eserin dönemini, oluştuğu sanat anlayışını bilmek esere yaklaşım tarzının belirlenmesini sağladığı için önemsenmiştir.

Tarihsel eleştiri; dönemin daha iyi anlaşılabilmesi için aynı dönemde yazılmış metinlerin karşılıklı okunmasına, bütün bir edebiyat geleneğini dönemler hâlinde ele aldığı için de farklı dönemlerdeki metinlerin karşılıklı okunmasına imkân sağlamıştır. Metnin dış kaynakları olan yazar, dönem, sanat anlayışı gibi unsurları ele aldığı için de metin dışı dinamikler üzerinde duran sosyolojik eleştiri ve Marksist eleştiri gibi eleştiri yöntemlerinde de bir metot olarak kullanmıştır. Bu bağlamda, tarihsel eleştiri başlı başına kullanılan bir yöntem olmakla birlikte diğer eleştiri yöntemlerinin metodolojisinden faydalandığı bir eleştiri yöntemi olmuştur.

3.1.1. Tarihsel Eleştiriye Yaklaşımı ve Uygulaması

Tarihsel eleştiriyi *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*'nin üçüncü bölümü olan "Dış Dünyaya ve Topluma Dönük Eleştiri" başlığının ilk eleştiri yöntemi olarak ele alan Berna Moran, tarihsel eleştirinin çalışma ilkelerinden dört tanesini ele alır. Bunlardan ilki, eserin orijinal halinin eksiksiz bir şekilde tespit edilmesidir. *"Birkaç yazma nüshası bulunan bir şiirin bütün nüshaları birbirini tutmayabilir. Bunları karşılaştırmak, doğru metni bulmak, yazıldığı tarihi saptamak yapılacak işler arasındadır"* (Moran, 2014, 79). Moran'ın bu eleştiri yöntemine dair tespit ettiği ikinci çalışma alanı da doğrudan eserle ilgilidir. Moran, eserin dili üzerinde de durulması gerektiğini, bu şekilde eserin yazıldığı ve incelendiği dönem arasındaki farklılıktan ötürü bazı sözcüklerin anlamlarını yitirebileceğini belirtir. *"Edebiyat*

bilgini eserin dili üzerinde yapacağı açıklamalarla bu gibi güçlükleri ortadan kaldırmaya çalışır" (2014, 79).

Tarihsel eleştiride yazarın biyografisi üzerinde çalışılması Moran'ın tespit ettiği üçüncü çalışma alanıdır. *"Yazarın hayatına ait bilgilerden yararlanarak eserlerini aydınlatmaya girişebilir"* (79). Moran bu noktada yazarın biyografisine eğilen sanatçıya dönük eleştiriyle tarihsel eleştirinin aynı yöntemi kullanmalarına rağmen, tarihsel eleştirinin yazar biyografisine eseri daha iyi anlamak için başvurması nedeniyle tamamen ayrıldıklarını belirtir.

Berna Moran'ın tarihsel eleştiride dikkat çektiği dördüncü çalışma ilkesi aynı zamanda onun bu eleştiri yönteminde en önemli gördüğü noktadır. Bu, eserin tarihsel çerçevesine oturtulması, bu şekilde eseri inceleme yönteminin daha doğru belirlenebilmesi ve eserin daha iyi anlaşılmasıdır.

> "Tarihsel eleştirinin en önemli yanı eseri belli bir sanat geleneğindeki yerine oturtmak, o tür eserlerin özelliklerini ortaya koymak, böylece eserde gözetilen amaçları, esere şekil veren ilkeyi belirtmek ve ona hangi açıdan bakılacağını bulmaktır" (79).

Moran, tarihsel eleştirinin bu yönüne Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Divan edebiyatındaki sevgili tipini, sevgiliyle ilgili yapılan benzetmeleri ve aşk anlayışını Orta Çağ'dan kalan bir dünya görüşüyle açıkladığı bir yazısını örnek olarak verir. Moran'a göre, Tanpınar izlediği bu yöntemle "*…şiirleri tarihsel çerçeveleri içine yerleştirerek onlara ışık tutmaktadır"* (80). Tanpınar'dan verdiği örnekte de olduğu gibi tarihsel eleştirinin eski çağlarda yazılmış eserlerin anlaşılmasının kolaylaştırması noktasında yararlı bulan Moran, tarihsel eleştiri yapanların değerlendirme noktasında yanlışa düşebildiklerine de dikkat çeker.

Moran, tarihsel eleştiriyle incelenen eserin başarılı sayılması için yazıldığı dönemdeki işlevini yerine getirmesinin yeterli sayılmasına karşı çıkar. Bu tutumun tam tersi şekilde, esere incelenen dönemin yargılarıyla yaklaşmanın da doğru olmadığını belirtir ve doğru yaklaşımın eserin yazıldığı dönemden itibaren içinde bulunduğu çizgide kapladığı yere bakılmasının doğru bir yaklaşım olacağını belirtir (81-82). *"Herhalde bir edebiyat eserini hem kendi çağındaki hem de onu izleyen çağlardaki eserleri göz önünde tutarak, belli bir çizgi üzerinde aldığı yere göre değerlendirmek daha doğru olacaktır"* (82).

Tarihsel eleştirinin esere yaklaşım yollarını özetleyen Moran, bu eleştiri yöntemiyle yazılmış incelemelerden tarihsel bilgiye ağırlık verip esere dolaylı yoldan

yaklaşanları *"...edebiyatın özüne uzak düşmesi..."* bakımından eleştirir (82). Tarihsel eleştiriyi, eseri geleneği içindeki yerine oturtması, anlaşılmasını kolaylaştırması, esere doğru bir şekilde yaklaşılmasını sağlaması; bunlara bağlı olarak eseri zenginleştirmesi noktasında faydalı bulur.

Metinle metnin oluştuğu tarihi dönem ve edebî gelenek arasındaki ilişkiye odaklanan tarihsel eleştiride, ilk basamak metnin orijinaline en yakın halinin tespit edilebilmesidir. *"Her şeyden önce elimizdeki metnin doğru ve yanlışsız olarak tespit edilmesi önemlidir"* (Moran, 2014, 79). Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*'de, Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanını incelediği "Bereketli Topraklar Üzerinde Köylü Şehirli Çatışması" adlı yazısında romanın ilk baskısını incelemiş, ilk baskıyla ikinci baskı arasındaki değişikliklere değinmiştir. İki baskı arasındaki farklılıkları, iki baskıdan da yaptığı alıntılarla ortaya koyan Moran, detaylı bir şekilde ele aldığı Pehlivan Ali karakterinin ölüm sahnesinin iki baskıdaki hâline de yer vermiş, ikinci baskıda cümle aralarına eklenen sözcük ve tamlamaları da belirginleştirmiştir.

Moran, ilk baskıdan sonraki değişiklikleri titiz bir çalışmayla tespit edip alıntıladıktan sonra bu değişikliklerin yapılmasının nedenlerini açıklar. Pehlivan Ali karakterinin ölüm sahnesindeki değişikliğin amacının hareketlere odaklanarak hız öğesinin vurgulanması olarak açıklar.

> "Beri yandan, patozdaki çalışmayı betimlerken anlatıcının başlıca amacı kazaya neden olan "hız"ı okurun gözünde canlandırmak. Metinde kullanılan sıfatlar, betimlenen hareketler ve ikinci baskıda yapılan değişikliklerin çoğu bu amaca yönelik" (Moran, 1997, 48).

Moran, romanda romanın ikinci baskısında bazı diyaloglardaki eklemeleri de alıntıladıktan sonra bu eklemelerin de güdümlü yapıldığını belirtir. *"Köylü/şehirli çatışmasını açıkça belirten bu sözler romanın birinci baskısında yoktur. İkinci baskıda yazar bu tema'yı iyice vurgulamak için böyle eklemeler yapmıştır"* (1997, 43). Berna Moran'ın metni tam anlamıyla anlayabilmek için metnin en eski haline ulaşması tarihsel eleştirinin özelliklerinden biri olarak kabul edilebilir.

Tarihsel eleştiride metni daha iyi anlayabilmek için başvurulan bir başka yöntem, yazarın yaşamıyla ilgili bilgi edinmek ve bu bilgiler ışığında eseri incelemektir. *"Tarihsel eleştiri biyografiye de geniş yer verir. Yazarın hayatına ait bilgilerden yararlanarak eserlerini aydınlatmaya girişebilir"* (2014, 79). Bu yöntemle yazarın etkilendiği sanat akımları, yetiştiği dönemin sosyal ve tarihi koşulları incelenerek yazarın bu koşullar altında ortaya koyduğu özgünlüğe ulaşılmaya çalışılmıştır. Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1'*de "Bir Huzursuzluğun Romanı: Huzur" adlı incelemesinde *Huzur*'un otobiyografik bir roman olduğunu belirttikten

sonra romanın bu özelliğinin romana anlatıcı konumu noktasındaki etkisinden bahseder.

> "Huzur'un otobiyografik olduğunu, yazarın romanda daha çok kendi yaşantılarını, kendi aşkını, kendi sorunlarını anlattığını biliyoruz. Bu durumda akla gelen ilk yöntem, birinci kişi ağzından yazmaktır romanı. Ama Tanpınar herhalde romanı kendinden uzaklaştırmak, nesnelleştirmek istemiş ve bu nedenden ötürü üçüncü kişi tekniğini seçmiş" (1998, 204).

Anlatıcı olarak üçüncü kişi tekniğini seçen yazarın zaman zaman iç monolog tekniğini ve anlatıcının aktardıklarının ana karakterin zihninden geçerek aktarıldığını belirtir.

Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2'deki *Eskici ve Oğulları* incelemesinde Orhan Kemal'in *Baba Evi* ve *Avare Yıllar* adlı romanlarının da otobiyografik unsurlar taşıdığını belirttikten sonra, bu durumun eserin anlatım tekniğindeki etkisine eğilir. Bu romanlardaki anlatıcı ben ile romandaki karakter olan ben arasındaki ilişkiyi sorgular. *"Orhan Kemal'in otobiyografik romanlarında bizi ilgilendiren bu iki ben arasındaki ilişkidir"* (1997, 61). Orhan Kemal'in bu, tek karaktere odaklanan romanlarında anlatıcı ben ile anlatılan benin neredeyse aynı düzeyde olduğunu belirttikten sonra bu anlatım tekniğinin romanda anlatılan olayları da kısıtladığını belirtir.

> "Bu düzey, anlatıcı ben'in olaylara ve romanın diğer kişilerine anlayışlı ve çözümleyici bir bakışla yaklaşmasına engel olduğu için öyküde işlenebilecek, derinleştirebilecek kişilikler, ilişkiler, sorunlar ve yaşanan aile dramı bir yana bırakılmış, tek karaktere yaslanan bir anılar dizisiyle yetinilmiştir" (Moran, 1997, 62).

Tarihsel eleştiri yönteminde olduğu gibi yazarın biyografisini de bir bilgi kaynağı olarak kullanan Moran, edindiği bilgiyi yazarın metinde kullandığı anlatım tekniklerini açıklamak için kullanmıştır.

Tarihsel eleştirinin ayırt edici özelliklerinden biri, incelenen metnin kendinden önceki ve sonraki eserlerin yanı sıra kendi dönemindeki eserlerle de karşılaştırılmasıdır. Mehmet Rifat, tarihsel eleştirinin önemi isimlerinden Gustave Lanson'un eleştiri anlayışını özetlerken ilk iki maddeyi şu şekilde aktarmıştır*: "1. Yazınsal metinleri tanımak, onların karşılaştırmasını yapmak; 2. Kişisel olan özellikleri ortak olan özelliklerden ayırt etmek…"* (Rifat, 2008,52). Karşılaştırmalı okumaya imkân sağlayan bu özellik, metnin kendi dönemindeki diğer metinlerden ayrılan özgün özelliklerinin belirlenmesi açısından önemsenmiştir. Berna Moran da aynı tarihsel dönemde, aynı sorunsalı konu edinmesi gibi ortak özelliklere sahip metinleri incelerken metinlere tek tek eğilerek onlardaki özgün özellikleri ortaya koymaya çalışmıştır.

Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2'de yazdığı on iki eleştiri yazısının on tanesi Anadolu romanı başlığında topladığı eserler hakkındadır. Moran, bu başlıkta topladığı eserlerden *Bereketli Topraklar Üzerinde*'yi incelerken romandaki masal ve epos özelliklerine, *İnce Memed*'i incelerken E. J. Hobsbawn'dan yararlanarak romanın eşkıya hikâyeleriyle ortaklığına, *Tırpan*'ı incelerken de romanda kurban tipinin yaratılmasına dikkat çekmiştir. Moran, aynı dönemden seçtiği ve sosyolojik bir yaklaşımla tek başlık altında topladığı romanları incelerken yazarların eserlerinde nasıl bir özgünlük ortaya koyduklarını da ortaya koyması tarihsel eleştirinin bir özelliği olarak kabul edilebilir.

Moran'ın eleştirilerinde metnin orijinaline ulaşmaya çalışması, baskıları arasındaki farklılıklardan hareketle çıkarımlar yapması, metni kendi dönemindeki diğer eserlerle karşılaştırarak incelemesi eleştirisinin tarihsel eleştiriyle paralel özellikleri olarak görülebilir.

3.2. Sosyolojik Eleştiri

Sosyolojik eleştiri, pozitif bilimlerin dolayısıyla bilimsel yaklaşımın geliştiği ve bu gelişmenin tarih ve edebiyat gibi sosyal alanlara yaklaşımı da etkilediği bir dönem olan 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, Giambattista Vico'nun insanın kendi dışındaki gerçekliğe ve toplumla ilişkisine değindiği ve bir bölümünde Homeros'u incelediği 1725 tarihli *La Scienza nuova (Yeni Bilim)* adlı eseri, edebiyata sosyolojik hassasiyetlerle yaklaşılmasının ilk örneği kabul edilmiştir (Şan, 2004, 94). Bu dönemde kuramsal olarak olgunlaşmamış bir alan olan sosyolojik eleştirinin gelişmesindeki ikinci önemli isim olarak Fransız yazar Madame de Staël anılmaktadır.

Madame de Staël, De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales (Toplumsal Kurumlarla Bağıntıları Açısından Edebiyata Dair) adlı eserinde edebî eserle toplumsal dinamikler arasındaki bağlantıyı sorgulamıştır. *"Stael'in açtığı yol 19. yüzyıla damgasını vuran pozitivizm çerçevesinde şekillenmiştir"* (Alver, 2004, 218). Pozitivizmin edebiyatı da etkilemesi, edebî esere bilimsel bir yöntemle yaklaşılması sonucunu doğurmuştur. *"Tarihsel, ruhbilimsel ve toplumsal çerçevenin içinde kendini bulan insanın meydana getirdiği eser bir olgu olarak görüldü ve bu eserin eleştirel bir gözle yorumlanması bir zorunluluk şeklinde algılandı"* (Alver, 2004, 218). Bu şartlarda ortaya çıkan sosyolojik eleştirinin

sistematik bir yapıya ulaşmasını sağlayan kişi 19. yüzyılda edebiyat eleştirisiyle ilgilenen Hippolyte Taine olmuştur (Rifat, 2004, 85).

Edebî eseri incelerken eseri oluşturan metin dışı unsurlara odaklanan Taine, eserin oluşmasını sağlayan üç etken üzerinde durmuştur: *"...soy, ortam (coğrafi ve toplumsal çevre) ve dönem (belirli bir tarihsel süreç)"* (Rifat, 2004, 85). Bilimsel bir tutumla eseri ele alan Taine bu üç unsurun eser ve yazardaki etkilerini incelemiştir. *"Ona göre, nasıl olgular doğrulanmak için varsa, yazınsal yapıtlar da doğrulanmayı bekleyen olgulardan biridir: Sözgelimi bir roman, Taine'in bakış açısına göre kendi kendini tanıtlamaya yarayacak olan deneyimler yığınından başka bir şey değildir"* (Rifat, 2004, 86). Taine edebî eseri; yazar dışındaki etkenler olan soy, ortam, dönemin etkileri ve yazarın yeteneğinin birleşimiyle ortaya çıkan bir olgu olarak görmüştür. Neden sonuç ilişkisine dayanan yöntemi sonucunda da eserle ilgili kesin yargılara ulaşmıştır. Sosyolojik eleştiride önemli başka bir isim olan Gustave Lanson, kesin yargılara ulaşmak bakımından Taine'den ayrılsa da toplumsal ve dönemsel etkenlerin eserin oluşumundaki önemini incelemesi bakımından Taine ile benzer bir yaklaşım sergilemiştir.

Lanson, eleştirisinde eserleri inceleyip karşılaştırma, bu karşılaştırma sonucunda eserlerdeki özgün ve ortak özellikleri belirleme, bu şekilde eserleri türlerine, akımlarına göre sınıflandırma şeklinde bir sıra izlemiştir. Bu sırayla gerçekleştirdiği eleştirideki amacı *"...hem kendi ülkesinin düşünsel, ahlaksal, toplumsal yaşamıyla bağıntısını, hem de Avrupa yazınının ve uygarlığının gelişmesiyle bağıntısını belirlemek"* şeklinde özetlenebilir (Rifat, 2008, 52). Parçadan bütüne giden bir yöntemle çalışmalarını sürdüren Lanson, bu süreçte Taine'nin aksine kesin sonuçlara varmaktan kaçınmış; metnin toplum, uygarlık ve edebî gelenek içindeki yerini belirlemeye çalışmıştır.

Sosyolojik eleştiride metin, sosyolojik verilerden de yararlanılarak ve nedensellik ilkesi gözetilerek kendi gerçekliği dışında toplumsal gerçekliklerle de ilişkilendirerek ele alınmıştır.

3.2.1. Sosyolojik Eleştiriye Yaklaşımı ve Uygulaması

Berna Moran, sosyolojik eleştiriyi *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*'nin üçüncü bölümü olan "Dış Dünyaya ve Topluma Dönük Eleştiri"de ele almıştır. Sosyolojik eleştiriyi açıklarken Vico'nun *La Scienza Nuova* adlı eserinden başlayarak bu

eleştirinin kısaca tarihçesini, olgunlaşma sürecini anlatan Moran, bu eleştiri yöntemini tam anlamıyla ilk kullanan kişinin Hippolyte Taine olduğunu belirtir.

Sosyolojik eleştirinin 19. yüzyılda, bilimin gelişmesi ve bilimsel yaklaşımın önem kazanmasının etkisiyle ortaya çıktığını belirten Moran, Taine'nin de bilimsel bir tutumla eseri incelediğini belirtir. *"İngiliz edebiyatı tarihini sosyolojik yönden inceleyerek Histoire de la littérature anglose'ini (1858) yazan Taine, sanat olaylarının fizik olayları gibi belli birtakım nedenlerden doğduğu ilkesinden çıkar yola"* (Moran, 2014, 83-84). Moran, Taine'nin sosyolojik eleştiri ile ilgili hipotezini doğru bir şekilde ortaya koyduğu için bu alanda önemli bir isim olduğunu; ancak kavramlarının kesin olmaması ve yöntemini kabaca kullanması bakımından da başarısız olduğunu belirtir (2014, 83-84).

Sosyolojideki gelişmelerin de katkısıyla sosyolojik eleştiriyi bulunduğu dönemde (1970'ler) daha yetkin bulan Moran, sosyoloji biliminin katkısıyla yapılan edebiyat incelemelerinin çoğunun edebiyat eleştirisi olarak değerlendirilemeyeceğini belirtir. *"Şunu da söylemek gerekir ki sosyoloji bilimine dayanan edebiyat çalışmalarının büyük bir kısmı edebiyat eleştirisi sayılamaz. Amaç, sanat eserlerini anlamak ve değerlendirmek değil, onları kullanarak başka alanlarda bilgi edinmektir"* (85). Bu şekilde sosyolojik eleştiri içinde edebiyat eleştirisinin sınırlarını çizen Moran, sosyolojik eleştiriyi bilimsel yaklaşımın değer görmesiyle ortaya çıkmış olan, genellikle yargılamadan uzak duran betimleyici bir eleştiri yöntemi olarak tarif etmiştir.

Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* adlı çalışmasındaki eleştirilerinde sosyolojik eleştiriyi kullanmasının yanı sıra bu üç ciltlik serinin çerçevesini belirlerken de sosyolojik yaklaşımdan faydalanmıştır.

> "Sosyolojik yaklaşımı belirgin bir şekilde önemseyen Berna Moran'ı sosyoloji için kıymetli kılan husus kuşkusuz yoğun bir şekilde ilgilendiği edebiyatı sadece kendi gerçekliği içinde değil, çevre ve ortam ile birlikte yani toplumsal süreçler eşliğinde anlamaya, okumaya ve açıklamaya girişmesidir" (Alver, 2011, 65).

Edebiyatı kendi gerçekliği dışında; ekonomi, siyaset, yaşam tarzı gibi alanlardan edindiği bilgilerin ışığında değerlendiren Moran, *Türk Edebiyatı'na Eleştirel Bir Bakış*'ın ilk cildinde ele aldığı dönemi ve romanları incelerken Sencer Divitçioğlu, Niyazi Berkes, Şerif Mardin ve Taner Timur gibi isimlerin incelemelerinden faydalanarak dönemin tarihsel ve toplumsal durumunu ele alır.

Yaptığı incelemede Osmanlı toplumunun genel yapısını ele alan Moran, toplumda eğitimli, zengin kesim ve halk kesimi olmak üzere iki sınıflı bir yapı olduğunu belirtir ve bu ikiliği birleştiren unsurun da ortak İslam ideolojsi olduğunu söyler. *"Devletin dini İslam'dı ve her ne kadar halkın din anlayışında kendine özgü öğeler var idi ise de İslam ideolojisi Osmanlı imparatorluğunun genel ideolojisiydi ve iki sınıf için ortaktı"* (Moran, 1998, 12). Moran, 19. yüzyıldaki yenilik hareketlerine, bunların devlet ve toplum üzerindeki etkilerine de değinir. Ön çalışması yapılmadan uygulanmaya çalışılan bir reformlar bütünü olarak gördüğü Tanzimat dönemindeki girişimlerin toplumsal ve ekonomik etkilerini değerlendirir ve bu girişimlerin genel olarak başarısız olduğunu belirtir.

> "Tanzimat imparatorluğun çöküşünü durdurmak için Batı kurumlarının taklit edilerek Türkiye'de uygulanması esasına dayanıyordu. Bu amaçla çeşitli alanlarda pragmatik nitelikte reformlara girişildi. Tanzimat'ta, ileride yararı görülecek işler yapılmadı değil, ama yanlış temellere dayanan bu hareket başarılı olamadı" (1998, 12).

Makalesinin bu bölümünde Tanzimat dönemi edebiyatçılarının bulundukları görevleri, yaşam tarzlarını ve ideolojilerini kısaca ele alan Moran, bu edebiyatçıların da değişim isterken taklitçiliğe düştüğünü ve Osmanlıya getirmek istedikleri yaşam tarzını anlayamadıklarını savunur.

> "Batı kültürünü ve yaşam biçimini yüzeyden taklit etmekti onların yaptıkları. Ali ve Fuat Paşa gibi devlet adamlarının konaklarındaki Avrupalılaşmış yaşam biçiminin öteki kesimlere de sıçramasıyla Batı taklidi yeni bir yaşam tarzı toplumun üst tabakalarında gittikçe yaygınlaştı. Kadınlı erkekli toplantılar, balolar, Boğaz'da mehtap sefaları Tanzimatçıların Batılılaşma anlayışının bir parçasıydı" (14).

Genelden özele bir bakışla, sırasıyla Osmanlı Devleti'ndeki toplumsal ve ekonomik koşullara, bu koşullardan doğan değişim ihtiyacına ve reform girişimlerine, reform çabalarının yazarlar yönüne, o dönemdeki yazarların yaşamına ve dünya görüşüne değinen Moran; bu noktadan sonra Türk romanının ilk örnekleri olan eserlerin oluşumuna eğilmiştir. Belli ideolojileri olan ve bu ideolojileri doğrultusunda halkı şekillendirme amacı taşıyan yazarların bu amaçlarına ulaşma amacıyla romanı kullandıkları tespitinde bulunur. Yazarların kendi dünya görüşleri doğrultusunda oluşmuş olan ilerleme fikrine romanlarda iki farklı şekilde yer verdiklerini söyler.

> "Birincisi, edebiyatta ilerlemiş Avrupalıların geliştirdiği ve uygar insanlara yakışır bir anlatı türünü Türkiye'ye getirmek ve tanıtmak suretiyle. Yani edebiyatta Batılılaşmamıza yardım ederek. İkincisi, gazete gibi romanı da eğitim amacıyla kullanarak yine "terakkî"ye (terakkiden anladıkları şeyler başka da olsa) yardımcı olmakla" (17).

Bu ilerleme fikirlerini topluma aktarma amacıyla romanlarında yer veren yazarların ilk dönemde Batılılaşma ve Osmanlı değerlerine bağlı kalma fikri bir ikilik yaratmazken daha sonraki dönemde Meşrutiyetin kaldırılması ve bunun sonucunda

Jön Türklerin fikirlerinin özellikle dini anlamda törpülenmesiyle baş gösteren ikiliğin toplumun yönetim, yargı, eğitim gibi her katmanına yayıldığını belirtir. Moran, ilk dönem Türk romanına hâkim olan sorunsal olarak tespit ettiği Batılılaşmanın bu ikilik sonucunda ortaya çıktığını belirtir.

> "Onun için 1950'lere kadarki Türk romanının sorunsalını büyük ölçüde bu Batılılaşma hareketi belirler. Bu dönemin en tanınmış yazarlarına bakacak olursak hemen hepsinin Batılılaşma sorununa eğildiğini görürüz. Batılılaşma Türk romanının ana sorunsalını oluşturmakla kalmaz, aynı zamanda onun işlevini, kuruluşunu ve tiplerini de önemli ölçüde belirler" (19).

Siyasi ve toplumsal koşullara, bunlar sonucunda oluşan yazar ideolojilerine de değindikten sonra yine sosyolojik dinamiklerden hareketle ele aldığı dönemin romanının en önemli sorunsalını Batılılaşma hareketi olarak belirlemiş ve *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* adlı çalışmasının ilk cildinin çerçevesini çizmiştir. Moran, aynı yaklaşımı *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* ikinci cildi için de sergilemiştir.

İkinci cildin giriş bölümünde Türkiye'nin 1923-1950 arasındaki tarihsel toplumsal ve ekonomik durumunu inceleyen Moran, bu dönemdeki yükselen burjuva sınıfına, İkinci Dünya Savaşı'nın etkilerine, baskıcı bulduğu merkezi yönetime ve Köy Enstitülerine değinir. Bu gelişmeler nedeniyle Türk romanının genel sorunsalının değiştiğini belirtir. *"Kısacası, 1923-1950 arasında Türkiye'de sömürünün, sınıflaşmanın ve tek parti rejiminin getirdiği haksız düzen, romanda da Batılılaşmanın yerini, düzene dönük yeni bir sorunsalın almasına neden oldu diyebiliriz"* (Moran, 1997, 12). Çalışmasının üçüncü cildinde de aynı yaklaşımı sürdüren Moran, "12 Mart Romanının Amacı ve Yapısı", "12 Eylül ve Yenilikçi Roman" adlı iki farklı yazıda dönemin genel politik ortamına, yapılan ihtilallere, bu gelişmelerin toplum, yazar ve roman üzerindeki etkilerine değinmiştir.

"12 Mart Romanının Amacı ve Yapısı" adlı yazısında 1960'lı yıllarda yükselen sosyalist harekete, bu hareketin yayılmasına ve bunun sonucunda gerçekleşen 12 Mart darbesine ve bu darbenin romandaki yansımalarına değinir. *"Toplumda yaşanan böylesine büyük bir sarsıntının edebiyata yansımaması düşünülemez. Onun için 12 Mart dönemini konu edinen, etmese de, anlattığı kurmaca dünyada ona yer veren romanlar yazılmış olması doğaldır"* (1997, 13). Moran, bu dönem romanlarındaki sosyal etkileri *Yaralısın, Şafak, Bir Avuç Gökyüzü, 47'liler* adlı romanlardan örnekler vererek ele alır. Bu romanlarda dönemin baskıcı ve umutsuz

atmosferi nedeniyle umutsuz hikâyelere, baskı altında olan, edilgin karakterlere yer verildiğini belirtir.

Aynı ciltteki "12 Eylül ve Yenilikçi Roman" yazısında 12 Eylül döneminin politik ve toplumsal ortamını inceledikten sonra bu ortamın edebiyatçılara ve edebiyata nasıl bir etkisi olduğuna değinir. *"Ama daha önceki dönemlerde işlenen "haksız düzen", "sömürü" gibi tema'lar güçlerini yitirdiler. Tüm dünyada solun gerilemesi, sağın alternatifsiz kalması, Türkiye'de yazarları boşlukta bıraktı ve yeni bir tür anlatı ihtiyacı belirdi"* (Moran, 1994, 51). Moran, 1980 kuşağı yazarların gerçekliğe yaklaşımlarının farklılaştığını, romanlarda farklı anlatım türleri denediklerini belirtir ve bu değişimdeki sosyolojik etkenlerin altını çizer.

Sosyolojik eleştiride önemli bir konumu olan yazarın dünya görüşü, Moran'ın roman incelemelerinde üzerinde durduğu bir konu olmuştur.

> "Belli bir dünya görüşüne mensup olan yazar, çoğu zaman kendi düşüncelerini roman dili ile açığa vurmaktadır. Hayat karşındaki tavrını romanın imkânları içinde ortaya koymaktadır. Edebiyatçı sadece bir hikâye anlatan değil aynı zamanda belli bir çizgi çizen, etki yaratan ve hatta hüküm koyan bir yöne sahiptir. Bu durum edebiyatçının gerçek niyetini ve anlatısının oturduğu düzlemi çözümlemede yardımcı olduğu gibi karakter ve tiplerin temsil ettiği dünyanın yorumlanmasında da bir işlev görmektedir" (Alver, 2011, 69).

"Yaban'da Teknik ve İdeoloji" adlı eleştiride Karaosmanoğlu'nun *Yaban* romanında çizdiği köylü tipini ve köy atmosferinin olumsuzluğunu romandan yaptığı alıntılarla ortaya koyduktan sonra yazarın köyü ve köylüyü bu şekilde tasvir etmesinin nedenini ideolojisinde arar.

> "Sanırım Yaban'da vurgulanan temayı köylünün yalnızca olumsuz yönlerinin sergilenmesini ve yaratılmak istenen boğucu atmosferi ancak Karaosmanoğlu'nun ideolojisinin gereği olarak açıklayabilir ve diyebiliriz ki romandaki köy gerçek Anadolu'yu temsil etmez; 1930'lardaki yönetici sınıftan bir aydın bürokratın kafasındaki Anadolu'nun simgesidir" (1998, 166).

Moran, Karaosmanoğlu'nun siyasi metinlerinden de yararlanarak onun inkılapçı ve kendini yöneten sınıfa konumlandıran bir görüşe sahip olduğu ve köylüyü düzeltilmesi gereken bir sınıf olarak gördüğünü; bu nedenle de kötü bir tabloda çizdiğini belirtmiştir.

"Peyami Safa'nın Romanlarında İdeolojik Yapı" adlı incelemesinde Peyami Safa'nın, romanlarında karşıt karakterler yoluyla Doğu-Batı sorununa eğildiğini belirtir. Bu karşıtlık yazarın ilk romanlarında Batılı tipin önem verdiği para, haz, başarı gibi unsurlarla; Doğulu tipin önem verdiği manevi değerler ve ahlak ile kendini gösterir. Moran, Peyami Safa'nın romanlarını tarihsel sırasıyla ele alır ve bu karşıtlığın somuttan soyuta doğru evrildiğini tespit eder. Yazarın incelediği son

romanı olan *Biz İnsanlar*'daki karşıtlığın madde ve ruh, materyalizm ve idealizm olarak ayrıldığını ve karakterlerin tercihleri şeklinde kendini gösteren Doğu-Batı karşıtlığının daha temel, daha felsefi bir boyuta taşındığını belirtir (1998, 177).

Moran, zaman zaman yazarın dünya görüşünü incelemenin ötesine geçerek o dünya görüşüyle ilgili kişisel fikrini de belirtmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur* romanının incelediği "Bir Huzursuzluğun Romanı: Huzur" adlı eleştirisinde yazarın Batılılaşma fikriyle doğan toplumsal sorunlara estetik kaygılarla yaklaşarak hataya düştüğünü savunmuştur.

> "Sanayileşmiş bir ülkede doğacak hayat şekillerine, orada egemen olan ekonomik düzenin yaratacağı ideolojinin yön vereceğini görmeyerek, bunların, otomatik olarak kendi damgamızı taşıyan, ince bir zevkin ürünü hayat biçimleri olacağına inanmakla aldandı" (1998, 218).

Moran'ın romanlardan yola çıkarak ortaya koyduğu yazar ideolojileri, karakterlerin ortak özellikleri ve tiplerin zaman içindeki evrimi toplumun edebiyat aracılığıyla okunması olarak da yorumlanabilir. *"Moran, yaptığı çözümlemeleriyle 'toplumu romandan okumak' düşüncesini beslemekte, böylesi bir girişimin yolunu biraz daha berraklaştırmaktadır"* (Alver, 2011, 71). Bu anlamda roman eleştirisi yaparken toplumsal dinamikleri göz önünde bulunduran Moran'ın, yaptığı roman incelemeleriyle de toplumun o dönemki durumunu ve değişimini anlamaya yardımcı olacak tespitlerde bulunduğu da savunulabilir.

> "Dahası, kitap, belirli bir sorunsalı ('Batılılaşma') izlediği için 1. ciltte ele alınan romanlarda bu sorunsalın taşıyıcısı olan öznelerin (tiplerin) tarihsel dönüşüme nasıl eklemlendikleri kavranabiliyor; böylece Moran'ın çalışması kurmaca (fiction) ile tarih arasındaki dolayımları gösteren bir edebiyat sosyolojisi çalışmasına dönüşüyordu" (Yavuz, 1996, 222).

Moran'ın romanlardaki ortak karakterleri tespit ederek bunların yazarın ideolojisindeki ve toplumsal gelişmelerdeki karşılığına değinmesi de sosyolojik eleştiriyi kullanmasının kanıtlarından kabul edilebilir. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*'ın ilk cildinde Ahmet Midhat Efendi'nin *Felatun Bey ile Rakım Efendi* romanını incelemek üzere seçmesinin nedenlerini açıklarken romandaki tiplerin sosyolojik boyutuna dikkat çeker. *"Felâtun Bey ile Rakım Efendiyi ilginç bulmamın ikinci nedeni, Batılılaşma sorununun Türk romanının kişilerini, kuruluşunu belirlemekte nasıl bir rol oynadığına, aşırı da olsa (daha doğrusu aşırılığından ötürü) iyi bir örnek oluşturması"* (1998, 38). Ahmet Midhat Efendi'nin yarattığı Batılılaşmış, lükse, israfa düşkün Felatun Bey tipiyle Batılılaşmanın beraberinde getirdiği tüketim toplumunu eleştirdiğini, karşısına çıkardığı Rakım Efendi'yle de

maddi konularda dikkatli, çalışkan bir tip olarak ekonomik anlamda Doğulu, ideal tipi temsil ettiğini belirtir.

İlk ciltte başladığı bu, yazarların ideolojileri doğrultusunda yarattığı Batılılaşmış, alafranga tipin 1920'lere kadarki eserlerde izini sürerek bu tipteki değişimleri ve yazarların toplumdaki değişim karşısında farklılaşan ideolojilerini ortaya koyar. *"Böylece politik ve ekonomik koşulların değişmesi sonucu yeni bir alafranga tipin oluşumunu ve yazarların aşırı Batılılaşma sorununa yaklaşımlarının ideolojik bakımdan nasıl geliştiğini gözlemek olanağını buluruz"* (1998, 39). Türk edebiyatında sıkça karşılaşılan Batılılaşmış tipleri Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Müşahedat*, Recaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Kiralık Konak*, Peyami Safa'nın *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* adlı romanlarındaki örneklerle irdeler. Bu romanlardaki Batılılaşmış tip incelemesini *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*'ın ilk cildindeki "Alafranga Züppeden Alafranga Haine" adlı yazısında toparlayan Moran, bu tipleri 1920'ler ve öncesi olarak ayırdığı iki dönem halinde ele alır. Bu roman kahramanları ilk dönemde yazarların mizahla yaklaştığı, cahil ve gülünç tipler olarak çizilirken; 1920'lerde yazılan eserlerde yazarların acı bir yergi ve nefretle yaklaştıkları, toplumla ilgili değerlere üstten bakan, tehlikeli tiplerdir. Moran, bu iki dönem arasındaki değişimi sosyolojik nedenlerle açıklar. *"Başka bir deyişle Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı kapitalizmine kapılarını açtığı ve bir Türk ticaret burjuvazisinden yoksun olduğu günlere ait ilk züppe tipi etkin bir ekonomik işlev yüklenmez…"* (202). İkinci dönem romanlarındaki Batılılaşmış tiplerin zararlı hatta hain olarak görülmesinin nedenini ise yine metnin dışında, sosyal gelişmelerle açıklar. *"Savaş sonunda İttihat ve Terakki hükümeti dağılıp gidince, çıkarını, bu kere, emperyalist İtilaf Devletleri'nin işbirlikçisi olmakta gören bu zümrede, Batı hayranlığı nihayet vatan hainliğine dönüşür"* (202). Moran, bu şekilde toplumun geneline etki etmiş olan Batılılaşma sorununu, bu sorunun edebiyattaki yansımasını, yazarların bakışındaki ve romanlardaki tiplerin değişimini de ele alarak incelemiştir.

Moran, belli bir dönem romanlarındaki ortak tiplere ve bu tiplerin toplumsal anlamda nasıl bir karşılığı olduğu konusuna çalışmasının üçüncü cildinde de değinmiştir. Üçüncü ciltteki "12 Mart Romanının Amacı ve Yapısı" adlı yazıda 12 Mart sonrası maruz kalınan baskı ve zorbalık nedeniyle bu dönem romanlarındaki tiplerin çaresiz, edilgin, umutsuz tipler olduğunu belirtir.

Her cildin giriş bölümünde edebiyat metnini inceleme noktasında gerekli olduğu kadar toplumsal gelişmelere değinen Moran, ciltlerde yer verdiği metinlerin ortak sorunsalını bu toplumsal bilgiler ışığında belirlemiştir. Ele aldığı metnin toplumsal bağlamını dikkate alarak sosyolojik okumaya da önem vermiş; tek tek bazı metinlerdeki yazar ideolojilerine, ortak tiplere ve bunların anlatılma biçimlerine yer vermiş ve bazı metinleri bu sosyolojik bulgular doğrultusunda incelemiştir. Bu bağlamda Berna Moran'ın sosyolojik eleştiriyi metni anlama ve değerlendirme sürecini desteklemesi ve edebiyat eleştirisini zenginleştirmesi bakımından kullandığı söylenebilir.

3.3. Yeni Eleştiri

Yeni Eleştiri, 1920'li yıllarda *"...edebiyatın akademiye dâhil olmasıyla birlikte ortaya çıkar"* (Güngör, 2015, 79). İngiltere'de oyun yazarı, şair ve denemeci olan Thomas Steans Eliot, eleştirmen İvor Armstrong Richards ve B. Leavis öncülüğünde ortaya çıkan bu eleştiri anlayışı *"...asıl gelişmesiniyse ABD'de 1930'lu ve 1940'lı yıllarda özellikle John Crowe Ransom (1888-1974), Allen Tate, Cleanth Brooks, Robert Penn Warren..."* gerçekleştirmiştir (Rifat, 2004, 93).

Ortaya çıkışı ve ilk uygulamaları İngiltere'de, genel çerçevesinin çizilerek bir eleştiri metodu haline getirilmesi ise ABD'de gerçekleşmiş olan yöntemin adı da *"Ransom'ın kitabına The New Criticism adını vermesiyle..."* belirlenmiş olur (Ünal, 2003, 285). *"Austin Warren ve Rene Wellek'in 1949 yılında birlikte yazdığı Edebiyat Teorisi adlı eserle..."* Yeni Eleştiri'nin, kuramsal altyapısı ortaya konmuş olur (Güngör, 2015, 79). Yapılan çalışmalarla 1940'larda, ABD'de bir eleştiri yöntemi olarak kuramsal açıdan olgunluğuna kavuşan bu yöntem, 1970'li yıllara kadar eleştiri dünyasında etkisini sürdürmüş; ancak daha sonra *"...bu alandaki üstünlüğünü yapısalcılık, alımlama estetiği, postkolonyalist edebiyat eleştirisi gibi farklı metodojilere sahip..."* kuramlara bırakmıştır (Güngör, 2015, 80).

Doğrudan metnin kendisinin ele alınması gerektiği savunulan Yeni Eleştiri'de sanat eserini *"...tarihi, siyasi ve felsefi bağlamda açıklama girişiminin onu, başka alanlara tâbi kılan bir indirgeme olduğu fikri..."* nedeniyle, metin dışı yaklaşım tarzları olan yazar odaklı yaşam öyküsel yaklaşımlara, toplumsal-sosyal yöntemlere karşı çıkılmıştır (Ünal, 2003, 267).

Yeni Eleştiri'de sanat yapıtı farklı öğelerin oluşturduğu özgün bir bütün olarak kabul edilir. *"Sanat yapıtı ne (bir anıt gibi, fiziksel) gerçektir, ne (ışığın ya da acının yaşanması gibi, ruhsal) zihinseldir, ne de (bir üçgen gibi) idealdir. Çeşitli özelliklerinden oluşan bir dizgedir"* (Ünal, 2003, 286). Kendisini oluşturan öğelerden farklı bir bütün oluşturan ve çok katmanlı bir yapıya sahip olan sanat eseri *"…bağımsız ve organik bir bütün olarak…"* görülmüştür (Rifat, 2004, 94). Metni organik ve özgün bir bütün olarak ele alan Yeni Eleştiri'de metne özgünlüğü kazandırması nedeniyle üslup üzerinde önemle durulmuştur. Genellikle şiir üzerinde çalışan Yeni Eleştiriciler, şiirdeki gündelik dilden ayrılan kullanımlara, ritim, ölçü, ses uyumu gibi dilsel öğelere odaklanmışlardır. Paradoks, ironi, belirsizlik, nükte gibi terimler aracılığıyla üslup üzerine yoğunlaşan Yeni Eleştiriciler üslubu da özgün bir bütün olan metni oluşturan bir öğe olarak görmüştür. *"Ses ve ölçünün, anlamdan soyutlanarak değil, bir sanat yapıtının bütünlüğünü kuran öğeler olarak incelenmesi gerekir"* (Ünal, 2003, 267).

Metni bağımsız bir bütün olarak ele alan Yeni Eleştiri'de metin, dikkatli bir okumayla incelenir ve ayrıntılı bir şekilde çözümlenir. Bu yöntem uygulanırken *"Leavis'in uygulamalarıyla başlayan Pratik Eleştiri ve Yakın Okuma…"* gibi yöntemlerden yararlanılmıştır (Ünal, 2003, 286). Metni detaylı ve analitik okuma anlamına gelen yakın okuma, metni tek başına ve parçalarına ayırarak inceleme anlamına gelen pratik eleştiri gibi yöntemlerin kullanılmasındaki amaç eleştiride metni tek başına ele alabilmenin yanı sıra *"…öznel değerlendirme yöntemleri (teknikleri) yerine bilimsel incelemelerde yararlanılan ve bilimsel olarak elde edilmiş nesnel verileri kullanmaktır"* (Rifat, 2004, 94).

Bilimsel yöntem ve nesnel verilerle eleştirilerini oluşturan Yeni Eleştiricilerden, Monroe Beardsley ve William *Kurtz* Wimsatt tarafından ortaya atılan iki terim olan Niyet Yanılgısı ve Duyumsama Yanılgısı metin dışı yaklaşım tarzlarını ifade etmek için kullanılmıştır. *"Eleştiri yaparken, eleştirmenin, yazarın eserinde yapmaya çalıştığı şeyi gözetmesi…"* anlamına gelen Niyet Yanılgısı, dikkatini eserde toplaması beklenen eleştirmenin yazarın yapmak istediğine odaklanması sonucu ortaya çıkan bir hata olarak değerlendirilmiştir (Ünal, 2003, *289).* Beardsley ve Wimsatt, yazarın niyetinin ortaya çıkan metnin eleştirilmesinde bir değerlendirme ölçütü olamayacağını belirtmişlerdir. Duyumsama Yanılgısı ise, *"…bir sanat eserini değerlendirirken, onun izleyicisi üzerinde yarattığı etkiye bağlı kalmayı ifade*

eder…" ve metnin okuyucuda bulduğu karşılığın değerlendirilmesinin yanlışlığına işaret eder (*Ünal, 2003,* 289).

Metin dışı etkenlere yönelmeyi eleştiren Yeni Eleştiri bu tutumu nedeniyle eleştirilmiştir. Terry Eagleton, metni karşıtlıkların bütünü olarak ele alan ve metin dışındaki tüm etkenleri ikinci planda bırakarak hiçbir şeye bağlanmayan Yeni Eleştiricilerin bu şekilde toplumsal herhangi bir sorumluluk almadığını belirtir (Eagleton, 1990, 90).

> "Bu görüş sizi Mc Carthyciliğe karşı çıkmaya veya vatandaşlık haklarını geliştirmeye değil de bu tür baskıları dünyanın herhangi bir yerinde birbirlerini bütünleyen karşıtları bulunan kısmi baskılar olarak görmeye yöneltiyordu. Başka bir deyişle, politik ataletin ve dolayısıyla da politik statükoya boyun eğmenin bahanesiydi" (Eagleton, 1990, 75).

Bu şekilde toplumdan kopuk bir yaklaşım olarak görüldüğü için yerilen Yeni Eleştiri, okurun deneyimini görmezden geldiği ve metni tarihsel bağlamından kopardığı için de eleştirilmiştir. *"Yeni Eleştiri, tüm dikkati esere yönelttiği için, eseri tarihsel bağlamın katacağı anlamdan koparmakla eleştirilir"* (Ünal, 2003, 290). Eagleton, toplumdan kopuk olmakla eleştirdiği Yeni Eleştiri'nin metni toplumsal arka planından ve okurun yorumundan uzaklaştırmasını eleştirmiştir. Eagleton'a göre Yeni Eleştiri edebiyatı bir nostalji haline getirmeye çalışan ve toplumsal etkilerinden koparıp bir nostalji haline getirmeye çalışan bir aydın sınıfının ideolojisinin uzantısıydı (Eagleton, 2014, 61).

Metni; toplum, tarih, yazar gibi metin dışı öğelere odaklanmadan tek başına ve nesnel bir tutumla ele alan Yeni Eleştiri özellikle eleştirmenlerin bilimsel tutumu ve sistematik yaklaşımı nedeniyle başka eleştiri yöntemlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

3.3.1. Yeni Eleştiriye Yaklaşımı ve Uygulaması

Berna Moran, Yeni Eleştiri'yi *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*'de, sanatın özünü doğrudan eserde arayan sanat kuramlarını ele aldığı bölümde hem kuram olarak hem de eleştiri yöntemi olarak ele alır.

Yeni Eleştiri'nin tarihine kısaca değinen Moran, Yeni Eleştiriyi savunan eleştirmenlerin edebî metne bakışını ve eleştiri anlayışını Rene Wellek, A.C. Bradley, T. S. Eliot, M. C. Beardsley gibi yazarların metinlerinden faydalanarak irdeler. Yeni Eleştiri'yi savunanların edebiyat eserine bakışını *"...yazarından, okurundan ve yazıldığı tarihin toplumsal ve tarihsel koşullarından bağımsız, kendi*

başına yeterli olan, kapalı, dilsel bir düzen" olarak özetler (Moran, 2014, 160). Bu dilsel ve kapalı düzeni "organik birlik" olarak adlandıran Yeni Eleştiricilerin bu bakışını incelemek için "Biçim-İçerik Sorunu" ve "İçeriğin Değeri" başlıklı bölümlerde eserin düzenini oluşturan iki ana öğe olan biçim ve içerik konusunu inceler.

Biçim-içerik sorununu Horatius'un edebiyatın hem yararlı olması hem zevk vermesi fikrinden yola çıkarak inceler. Horatius'un belirttiği bu iki işlevden *"...birine ya da diğerine önem vermekle biçimciliğe yaklaşmış ya da uzaklaşmış..."* olunacağını belirtir (2014, 162). Edebî eserin yararlı olması ve zevk vermesi gerektiği fikirlerine edebiyatçıların bakışını özetler. Rönesans döneminde edebiyatın yarar işlevi ön plandayken edebiyatı saf güzellik duygusuyla ele alan E.A. Poe, Mallarmé ve P. Valéry gibi edebiyatı saf güzellik olarak gören şairlerle birlikte bu işlevlerin edebî eserin iki ayrı özelliği olmaktan çıkıp bütünleşen, tek bir organizma oluşturan unsurlar olduğuna değinir. Moran, bu tartışmada kendi fikirlerine de yer verir ve edebiyatın yarar işlevini yok sayan, *"...konunun önemi yoktur, asıl mesele işleyiştedir"* görüşünü savunan eleştirmenleri eleştirir (164).

> "Donkişot'un veya Hamlet'in değerinin yalnızca üsluptan, işleyişten ileri geldiğini söylemek yadırgatır bizi. Sanat eserinde aradığımız fikirler, düşünceler, dünya görüşü hepsi bir yana atılmakta, geriye elimizde sadece üslup, dil güzelliği, kuruluş gibi şeyler kalmaktadır" (164).

Moran, biçimi tam olarak tanımlayabilmek için öncelikle konu-içerik ayrımını yapar. Eserden bağımsız olarak var olan konu ile konunun yazarın anlatımıyla özgünlüğe kavuşan hali olan ve üslup gibi eserin biricik olmasını sağlayan içerik kavramlarını ayırır. Sadece biçimi göz önünde bulundurarak esere yaklaşma yönteminin doğru olmadığını belirten Moran, sadece konuya bakılarak yapılan eleştirinin de yetkin olmayacağını belirtir. Moran'a göre

> "…işlenmemiş ham konu, değerlendirmede işe karıştırılamaz. Ama bazıları bu yanılgıya düşer ve beğendikleri, onayladıkları bir konu gördüler mi, eseri güzel ve değerli bulurlar. Bunlar eserin dışındaki konuya oturtulmuş değerlendirmelerdir ve bir portreyi sevgilisine benzediği için güzel bulmak gibi bir şeydir. Bu bakımdan kurtuluşu biçimde arayan biçimcilerin hakkı vardır" (166).

Moran konu ve içerik kavramlarının ayrımını yaptıktan sonra eleştiride ele alınması gereken unsurun biçimi oluşturan öğelerden biri olan içerik olduğunu belirtir. Biçimi *"...eserde yer alan bütün öğelerin birbirine bağlanıp örülerek meydana getirdikleri düzen"* olarak tanımlayan Moran, konunun başındaki organik birlik kavramını da bu şekilde açıklamış olur (167).

"İçeriğin Değeri" bölümüne Yeni Eleştiri'yi savunanlarla katı biçimciler arasındaki farkı ortaya koyarak başlar. Şiirin düşünsel öğelerden arınmış olması gerektiğini düşünen katı biçimcilere karşı Yeni Eleştiri'yi savunanlara göre *"...bir eserin yazınsal olup olmadığını belirleyen şey, onda hangi öğelerin bulunduğu değil, bunların nasıl düzenlendiği ve ne gibi bir işlev yüklendikleridir"* (168).

Yeni Eleştiri'yi yöntem olarak incelerken yazara dönük eleştiriyle karşılaştırmaya gider. Yazara dönük eleştiriyle Yeni Eleştiri'nin esere yaklaşımındaki farkı ortaya koyduktan sonra Yeni Eleştiri'den taraf olarak sanatçıya dönük eleştiriyi tenkit eder. Yazara dönük eleştirinin eserin başarı ölçütü olarak gördüğü içtenlik ölçütünün geçerli olamayacağını belirtir. Moran'a göre *"...yazarın içtenlikle yazıp yazmadığını bilmemiz olanaksızdır. Üstelik yazarın içtenlikle yazması, kötü eser vermesine engel değildir"* (208). Metnin kendi içinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgular. Kendi içinde bir bütün olan *"...edebiyat eserinin değerlendirilmesi için gerekli bütün veriler eserin kendinde var olduğundan..."* metnin dışına taşan ve edebî olmayan ölçütlere başvurulmasını gereksiz ve yanlış gördüğünü belirtir (208).

Yeni Eleştiri'yi daha iyi açıklamak amacıyla Orhan Veli'nin *Kitabe-i Seng-i Mezar* adlı şiirini Yeni Eleştiri yöntemiyle inceler. Bu incelemesiyle metin içi öğeler olan söyleyiş özelliklerini, şiirin bölümlendirilmesini, şairin bakış açısını, şiirde hissettirilen ancak söylenmeyen kısımları ve bunların birbiriyle ilişkisini irdelemiş, bu şekilde *"...şiirin anlamı ile biçim arasındaki ilişki ortaya çıkar[mayı]"* amaçlayan eleştiri anlayışına bir örnek vermiştir (213). Moran, yazısının devamında kullandığı bu teknikleri, dolayısıyla Yeni Eleştiri yöntemini olumlar. "*Şairin başvurduğu bu yolları, yani kurduğu yapıyı kavradıkça şiirin anlamına daha çok girebilir, daha bir tadına varabiliriz"* (213).

Yeni Eleştiri'ye yöneltilen genel eleştirilere de değinen Moran, bu eleştirileri açıklarken kendi görüşlerini de ortaya koymuştur. Yeni Eleştiri yöntemine yöneltilen ilk eleştiri, eseri tarihten ve toplumsal koşullardan tamamen kopararak incelemesidir. Moran da bu konuda tarihi, toplumsal koşulları ve sanat geleneğinin eseri anlamada önemli olduğunu belirterek Yeni Eleştiri yöntemini eleştirir. Metin dışı unsurların metni anlamada önemli olabileceğini ve bu unsurlara sırt çevirmenin eleştiriye çok şey kaybettirebileceğini belirtir (213-214). Bir diğer eleştiri olan Yeni Eleştiri'nin anlamın tek olması ve okurdan bağımsız olması fikrini ele alırken okur merkezli kuramların bu kabule karşı geldiğini hatırlatır. Her okur kendi birikimiyle esere

yaklaşacağı için okurun tarafsız olmasının mümkün olmadığını vurgular. Son eleştirisi de ideolojilerini ön plana almadıklarını ve esere tarafsız yaklaştıklarını savunan Yeni Eleştiricilerin savunduğu ve objektiflik olarak göstermeye çalıştıkları bir görüş olan liberal hümanizmin de bir ideoloji olmasıdır. Yeni Eleştiricilerin eserin tek anlamı olduğunu iddia etmesini ve karmaşıklık, denge ve yoğunluk gibi sanatsal niteliklerin değerini vurgulamasını *"...düzenin değişmesini istemeyen kapitalist burjuva toplumundaki tutuculuğun belirtisi..."* olarak değerlendirir (214).

Eleştirilerinde edebî metni merkeze alan Berna Moran, metin merkezli eleştiri yöntemlerinden olan Yeni Eleştiri ile üniversite öğrencisi olduğu dönemde tanışmıştır. Üniversite öğrenimi sırasında eleştiri derslerini büyük ölçüde yabancı öğretim üyelerinden alan Moran, bu öğretim üyelerinden o dönem İngiltere'de de geçerli olan eleştiri yöntemlerini öğrenmiştir. *"O yıllarda İngiltere'de de geçerli eleştiri yöntemi, yapıtı toplumsal tarihe ya da psikolojik nedenlere bağlayarak açıklamak yöntemiydi"* (Belge, 1984, 25). O dönemde Amerika'dan İstanbul Üniversitesi'ne gelen öğretim üyesi olan Herbert Müller aracılığıyla Yeni Eleştiri'yi öğrenen Berna Moran, bu eleştiri yönteminin öğrenegeldiği disiplinlerden tamamen farklı olduğunu belirtir. *"Yeni eleştiri, tarihsel, sosyolojik koşulları, yazarı bir yana itip doğrudan doğruya metne dönmeyi öngörüyordu. Bu, bende yeni bir ufuk açtı. 'Yakın okuma' denilen şeyi o zaman daha iyi öğrendim"* (Kabacalı, 1995, 246). Üniversite yıllarında öğrendiği, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* adlı eserinde de kuram ve yöntem olarak ele aldığı Yeni Eleştiri'yi eleştirilerinde de sıkça kullanmıştır. Moran, Yeni Eleştiri yöntemini ve bu yöntemde kullanılan okuma tekniklerini Türk edebiyatında genellikle konusuna ve ideolojisine odaklanılmış romanlara da uygulamıştır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban* adlı romanı yazarın Türk köylüsüne bakışı, aydının toplumdaki yeri gibi açılardan eleştirilmiş ve tartışılmıştır. Bu eleştiri ve tartışmalar metne dayanmadığı için ideoloji düzeyinde kalmıştır. Berna Moran'ın "Yaban'da Teknik ve İdeoloji" adlı yazısında *"Yaban ilk kez bir edebiyat ürünü olarak incelenip eleştirilmiştir"* (Aksoy, 2004, 27). Moran, yazısına *Yaban*'la ilgili yazılmış olan diğer eleştiri yazılarını eleştirerek başlar. Aydın ve köylü arasındaki karşıtlığı anlatan romanla ilgili yazılan diğer eleştiri yazıları romanın konusuna yönelmişler, *"Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun sergilediği köylü gerçeğe uyuyor mu, uymuyor mu?"* sorusuna cevap aramışlar; bu nedenle de romanla ilgili övgü ve

yergilerinde de ideolojik boyutta kalmışlardır (Moran, 1998, 153). *Yaban*'ı roman olarak inceleme çabalarının yok denecek kadar az olduğunu belirten Moran, romana metin merkezli bir bakışla yaklaşmış, yazarın ideolojisini de metindeki izdüşümleriyle tespit etmiştir.

Moran, Yeni Eleştiri yöntemine uygun olarak öncelikle romanın olay örgüsüne eğilmiş, romandaki ikili planı tespit etmiştir: *"Ön planda, köydeki dağınık, tek tek olaylar sıralanırken, arka planda başka bir olay gelişiyor: Kurtuluş Savaşı"* (Moran, 1998, 154). Bu iki plan aynı zamanda romanın çatışmasını da ortaya koyar: *"...vatanı kurtarmak için savaşan ilerici aydınlarla Kurtuluş Savaşı'na inanmayan gerici köylüler arasında"* (Moran, 1998, 156). Romandaki olay örgüsünü ve çatışmaları ortaya koyan Moran, bu aşamadan sonra pratik eleştiri yöntemiyle metni parçalara ayırarak metinde kullanılan üslubu, mecazları, benzetmeleri incelemiştir.

"Yeni Eleştiri'nin teknik güzergâhlarından biri..." olan pratik eleştiri, metinle bağlantılı gibi görünen fikri dayanakların, metnin edebiyat tarihindeki yerinin eserin değerini artırıcı, azaltıcı bir etkiye sahip olmadığı varsayımına dayanır (Ünal, 2003, 286). Yeni Eleştiri'nin metne odaklanma amacını gerçekleştirmek amacıyla uygulanan pratik eleştiri eserin kutsallığını reddederek, eseri toplumsal ve tarihi bağlamından ayırarak inceleme esasına dayanır.

Pratik eleştiriye uygun şekilde metnin konusunu, olay örgüsünü, dil ve üslupla ilgili öğelerini ayıran Moran, metni bu şekilde parçaladıktan sonra yakın okuma yöntemiyle bu öğeleri inceleyerek metni ayrıntılı bir şekilde çözümler.

Terry Eagleton tarafından *"...ayrıntılı analitik yorum..."* olarak tanımlanan yakın okuma Yeni Eleştiri'de sıkça kullanılan okuma yöntemlerinden biridir (Eagleton, 2014, 57). Yakın okuma yönteminde

> "…herhangi bir eserin herhangi bir parçasının tek başına da incelenebilir ve anlaşılabilir olduğu var sayılır" (Ünal, 2003, 286). "Bizde romana 'yakın okuma' uygulanmıyordu" (…) "Roman eleştirileri de çoğu kez üç dört sayfayı geçmiyordu. Bir roman üzerine derinlemesine araştırmalar yapılmıyordu"

diyen Berna Moran, Türk edebiyatında eksikliğini tespit ettiği yakın okumayı Türk romanlarına uygulamıştır (Kabacalı, 1995, 246- 247).

Moran, çözümlediği *Yaban*'da tespit ettiği hastalık tasvirleri, koku öğesinin kullanımı, hayvan benzetmeleri, bitkilerin karakterlerle bağlantılı şekilde verilmesi, bazı sıfatların hem köylüler hem de onların yaşadığı çevre için kullanılması gibi

teknikleri tespit ettikten sonra bu tespitlerini metinden yaptığı alıntılarla örneklendirmiştir.

Romandan yaptığı beşi mekân, ikisi insan tasvirinde kullanılmış olan donmuş, donuk, cansız sıfatları aracılığıyla köylüyle yaşadığı yer arasında bir koşutluk kurulduğunu tespit eder. Romanda bu koşutlukla *"...ıssız ve donmuş bir doğa atmosferi içinde köylülerin de taş kesilmiş gibi ruhsuz ve cansız olduğu..."* izlenimi verilmiştir (Moran, 1998, 160).

Moran, Yeni Eleştiri'nin metindeki öğeleri bağımsız olarak değil, metinde üstlendikleri işlevle ele alan anlayışına uygun bir şekilde, yakın okuma yöntemiyle tespit ettiği ve yer aldıkları cümle ve anlatım şekilleriyle birlikte aktardığı bu öğelerin metindeki yerini ve değerini de tespit eder. Yazarın kullandığı bu öğeleri *"...olumsuz nitelikleri hem doğaya hem insanlara vermek suretiyle o niteliği yaygınlaştırmak ve atmosferin bir öğesi haline getirmek..."* amacıyla kullanıldığını belirtir (Moran, 1998, 159). Yaratılan bu köy atmosferinin de amacını *"...sert, çorak ve kokuşmuş bir doğa ile köylüleri bütünleştirmek, onları doğanın bir parçası yapmak..."* olarak belirtir (Moran, 1998, 159). Moran, *Yaban*'daki bu öğeler aracılığıyla yazarın köylüye bakışını ve ele aldığı konuyu ne şekilde metnin içeriğine dönüştürdüğünü ortaya koymuştur. Karaosmanoğlu yarattığı boğucu köy atmosferi ve bu atmosferle köylü arasında bağlantı kurarak *"...fizik plandaki olumsuz nitelikleri moral plana da yansıtmayı başarır"* (Moran, 1998, 163).

"Bir edebiyat metninin, yorum bütünlüğüne varma amacını göz ardı etmeden, kendi içinde, kendi içsel öğeleriyle çözümlenmesi yöntemi için yetkin bir örnektir bu" (Aksoy, 2004, 28). Moran, "Yaban'da Teknik ve İdeoloji" adlı yazısında pratik eleştiri ve yakın okumayı kullanmış, metni kendi içindeki öğelerle çözümlemiş, diğer eleştirilerde çokça ele alınmış olan metnin konusuna takılmadan biçimin bir parçası olan içeriği ele almıştır.

Moran, pratik eleştiri ve yakın okumayla incelediği romanlarda anlatıcı bakış açısına da özellikle eğilmiştir. Recaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* adlı romanını incelerken anlatıcı bakış açısına özellikle eğilir. Romanda kullanıldığını tespit ettiği iç çözümleme (interrior analysis) ve iç konuşma (interrior monologue) tekniklerinin diğer Tanzimat yazarları tarafından da kullanıldığını belirttikten sonra Recaizade Mahmut Ekrem'in iç konuşmayı diğer Tanzimat yazarlarından farklı olarak ne kadar

yerinde kullandığını belirtir. *"Recaizade ne Emin Nihat Bey gibi edebiyat yapıyor ne de Mizancı Murat gibi nutuk düzenliyor. Amacı okuru duygulandırmak şu ya da bu yönde etkilemek değil. Bihruz'un kişiliğini belirtmek"* (Moran, 1998, 63).

Moran, romandan yaptığı alıntılarla romanda iç konuşmadan bilinç akımına doğru kayıldığını hatta bazı yerlerde bilinç akımının da kullanıldığı tespitini kanıtlar. Bu noktada bilinç akımıyla iç konuşmanın farkını ortaya koyar:

> "…iç konuşma gramer bakımından düzgün, sentaks kurallarına uygun cümlelerle yapılan sessiz bir konuşmadır. Ve düşünceler arasında mantıksal bir bağ vardır. Bilinç akımında ise karakterin zihninden akıp giden düşüncelerde mantıksal bir bağ yoktur. Daha çok çağrışım ilkesine göre akarlar" (Moran, 1998, 64).

Romandan çağrışım ilkesine dayanılarak yazılmış, fikirlerin birbirini kovaladığı bir bilinç akımı örneği olan bir parça alıntılayan Moran, bu bölümün karakterin üslubunu ve iç dünyasını yansıttığı için bilinç akımının bir örneği olabileceğini belirtir.

Bilinç akımı ve iç konuşma üslubunu dünya edebiyatında ilk defa kullanan yazarın Recaizade Mahmut Ekrem olduğu Berna Moran'ın keşfidir (Aksoy, 2004, 25). "Avrupa edebiyatının resmi tarihine göre, bu üslubu dünyada ilk kez kullanan yazar, 1887'de yayımlanan Les Lauries sont Coupés adlı romanıyla Fransız Edouard Dujardin'dir. Hâlbuki Recaizade Ekrem Araba Sevdası'nı ondan 1 yıl önce, 1886'da yazmıştır" (Aksoy, 2004, 25).

Berna Moran'ın yakın okuma yöntemi kullanarak incelediği, anlatıcı bakış açısını ve yazım tekniğini inceleyerek edebiyat dünyasında ilk teşkil eden bazı özellikler tespit ettiği bir başka roman Ahmet Midhat Efendi'nin *Müşahedat* adlı romanıdır.

Berna Moran *Müşahedat*'taki anlatıcı bakış açısını açıklamak için öncelikle Ahmet Midhat'ın diğer romanlarında oluşturduğu anlatıcı kişiliği üzerinde durur. Romanlarında karakterle ve olaylarla ilgili görüşlerini belli eden, zaman zaman araya girerek doğrudan görüşlerini aktararak romana müdahil olan Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında kendi dışında anlatıcı olarak sergilediği başka bir kişi olduğunu belirtir. Anlatıcı Ahmet Midhat Efendi, *"Batı uygarlığını bilen, genel kültür sahibi, özellikle çalışkanlık, ölçülülük, hakseverlik, hoşgörülülük gibi değerleri tutan, sevecen ve babacan bir adamdır"* (Moran, 1998,48) Ahmet Midhat'ın aynı zamanda okuruna da bir kişilik kazandırdığını belirtir. Bu okur *"...geleneklerine bağlı, duygusal, edebiyat olarak masallarımız ve halk hikâyelerimizi dinlemiş, genel kültürden yoksun ve biraz da Ahmet Midhat'a hayran bir halk adamını temsil eder…"* (Moran, 1998, 49). Bu şekilde oluşturulan ve Ahmet Midhat'ın dönemin popüler yazarlarından biri olmasına katkısı olan bu yazar – okur ilişkisi *Müşahedat*'ta kullanılan teknik biraz farklı olmasına rağmen devam etmiştir.

Müşahedat'ta yazar diğer romanlarındaki anlatıcı kişiliğiyle bir roman kahramanı olarak yer almış ve birinci kişi anlatımı kullanmıştır. Bu şekilde okurun önceki romanlardan tanıdığı bu anlatıcı kişiye yakınlık duyması sağlanmıştır (Moran, 1998, 49).

Berna Moran, *Müşahedat*'ta anlatıcının özelliklerinin yanı sıra romanın yazım tekniği üzerinde de durmuş, romanda birkaç yenilik tespit etmiştir. Moran'ın üç maddede topladığı bu yeniliklerden ilki Ahmet Midhat'ın çok önemsediği ve vurguladığı yazarın romandaki kişiler arasına karışmasıdır. Moran, Ahmet Midhat'ın roman karakterleri arasına karışmasının, kendisi yerine başka bir karakter koymasıyla da sonucun değişmeyeceğini söyleyerek, çok önemli bir yenilik olmadığını belirtmiştir (Moran, 1998, 55).

Moran, kendisine bir karakter olarak romanda yer veren Ahmet Midhat'ın yaşadığı olayları kendi hayatından bir bölüm gibi birinci kişi ağzından, diğer karakterlerden dinlediği olayları ise üçüncü kişi ağzından anlattığını belirttikten sonra yazarın bu anlatım tercihini geleneksel hikâye türüyle karşılaştırır. *"Destan, masal, halk hikâyesi üçüncü kişi ağzından anlatılır ve asıl hikâyenin içine kişilerden birinin kendi hikâyesi sokulacaksa bunu sahibinden, birinci ağızdan dinleriz"* (Moran, 1998, 53). Ahmet Midhat'ın diğer romanlarında kullandığı geleneksel anlatı yönteminin tam aksi olduğunu belirtir.

Moran'ın tespit ettiği ikinci yenilik, romanın yazılması eylemine roman kişilerinin de katılmış olmasıdır. Romanın yazarı Ahmet Midhat'ın bir karakter olarak yer aldığı eseri *"... Ahmet Midhat tek başına yazmıyor, dört kişi birlikte yazıyorlar sanki ve bu yeniliğin de farkındadır Ahmet Midhat"* (Moran, 1998, 53).

Üçüncü yenilik olan romanın yazılışını romanın konusu haline getirme tekniği ise Ahmet Midhat'ın önemsemediği ancak Moran'ın en çok üzerinde durduğu yeniliktir. Moran'a göre *Müşahedat*'ı Türk edebiyatındaki diğer romanlardan ayıran en önemli yenilik budur. Moran, bu tekniğin Batı edebiyatındaki benzer kullanımlarına örnek verdikten sonra Ahmet Midhat'ın bilinçli bir şekilde uyguladığı bu tekniğin dünya edebiyatında başka bir örneği olmadığını belirtir (Moran, 1998, 55).

Berna Moran, bazı eleştirilerinde Yeni Eleştiri yöntemine uygun olarak edebiyat dışı ölçütlere başvurmamış, metin içi öğeleri incelemiştir. Yeni Eleştiri'de kullanılan okuma yöntemleri olan pratik eleştiri ve yakın okumadan faydalanarak metin içi

öğeleri tespit eden Moran, bu öğelerin birbiriyle ilişkisine de değinmiştir. Kişiler, çatışmalar, simgeler, olay örgüsü gibi öğeleri metin içindeki rollerine göre incelemiştir. Metnin özgünlüğünü ortaya koyan bu öğeleri ve öğeler arasındaki ilişkileri araştırarak metnin ilk bakışta fark edilemeyen özelliklerini tespit edebilmiştir.

3.4. Yapısalcı Eleştiri

1960'lı yıllarda Fransa başta olmak üzere, birçok Avrupa ülkesinde yaygınlık kazanmaya başlayan yapısalcılık, sosyal bilimlerin birçok alanında etkisini gösteren ve farklı kaynaklardan beslenen bir yöntem olmuştur.

> "Ama çevresinde sürdürülen yorum ve tartışmaların çoğu kez bulanık ve çelişkin olmasına karşın, değerlendirmede bir takım ayrılıklar bulunsa bile, yapısalcılığın kaynakları konusunda hemen herkes birleşmekte: Saussure, Rus biçimciliği, Prag dilbilim topluluğu" (Yücel, 1977, 31).

Yapısalcı kuramın ilk kaynağı olarak kabul edilen Ferdinand de Saussure'nin *Genel Dilbilim Dersleri* (1916) adlı eseri, öğrencilerinin tuttuğu ders notlarının bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Derslerinde yapı kavramına yer vermemiş olan Saussure, bunun yerine dizge kavramını kullanmıştır.

> "Dil birtakım öğelerin yalnızca toplamı, bir yığını değil, dilsel öğeler karşılıklı bir ilişki içinde. Bu karşılıklı ilişkiler içindeki öğelerin oluşturduğu bütüne dizge deniyor. Gerçekte dilde tek tek öğelerin kendi başına bir değeri yok; ancak öteki öğelerle ve öğelerin tümüyle olan bağıntısıyle bir değer kazanıyor" (Onart, 1973, 240).

Dildeki öğelerin ve onların bütün içindeki yerlerinin ilişkisine dikkat çeken bu yaklaşımla tarihsel, art-süremli yaklaşım yerine; betimsel, eş süremli bir yaklaşım ön plana çıkmıştır.

> "İşte dilin bir dizge oluşu, bu dizgenin andığım özellikleri taşıyışından ötürü Sauusure dilbiliminin tarihsel incelemeleri bırakıp, belli bir zaman kesiti içinde (eşzamanlı) araştırmalar yapmasını önerir. Saussure'e göre zaman boyunca yürüyen gelişmeyi inceleme dışında tutan bir dilbilim daha verimli olabilir" (Onart, 1973, 240).

Yapısalcı eleştiri kuramının ikinci kaynağı olarak kabul edilen Rus Biçimciliği *"1915-1930 arasında, Moskova ve Leningrad'da oturan on dolayında araştırmacının Moskova dilbilim topluluğu çevresinde sürdürdüğü ilginç çabalara…"* verilen isimdir (Yücel, 1977, 32). Rus Biçimcileri olarak adlandırılan bu grup içerisinde

> "…edebiyat eleştirmeni ve yazar Viktor Şklovski (1893-1984), edebiyat araştırmacısı ve kuramcısı Boris Eıchenbaum (1886-1959), edebiyat tarihçisi ve yazar Yuri Tinyanov (1894-1943), edebiyat eleştirmeni Boris Tomaşevski (1890-1957), gazeteci yazar Osip Brik (1888-1945), dilbilimci Viktor Vinogradov (1895-1969), halkbilimci Vladimir Propp (1895- 1970) ve

> dilbilimci Roman Jakobson (1896-1982) gibi biçimciler bulunmaktaydı" (Kayaokay, 2015, 163).

Sauusure ile zaman ve mekân anlamında uzak olmalarına rağmen Rus Biçimcilerinin çalışmaları Saussure ile paralellik gösterir.

> "Eşzamanlılık düzleminde ve doğrudan doğruya nesnenin kendisini ele almak ister, yazın yapıtını yazarın yaşamı, çağı, toplumu gibi kendi dışında kalan şeylerle açıklamayı, yazın olgusuna o sırada Rus eleştirisinde egemen olan felsefi, tinbilimsel, toplumbilimsel açılardan bakmayı yadsıyarak her şeyden önce "yazınsallık", yani yazın yapıtının özgül nitelikleri üzerinde dururlar" (Yücel, 1977, 32).

Rus Biçimcileri bu yaklaşım sonucu olarak çalışmalarında metin dışı öğeleri göz ardı etmiş ve yapısalcılıkta da olduğu gibi tek tek metinleri ele almak yerine metinler arasındaki genel nitelikler üzerinde durmuşlardır. Bu topluluk içindeki kuramcılardan Roman Jacobson, 1920'de Çekoslavakya'ya yerleşip Prag'da çalışmalarını sürdürerek yapısalcılığın gelişmesine katkıda bulunmuştur.

1926'da Prag'da kurulan Prag Dilbilim Topluluğu, belli aralıklarla toplanarak dilbilim üzerine tartışmalar gerçekleştiren Avrupa'nın farklı yerlerinden gelen dilbilimcilerin yaptığı tartışmalardan oluşur. Bu dilbilimciler arasında topluluk üyeleri arasında Mathesius, Havrenek, Trnka, Vachek ve topluluğa sonradan katılan Fransız dilbilimcileri olan L. Tesniere, J.Vendryes, E. Benveniste ve A. Martinet gibi isimler sayılabilir (Yücel, 1977, 32). *"Bu topluluğun en büyük katkısı, dilbilimin yeni ve önemli bir dalını, "sözdeki sesleri" inceleyen "sesbilgisi" (phonetique)'nin karşısına, "dilin seslerini" inceleyen "sesbilim" (phonologie)'i kurmak olur"* (Yücel, 1977, 33). Eşsüremli bir yaklaşımın temel alındığı, dildeki sesler ve seslerin işlevlerinin incelendiği bu çalışma yönteminde Saussure'nin çalışmalarında olduğu gibi dil dışındaki öğeler dışarıda bırakılmıştır.

Yapısalcılık, dilbilim alanında ortaya çıkmasına rağmen edebiyat, antropoloji, psikoloji gibi farkı sosyal alanlarda etki gösterir.

> "Bir mite, güreş müsabakasına, kabilevî akrabalık sistemine, lokanta mönüsüne veya bir yağlı boya resme göstergeler sistemi olarak bakabilirsiniz; yapısalcı analiz ise, bu göstergelerin birleşip anlama dönüşmesini sağlayan temel yasalar kümesini yalıtmaya çalışır" (Tekşan, 2011, 257).

Yapısalcılık, çalışma alanını bir bütün içinde anlam kazanan farklı parçalardan oluşan bir yapı olarak gören ve bu parçaların birbiriyle ve bütünle ilişkisini ve işlevlerini inceleyen bir yöntem olarak özetlenebilir.

3.4.1. Yapısalcı Eleştiriye Yaklaşımı ve Uygulaması

Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*'nin ilk baskısında yer almayan yapısalcılığa, kitabın 1981'deki dördüncü baskısında yer vermiş, 1988'deki 6. baskısında da bu bölümü genişleterek yeniden yazmıştır (Moran, 2014, 12-13). Yapısalcılığı *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*'nin dokuzuncu bölümünde inceleyen Moran, yapısalcılığı temel alan edebiyat eleştirisi yöntemini ise kitabının *Esere Dönük Eleştiri* bölümünde *Yapısal Eleştiri* başlığında ele almıştır.

Yapısal eleştiriyi betimleyici bir üslupla ele alan Moran, ilk olarak yapısalcı eleştirinin genel özelliklerini ortaya koymuştur. Bu özelliklerden ilki yapısalcı eleştirinin metne yönelerek sanatçıyı dışlamasıdır. Bu anlamda Yeni Eleştiri'ye benzemesine rağmen çıkış noktasının Yeni Eleştiri'den farklı olduğunu belirtir. *"Nedeni yine Sauusure'ün dil anlayışıdır. Söylenen söze anlamı veren dil sistemi olduğuna göre, eseri yorumlamak için sanatçıya değil, eserin anlamını üreten, anlamlamayı sağlayan yapıya eğilmemiz gerekir"* (2014, 214). Moran, yapısalcılığın diğer iki özelliğini ele alırken de metin merkezli bir eleştiri yöntemi olan Yeni Eleştiri'yle karşılaştırır: Yapısal eleştiri, metnin tek anlamı olduğunu savunan Yeni Eleştiri'nin aksine metnin çok anlamlı olabileceğini savunmuş, yine Yeni Eleştiri'den farklı olarak metnin kazandırdığı yaşantının, dolayısıyla metnin dış dünyayla bağlantısının üzerinde durmamıştır. Yapısalcı eleştiriyle ilgili genel özelliklere yer veren Moran, bu eleştiri yöntemini detaylıca yer verdiği Vladimir Propp'un Rus peri masalları üzerine yaptığı incelemeye yer vererek örneklendirmiştir.

Moran, yazısının sonuç bölümünde üç biçimci yöntem olan Yeni Eleştiri, Rus Biçimciliği ve yapısalcı eleştiriye birlikte yer vererek bu yöntemlerin birbirinde farkına değinir. Rus Biçimciliği ve yapısalcı eleştiriyi tek metne yönelmeden metnin başka metinlerle ilişkisini, ortak olay örgülerini ve kalıpları incelediği için tek bir metne yönelen Yeni Eleştiri'den ayırır. Yapısalcı eleştirinin dil sisteminden hareketle ortaya çıkmasının sonucu olarak edebiyatı kendine özgü bir yöntemle incelemeye yönelen Rus Biçimciliği'nden ayrıldığını savunur.

Yapısalcılığı olumlu ya da olumsuz eleştirmeden, açıklamaya yönelik bir yaklaşımla incelemiş, karakteristik özeliklerini diğer biçimci yöntemlerle karşılaştırarak

açıklamıştır. Yazarın bu tutumunun yapısalcılığın dönemine göre yeni sayılabilecek bir yaklaşım olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Yapısalcı eleştiri, metinlerdeki ortak özelliklere eğilerek genel bir yapı ortaya koymayı hedefleyen bir eleştiri yöntemidir. Eleştirideki gelişmeleri ve yeni yöntemleri takip eden Moran, 1960'larda özellikle Avrupa'da yaygınlaşmaya başlayan bu eleştiri yöntemini hem *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*'de ele almış hem de *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*'taki bazı eleştirilerinde kullanmıştır.

Berna Moran, yapısal eleştirideki farklı yaklaşımlar içinden özellikle Tzvetan Todorov'un çözümleme yönteminden faydalanmıştır. Bulgar asıllı Fransız eleştirmen ve denemeci olan Todorov, *"Rus biçimcilerinin metinlerini (Théorie de la littérature. Textes des Formalistes russes [Yazın Kuramı: Rus Biçimcilerinin Metinleri] 1965) Fransızcaya çevirerek Batı ülkelerinde biçimsel ve yapısal inceleme yönteminin gelişmesine katkıda…"* bulunmuştur (Rifat, 2008, 92). Yapısalcılığın gelişmesine katkıda bulunmuş olan Todorov, eleştiride de yeni bir çözümleme yöntemi getirmiştir. *"Dilbilgisini örnekçe alarak, anlatıları dilbilgisel ulamlara göre çözümlemeyi hedefler; ortaya attığı yazınbilim anlayışında metni büyük bir tümce olarak değerlendirir"* (Tüfekçi, 2003, 61). *Grammaire du Décaméron (Dekameron'un Dilbilgisi*) adlı yapıtında Boccacio'nun *Decameron Öyküleri* adlı eserini inceleyen Todorov, metnin düzenlenişindeki ilkeleri belirleyerek metinler arasındaki ortak yapıyı ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. *"Öyküler yapısalcı bakışla incelenirken, yüzeyde görünen insan ilişkilerini, duyguları ya da olayları değil tüm anlatı öğelerinin düzenleniş kurallarını belirleyen bir sistemi açıklamak önem kazanır"* (Tüfekçi, 2003, 62).

Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*'de "Bereketli Topraklar Üzerinde Köylü Şehirli Çatışması" adlı yazısında roman karakteri Yusuf'un yolculuğu üzerinde durur. Bu yolculuğun roman içindeki yerini irdeleyen Moran, bu yolculukta önemli olanın yolculuğun kendisi değil, karakter üzerindeki etkisi olduğunu belirtir ve bu değişimi Todorov'un yöntemiyle ele alır. *"Metne Todorov'un çözümleme yöntemiyle bakarsak bunu daha açık bir şekilde gözlemleyebiliriz. Todorov öyküyü birtakım önermelerin anlatı türüne özgü bir biçimde ard arda dizilişi olarak betimler"* (Moran, 1997, 51). Todorov'un yaklaşımını özetledikten sonra romanın başında ve sonundaki iç konuşmalarından ve şehre, şehirliye bakışından yola çıkarak Yusuf karakterindeki değişmeden bahseder. *"Todorov'un terimleriyle konuşursak,*

öykü, Yusuf ile ilgili niteliklerin başarılı bir dönüşümünü dile getirir. Yusuf başta işsiz, yoksul ve bundan ötürü mutsuzdur; sonra ise aranan bir ustadır, para kazanmıştır ve mutludur" (Moran, 1997, 53).

Berna Moran, eleştirilerinde Todorov'un tür sınıflandırmasını da kullanmıştır. Todorov, polisiye, fantastik gibi bazı edebî türleri olayların gerçekleşme sırası, yazarın gerçeğe bakışı gibi özellikleri göz önünde bulundurarak kendi içlerinde sınıflandırmıştır. Todorov'un bu sınıflandırmasında metinlerin bireysel olmadığı, her metnin ait olduğu türe ait özellikleri barındırdığı ve bu özellikleri yeniden ürettiği fikri yatmaktadır. *"Bir edebiyat yapıtındaki her şeyin bireyselliğe bağlanması, kişisel bir esinin yepyeni ürünü olması, geçmişteki yapıtlarla hiçbir ilişkisi olmaması tezini savunmak bugün artık imkânsızdır"* (Todorov, 2004, 14).

Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1'de Kemal Tahir'in *Kurt Kanunu* adlı romanını, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*'de de Pınar Kür'ün *Bir Cinayet Romanı* adlı romanını incelerken Todorov'un "The Typology of Detective Fiction" adlı makalesine atıfta bulunur. İki romanı da Todorov'un makalesindeki sınıflandırma doğrultusunda sınıflandırır. "Kurt Kanunu'nun Polisiye Kurgusu ve Suçlusu" yazısında Todorov'un ortaya koyduğu dedektif romanı türlerini kısaca açıklar. Bu türlerden ilki olan whodunit (kim yaptı) hem cinayet öyküsüne hem de cinayetin çözülmesi öyküsüne yer veren bir türdür. İkinci tür olan thriller (heyecan romanı) şiddetle dolu, heyecanlı bir öyküden oluşan romanlardır. Üçüncü tür olan suspence (gerilim) romanı ise bir cinayete karışan kahramanın kendini aklama çabasının gerilimli hikâyesinin anlatıldığı romanlardır. Bu tür romanların kurgusunda cinayet ve çözüm olmak üzere iki öykü vardır (Moran, 1997, 143). Moran, incelediği *Kurt Kanunu* romanının kurgusunun da suspence (gerilim) romanı türüne girdiğini belirtir. *"Kurt Kanunu'nda da işte bu üçüncü türün kurgusunu buluruz. Kara Kemal, Mustafa Kemal'i öldürmek üzere harekete geçen bir suikast hazırlayıcısı sanılmakta ve suçsuz olduğu halde kaçıp saklanmak zorunda kalmaktadır"* (Moran, 1997, 143). Moran, "Bir Cinayet Romanı ve Postmodern Polisiye" adlı eleştirisinde de Todorov'un makalesine atıfta bulunur ve Pınar Kür'ün romanını whodunit (kim yaptı) türünde olduğunu belirtir.

Moran, Todorov'un fantastik metinleri ele aldığı *Introduction à la littérature fantastique (Fantastik Edebi Bir Türe Yapısal Yaklaşım)* adlı eserini de eleştirilerinde kaynak olarak kullanmıştır. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* 3'te Tanzimat

öncesinden 1980'lere kadar Türk edebiyatındaki fantastik romanları incelediği yazısında fantastik terimini nasıl kullandığını açıklamaya Todorov'un fantastik türünü nasıl sınıflandırdığını özetleyerek başlar (Moran, 1994, 59-60). Todorov, fantastiği açıklamak için öncelikle fantastiğe yakın özellikleri olan iki edebî türü açıklamıştır.

> "Fantastiğin bir yanında, tılsımları, büyüleri, cinli perili doğaüstü yaratıklarıyla, kendi bildik dünyamızın dışında, ontolojik bakımdan ayrı bir dünyayı sergileyen anlatılar vardır. Bu türe Todorov'u izleyerek 'olağandışı' diyelim. Fantastiğin öbür yanında, Todorov'un l'étrange dediği 'garip' türü yer alır. Bu tür anlatılarda olayı açıklamak için doğaüstüne başvurulmaz, bize 'garip' gelen ve doğaüstü gibi görünen olayların gerçekte öyle olmadığı ve doğa yasalarıyla açıklanabileceği anlaşılır" (Moran, 1994, 60).

Moran fantastiğinse Todorov tarafından iki türün ortasında, kahramanın ve okurun olayların nasıl açıklanacağını bilemediği ve bundan dolayı bir kararsızlık halinin bulunduğu bir tür olarak belirlendiğini aktarır. Kendi bölümlendirmesini yaparken Todorov'un bölümlendirmesinde bazı değişiklikler yapan Moran, fantastiği daha geniş bir tür, alternatif bir dünyanın anlatıldığı tüm romanlara verilen bir ad olarak kullanır. Todorov'un fantastik terimini de belirsiz fantastik olarak kullanır ve bu şekilde fantastiğin üç alt türünü belirlemiş olur: olağandışı, belirsiz fantastik ve garip. Moran, yazısında Türk edebiyatından belirlediği romanları yaptığı fantastik sınıflandırmasında hangi türe örnek olduğunu da belirlemiştir. Giritli Ali Âziz Efendi'nin *Muhayyelât-ı Aziz Efendi* romanını olağandışı, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Gulyabani* romanını garip, Peyami Safa'nın *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* romanını olağandışı olarak adlandırmıştır. Nazlı Eray'ın *Arzu Sapağında İnecek Var* adlı romanının ise bu türlerden birine sokulamayacağını belirtmiştir. (1994, 73). *"ASİV'ın da ürünü saptamak gerekirse, bilimkurgudan yararlanan fantastik ağırlıklı bir romandır diyebiliriz herhalde"* (73).

Todorov'un sınıflandırmasına "Bilge Karasu'nun Kılavuz'u" yazısında da değinen Moran, *Kılavuz*'un kurgusu itibarıyla Todorov'un bölümlendirmesinin dışında kaldığını belirtir.

> "Ne ki Kılavuz Todorov'un "garip" diye adlandırdığı bu sınıfa sokulamaz. Gerçi Kılavuz'da da Uğur'a doğaüstü gibi ya da en azından gizemli görünen olayların pek çoğunun mantıksal bir açıklaması olduğu yavaş yavaş meydana çıkar, ama açıklanmayana bir şeyler de kalır" (123).

Yapısalcı eleştiride özellikle Todorov'un çalışmalarına başvuran Moran, Todorov'un edebî türlere uyguladığı sınıflandırmayı, yer yer değişiklikler yaparak Türk edebiyatındaki romanlara uygulamıştır. Yapısalcı eleştiriyi ele aldığı romanı eleştirmek için tek yöntem olarak kullanmayan Moran, metnin gerektirdiği yerlerde

bu yönteme başvurmuştur. Berna Moran'ın, dönemine göre yeni sayılabilecek bir yöntem olan yapısalcı eleştiriyi romana yaklaşımda yeni bir yol, eleştirisini zenginleştiren yeni bir bakış olarak kullandığı söylenebilir.

3.5. Arketipçi Eleştiri

Arketip, arkhe (ilk başlangıç) ve typos (örnek) kelimelerinin birleşimi olup "ilk örnek", "başlangıç örneği" anlamlarına gelir (Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, 1991, 79-80). İnsanlığın ortak birikimi olan arketip, *"...kendisi boş, salt biçimsel bir unsurdur"* (Jung, 2006, 21). Biçimsel bir unsur olan arketip; imge, olay örgüsü gibi farklı formlarda metinlerde kendine yer bulmuştur. Arketipler peri masallarında ve mitoslarda görülür (Jung, 2006, 403). Arkaik metinler dışında modern hikâye ve romanlarda da kendine yer bulan arketiplerin incelenmesi farklı alanlarda yapılan çalışmaların birikimiyle arketipçi eleştirinin doğmasını sağlamıştır.

Sosyal antropoloji ve psikanaliz olmak üzere iki farklı kaynaktan beslenerek ortaya çıkan arketipçi eleştirinin doğmasında *"...en büyük rolü oynayanlardan biri The Golden Bough (1890-1915) adlı kitabıyla Sir James G. Frazer olmuştur"* (Moran, 2014, 220). Sosyal antropoloji ve mitoloji alanlarında çalışan Frazer, *The Golden Bough A Study in Magic and Religion (Altın Dal: Büyü ve Din Üzerine Bir Çalışma)* adlı eserinde farklı kültürlerdeki ortak mitolojik inançlar ve uygulamalar üzerinde durmuş, *"...ilkel ayinler ve mitoslar üzerinde önemli bilgiler..."* ortaya koymuştur (Moran, 2014, 220).

> "Çalışmasında ister çok eski olsun ister modern, bütün dinlerde bereket mitlerinin – yani ölüm-yeniden doğum mitleri – ortak olduğu sonucuna varır. Bu mitler, değişen mevsimlere ve bu mevsimlerin tarımdaki etkilerine benzeyen 'yaşam, ölüm ve yeniden doğum çemberini' temsil ederler" (Demirkol, 2008, 59).

Karşılaştırmalı bir yaklaşımla farklı kültürlerdeki inanç ve uygulamaları ele alıp bunlar arasındaki ortaklıkları, nedenleriyle birlikte ortaya koyan Frazer'in bu çalışmaları *"...arketipçi eleştirinin ilk örneklerinden sayılır"* (Güngör, 2015, 63). James G. Frazer ve aynı dönemde Cambridge Okulu olarak anılan *"...bir grup antropolog ve Yunan bilgini (J. E. Harrison, F. M. Cornford, A.B. Cook) Yunan mitologyası, din ve bunların Yunan tragedyalarıyla ilişkileri üzerinde yaptıkları araştırmalarla..."* arketipçi eleştirinin ortaya çıkmasını ve gelişmesini sağlamışlardır (Moran, 2014, 220).

Arketipçi eleştirinin antropolojik kökeni dışındaki bir başka kaynağı olan psikanaliz kaynağının en önemli ismi İsviçreli bilim adamı Carl Gustav Jung olmuştur. Freud'un öğrencisi olarak ilk dönemlerinde onun psikanaliz yöntemine uygun çalışmalar yapan Jung, daha sonra *"...analitik psikoloji olarak adlandırdığı kendi psikolojik kuramını oluşturur"* (Güngör, 2015, 65). Analitik psikoloji kuramıyla Freud'un bilinç ve bilinç dışı kavramlarının ötesine geçerek bilinç dışını bireysel bilinç dışı ve kolektif bilinç dışı olarak ikiye ayırmıştır.

Jung'un *"...kişisel olabilecek bir şeyden tamamiyle uzak, tamamiyle evrensel bir olay..."* diye tarif ettiği kolektif bilinç dışı kavramıyla insanlığın ortak bir mirasa, hafızaya sahip olduğunu iddia etmiştir (Jung, 2006, 144). Jung, kolektif bilinç dışına sahip olan insanoğlunun sahip olduğu ortak arkaik imgeler ve motiflerin kendilerini metinlerde de gösterdiğini iddia etmiştir. Bu da insanlık tarihi boyunca oluşturulan kutsal kitap, mitoloji, masal vb. tüm metinlerde benzerlikler bulunduğuna işaret eder. Jung, insanoğlunun taşıdığı ortak imge ve motifler için arketip kavramını kullanmıştır.

Arketiplerin *"...insanlığın bütünü için geçerli olan, doğuştan gelen ve dinamik bir ruhsal kompleks..."* biçimi olduğunu belirten Jung, aynı zamanda arketiplerin *"...gelenek, dil ve göçlerle yaygınlaşmadığını, her zaman ve her yerde, herhangi bir dış etkenden bağımsız olarak kendiliğinden yeniden ortaya çıkabileceklerini..."* iddia eder (Güngör, 2015, 64), (Jung, 2005, 20). Jung, mitos, masal, kutsal metinler gibi eserleri karşılaştırmalı bir şekilde inceleyerek bu eserlerdeki anima, anne, gölge, kahraman gibi arketipleri tespit etmiş ve bu arketiplerin çok farklı metinlerde geçmesine rağmen ortak öğeler olduklarını tespit etmiştir.

James G. Frazer ve Carl Gustav Jung'un çalışmalarıyla gelişen arketipçi eleştiri kuramına katkıda bulunan başka bir isim olan Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* adlı kitabıyla *"...çeşitli mitosları, mitos parçalarını, folkloru incelendiğinde bunların bir tek ana-mitos altında toplanabileceğini..."* göstermiştir (Moran, 2014, 222). Campbell'in kitabında ortaya koyduğu, arama arketipi olarak da adlandırılan arketip, kahramanın ayrılma-sınav-dönüş serüvenidir. *"Bu üç aşamalı olay örgüsü çeşitli anlatı türlerinde, eposlarda, masallarda, romanslarda ve hatta bazı romanlarda görülebilir"* (Moran, 2014, 223). Arama arketipi biçim değiştirerek içsel bir serüvene dönüşerek modern romanlarda da yer almıştır.

Arketipçi eleştiri kuramına katkıda bulunan başka bir isim olan edebiyat eleştirmeni ve kuramcısı Northrop Frye, Yeni Eleştiri yöntemini dağınık bulmuş ve daha sistemli ve nesnel bir yöntem geliştirmeyi amaçlamıştır. *Anatomy of Criticism* adlı kitabında güldürü, romans, tragedya ve hiciv olmak üzere dört edebî tür tespit eden Frye, bu türlerin sırasıyla bahar, yaz, güz ve kış mitoslarına tekabül ettiğini belirtir. Frye'a göre *"...başta mitos vardı ve tarihsel gelişme hicve doğru oldu; ama sonra yine mitosa dönüş olacaktır"* (2014, 225). Frye, bu şekilde doğanın geçirdiği mevsimsel değişikliklerden insanın da etkilendiğini ve bu etkilenmenin tüm edebî eserlerde görülebilecek bir sistem halinde çeşitlendiğini belirtmiştir. Frye'ın ortaya koyduğu çalışma, bazı eleştiriler almıştır. Berna Moran, yapısalcılarla karşılaştırdığı bu kapsayıcı yöntemi yeterince disiplinli olmamasıyla eleştirir (225). Terry Eagleton ise, Frye'ın çalışmasını toplumsallıktan uzak, romantik bir yaklaşım olarak gördüğünü belirtir.

> "Frye'ın çalışması, edebiyatın ütopik kökenini, gerçek toplumsal dünyadan duyulan derin bir korkunun, bizzat tarihten duyulan bir hoşnutsuzluğun damgasını taşıdığı için vurgular. (…) Kuramın bahsettiği mitler de, anlamlı bir şekilde, şehir hayatından önceki dönemlere ait doğal döngü imgeleri ve sanayileşme öncesine ait nostaljik tarihi anılardır" (Eagleton, 1990, 105).

Edebî metinlerde biçim değiştirerek yer alan arketipleri ve onların metinlerde yer alma biçimlerini inceleyen arketipçi eleştiri, Frye'ın kurmaya çalıştığı sistemin aksine tek tek metinlerin incelenmesi şeklinde gelişen bir yöntem olmuştur. Eleştirmenler *"...mitos dilini çözmek, arketip karakterleri, simgeleri, olay örgüsü kalıplarını..."* incelemek amacıyla metinleri ele almışlardır (Moran, 2014, 225). Joseph Campbell'in farklı mitlerdeki serüvenler arasındaki benzerliği ortaya çıkaran *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* adlı kitabı bu çalışmalara örnek olarak gösterilebilir.

Edebî metinlerde geçen arketipler anne, kahraman, âşık gibi arketipsel karakterler; arayış, yolculuk, yeniden doğma gibi arketipsel durumlar; su, çöl, güneş gibi arketipsel sembol ve çağrışımlar olmak üzere üç başlık altında toplanabilir (Ankay, 2012, 65-66) Arketipçi eleştiride, içgüdüsel olarak ya da bilinçli bir şekilde metinde yer verilen bu arketipler sistematik olarak incelenmiştir.

3.5. 1. Arketipçi Eleştiriye Yaklaşımı ve Uygulaması

Berna Moran, arketipçi eleştiriyi *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*'nin üçüncü kısmında, "Esere Dönük Eleştiri" başlığında ele almıştır. Bu eleştiri yöntemini "Esere Dönük Eleştiri" başlığında ele alırken tereddüt ettiğini belirten Moran, arketipçi eleştirinin farklı bilim kollarını kullanmasına ve topluma dönük eleştiri

yöntemlerine benzemesine rağmen amacı itibarıyla esere dönük bir yöntem olduğunu belirtir (Moran, 2014, 219). *"Ne var ki arketip eleştirisi yine de esas amacı bakımından esere dönüktür, çünkü eninde sonunda eseri açıklamak ister"* (2014, 219). Moran, arketip kavramını kısaca açıkladıktan sonra arketipin birçok farklı metin türünde, *"...mitoslarda, eposlarda, Ortaçağ romanslarında, modern romanlarda..."* tekrarlandığını belirtir (219). Arketipçi eleştiriyi metin merkezli bir eleştiri yöntemi olarak irdeleyen Moran, arketipçi eleştirmenin görevini de *"...yazarın farkında olmadan kullandığı bu mitos dilini çözmek ve eseri daha anlaşılır bir tarzda..."* açıklamak olarak belirler (219).

Arketipçi eleştirinin doğuşunu açıklayan Moran, bu eleştiri türüne katkıda bulunan isimler olan James G. Frazer, Cambridge Okulu diye anılan bir grup antropolog ve Yunan bilgini olan J.E. Harrison, E.M. Cornford, A.B. Cook ve psikanalist Carl Jung'a ve onların çalışmalarıyla bu eleştiri türünün nasıl geliştiğine de değinir. Bu çalışmalar sonucunda ilkel ayinlerin ve ayinleri anlatan mitosların Yunan tragedyasında büyük bir etkisi olduğu, aynı etkinin farklı şekillerde modern metinlerde de yer aldığının fark edildiğini belirtir. Moran, bu etkilerin en önemlisinin olay örgüsü olduğuna dikkat çeker. Joseph Campbell'in *Hero With a Thousand Faces* adlı eserinde ortaya koyduğu ayrılma-sınav-dönüş aşamalarından oluşan olay örgüsünün birçok farklı anlatıda kullanıldığını belirtir. *"Bu üç aşamalı olay örgüsü çeşitli anlatı türlerinde, eposlarda masallarda, romanslarda ve hatta bazı romanlarda görülebilir"* (223).

Edebiyat Kuramları ve Eleştiri'de ele aldığı kuram ve yöntemleri genellikle Türk edebiyatından örneklerle açıklayan Moran, üç aşamalı olay örgüsü şeklinde gerçekleşen serüveni de Battal Gazi hikâyelerinden seçtiği bir örnekle açıklar. Battal Gazi hikâyelerinden seçtiği örnekte, mitoslardaki üç aşamalı serüvenin romanslarda arama arketipi şeklinde gerçekleşmesini örneklendirir. Moran, verdiği örneklerde arama arketipi üzerinde durarak arketiplerin evrenselliğini ortaya koymaya çalışmıştır.

Moran, arketipçi eleştirinin Northrope Frye'nin önerdiği gibi edebiyat tarihinde belirli yasalara dayanan bir sistem olduğunu ortaya koyma yönünde gelişmediğini, *"Yeni Eleştiri'nin yardımcısı olarak tek tek eserlerin yorumlanması yolunda..."* geliştiğini belirtir (225). Moran'a göre arketipçi eleştiri tek tek eserlere uygulanarak

dil, karakter, olay örgüsü, simge gibi öğelerin saptanması ve eserin derin anlamına ulaşmada yardımcı bir yöntem olarak gelişmiştir (225).

Berna Moran, Kemal Tahir'in *Devlet Ana* romanını incelediği "Devlet Ana'nın Kalıpları" başlıklı yazısına yazarın romanı yazma amacını ortaya koyarak başlar. Moran, *"Türkiye'de çökmüş bir imparatorluğun yarattığı aşağılık duygusunu silmek ve Osmanlı insan tipini, onun erdemlerini, devlet kurma yeteneğini belirtmek…"* olarak belirlediği bu amaca uygun olarak yazarın ideale yöneldiğini, bu nedenle de romanın idealize edilmiş tiplerin anlatıldığı bir tür olan romans türünün özellikleri gösterdiğini belirtir (Moran, 1997, 158). Yazarın amacı ve bu amaca bağlı olarak romanda kendine yer bulan romans özellikleri nedeniyle Moran, romanı incelerkenki yaklaşımının *"…roman türünün kendi konvansiyonları ve mitos kökenli formülleri yoluyla nasıl dile getirdiğini…"* araştırmak olarak belirlediğini belirtir (Moran, 1997, 159).

Romanda Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve Kerim Can adlı karakterin öç alma hikâyesi olmak üzere iki farklı olay örgüsü olduğunu belirten Moran, bu örgüleri ve içerdikleri motifleri ayrı ayrı ele alır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun anlatıldığı ilk olay örgüsü Söğüt Türkleri ve onların yaşadığı yer olan Akçakoca bölgesinin anlatımıyla başlar. Bu bölümde Söğüt Türkleri kıtlıkla boğuşan; yiyecek ve giyecek bulmakta zorlanan bir topluluk olarak anlatılır. Moran, bu bölümü özetledikten sonra kıtlığın hüküm sürdüğü, insanların aç ve huzursuz olduğu bu ülke tasvirinin romanslarda da sıkça kullanılan bir tema olduğunu belirtir. Kemal Tahir'in çizdiği *"…bu ülke tablosu Orta Çağ romanslarında Çorak Ülke teması olarak bilinir"* (Moran, 1997, 160). Moran, bu temanın çok eski bereket ayinlerinin bir kalıntısı olduğunu belirtir. Romanın bereket ayinlerinin başındaki Çorak Ülke tasviriyle açıldığına değindikten sonra ayinin geri kalan kısmındaki olayların sıralanışını verir ve bu sıralanışın *Devlet Ana*'da da aynı şekilde tekrarlandığını söyler. *"Onun için ayinde yaşlı kral ölür ve onun yerini genç biri alır. Bu yerine geçme olayı, yaşlı kralın gençleşmesi ya da yeniden doğması anlamına gelir. Devlet Ana'da da durum aynıdır"* (Moran, 1997, 161). Romanda Söğüt, yaşlanmış olan Ertuğrul Bey'in hükümdarlığındayken kıtlık çeken, yoksul bir bölge olarak Ertuğrul Bey'in oğlu Osman Bey'in tahta geçmesinden sonra ise bolluk içinde olan bir yer olarak anlatılır. Moran, romandaki bu değişimi kısaca anlattıktan sonra gelişen olayların bir arketipin farklı bir şekilde tekrarlanması olduğunu belirtir. *"O halde Söğüt Türklerinin kıtlık*

ve yoksulluktan kurtulup refaha kavuşmalarının öyküsünde, bildiğimiz 'çorak ülke' arketipinin açıkça tekrarlandığını söyleyebiliriz" (Moran, 1997, 161). Moran, olay örgüsünü ve karakterleri işlevleri bakımından ele almış ve hikâyenin bir arketipi nasıl tekrarladığını ortaya koymuştur.

Devlet Ana'daki ikinci olay örgüsünün kahramanı Kerim'dir. Babası savaşçı olan Kerim, molla olmak istemektedir; ancak annesi Bacıbey, buna izin vermez. Moran, romanın ikinci olay örgüsündeki kişileri ve durumu kısaca tanıttıktan sonra Kerim'in sırasıyla molla olmak isteğinden vazgeçmek zorunda kalması, kahramanlık gösterip kendini kanıtlaması ve kendini kanıtlamış bir şekilde isteğine ulaşması şeklinde ilerleyen örgünün mitlerde de sıkça yer alan geçiş (erginlenme) yolculuğu öyküsü olduğunu belirtir. Moran, özetler ve romandan yaptığı alıntılardan da faydalanarak ayrılık, sınav ve dönüş aşamalarından oluşan geçiş kalıbının romanda nasıl yer bulduğunu açıklar (Moran, 1997, 162-164). Kerim'in hikâyesinin başında Kerim'in annesi olan Bacıbey, büyük oğlu Demircan'ın öldürülmesinin de etkisiyle oğlunun molla olma isteğine sert bir tepki gösterir. Kitaplarını yakar, savaşçı kıyafeti giydirir ve kılıç kuşatır.

> "İşte bir ayini andıran bu kitap yakma, giysi değiştirme, kılıç kuşanma olayı ile Kerim, çocuk topluluğundan ve kendisi gibi küçük molla adayları grubundan ayrılır ve ağasının kanlılarını bulup öcünü almak görevini yüklenir. Adı da Kerim Çelebi'den Kerim Can'a çevrilir" (Moran, 1997, 164).

Berna Moran, romandaki geçiş kalıbının ikinci evresini tespit ederken bu evredeki yer altına inme ve bir canavarı öldürme motifine dikkat çeker. Geçiş sürecinin bu evresinde güçlüklerle karşılaşan ve bu güçlüklere karşı mücadeleler veren kahramanın bu aşamada yaşadıklarına Türk ve dünya destanlarından örnekler verir. *Gılgamış, Aneid, İlahi Komedya, Er-Töştük* gibi birçok farklı yapıtta tekrarlanan bu aşamayı *Devlet Ana*'nın ana karakteri Kerim Can da yaşar (Moran, 1997, 164). *Devlet Ana*'da, Kerim Can'ın hikâyesindeki mağara ve bataklık yer altı işlevini üstlenirken, Kerim Can'ın ağabeyinin intikamını almak için öldürdüğü Notüs Gladyüs canavar tipinin karşılığıdır. Kalıbın son evresi olan dirilme evresi ise romanda Kerim Can'ın babasının kamçısını alarak erk sahibi olması hem de annesini karşısına alarak molla olmasını ile gerçekleşir. *"Devlet Ana'nın olay örgüsü çizgileri mitos çizgileridir ve anlatı yapıları da romans türündeki aşk ve serüven kalıplarından oluşur…"* (Moran, 1997, 167). Arketipçi eleştiriden faydalanan Moran, Arnold Van Gennep, Joseph Campbell gibi araştırmacıların çalışmalarından da faydalanarak Devlet Ana romanındaki geçiş öyküsü kalıbını tespit etmiştir.

3.6. Marksist Eleştiri

Marksist eleştiri Marksist öğretiyi temel alarak oluşturulan bir eleştiri kuramı ve yöntemidir. *"19. yüzyılın gerçekçi edebiyat eleştirisi kuramından kaynaklanarak Marx ve Engels'in bazı sözlerine dayanır"* (Aytaç, 1990, 161). Ekonomi, tarih, toplum gibi alanlarda daha çok yazmış olmalarına rağmen *"Marx da Engels de edebiyata ve sanata düşkündürler"* (Moran, 2011, 42). İkisi de edebiyat alanındaki görüşlerini çeşitli eleştirilerde, mektuplarda ve yazılarda dile getirmişlerdir (Moran, 42-43)

Marksist görüşte toplumun alt yapı ve üst yapı olarak ikiye ayrılması Marksist edebiyat kuramında da etkili olmuştur. Alt yapı üretim güçlerini, ekonomik dünyayı, maddeyi vb. temsil ederken; üst yapı hukuk, bilim, sanat gibi manevi değerleri temsil eder (Önal, 2012, 356). *"O halde toplumun altyapısı, üstyapısını ve dolayısı ile ideolojisini belirleyecek ve sanat eseri de bu ideolojiyi yansıtan bir yapı olacaktır. Bu anlamda, edebiyat eseri sınıf çıkarlarını dile getiren bir ideolojidir"* (Moran, 2011, 44). Bu nedenle Marksist kuram ve ona bağlı olarak gelişen eleştiri yöntemi diğer kurumlar ve toplumları olduğu gibi edebiyatı da tarihin ve toplumun evrilmesindeki rolüyle ele almıştır. Bu kurama bağlı gelişen eleştiri yöntemi de eserleri bu süreçteki rolüyle değerlendiren bir yöntem olmuştur.

Edebiyat eseri edebiyat dışı alanlardaki uzantılarıyla ele alındığı için metni tek başına ele alıp yorumlamak yerine, diyalektik ilişkileri açıklamak şeklinde bir yöntem izlenmiştir.

> "Amacı edebiyat yapıtını daha derinlemesine açıklamaktır; bu da yapıtların biçimi, üslubu ve anlamlarına daha duyarlı bir ilgi gösterilmesini gerektirir. Ama aynı zamanda, bu biçim, üslup ve anlamların belirli tarih koşulların ürünü olarak kavranmasını da gerektirir" (Eagleton, 2014, 17).

Bu nedenle Marksist eleştiride eserin yazıldığı dönemin ekonomik, toplumsal koşulları da göz önünde bulundurulmuştur.

> "Devrimci düşüncenin içinde yer alan Marksist eleştiri bir yapıtı belirleyen sınıf ilişkilerine durmadan başvurarak yalnız yapıtın kapsamını değerlendirmekte kalmaz aynı zamanda ve (...) geleceğe yönelik yeni yapıtların hazırlanmasına yardımcı olmayı da kendisine amaç edinir" (Cornu, 1971, 478).

19. yüzyılın son on yılında sistemli bir öğreti haline gelen Marksist eleştiri, öncelikle Almanya ve Rusya'da gelişmiştir. İlk uygulayıcıları olarak Almanya'da Franz Mehring (1846-1916) Rusya'da Giorgi Plechanov (1856-1918) anılabilir (Aytaç,

1990, 161). İlk dönem Marksist eleştirmenler Marksist görüş doğrultusunda edebî yapıtları ekonomik ve maddi nedenlerle açıklama yoluna gitmiştir.

> "Bunların anladığı anlamda Marxist edebiyat eleştirisi, estetik soruları cevaplayan, yazarlara belli konular ve üslup belirleyen bir öğretiden çok edebî bir eserin toplumsal belirleyicilerinin (toplumsal oluşum nedenleri ve toplumsal etkilerinin) nesnel bilimiydi" (Aytaç, 1990, 161-162).

Marksist eleştiri SSCB'de, 1934'te Moskova'da toplanan bir kongreyle birlikte farklılaşmış ve edebî eserlerdeki kahramanların özelliklerinin ve konunun ele alınış biçiminin toplumun faydası doğrultusunda ele alınması gerektiğini belirtmiştir (Akerson, 2010, 196-197).

> "Bu edebiyat eleştirisi yöntemi daha sonraları "Sosyalist Realizm" adı altında siyasal güdümlü bir niteliğe büründü ki artık sosyalist realist yazar olmanın koşulu, gerçekliği yansız olarak ele almak, sanatı sosyalizmin, parti politikasının yaygınlaşması amacına adamaktı" (Aytaç, 1990, 162).

Marksist eleştiride önemli bir yeri olan Macar eleştirmen György Lukács sanat eserinin sadece toplumsal fayda ölçütüne göre değerlendirilmesine karşı çıkarak Marksist eleştiride farklı bir cephe oluşturmuştur. *"Lukács, bizi en azından yaşam üzerinde düşünmeye sevk etmesi gereken gerçek sanat eserinin, sınıfsalın veya ulusalın ötesine geçip insan türüne dair (evrensel) bir şeyler söylemesi gerektiğine inanır"* (Gülendam, 2003, 253). Lukács'ın, Marksist eleştirideki sanatçıya bakış noktasında da genel görüşten ayrıldığı savunulabilir.

Marksist eleştiride sanatçı belli bir sınıfın ve dönemin üyesi olarak ele alınmış ve bu sınıf ve dönemin özellikleri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Marksist eleştirmen *"...her şeyden önce, düşünür, yazar ya da sanatçının yaşamış olduğu için belli başlı çizgilerini belirtmeye, yazarın o gereksinme ve savaşlarını dile getirdiği sınıfın genel niteliklerini ortaya koymaya çalışır"* (Cornu, 1971, 478). Lukács'a göre ise *"...tek bir insandan hareketle insan türünün öz bilincine ulaşabilen, milli (yerel) olanı değil evrensel olanı ortaya koyabilen kişidir"* (Gülendam, 2003, 254). Marksist eleştiride yazar; çevresi ve ideolojisiyle incelenip bunlar doğrultusunda ortaya koyduğu özgünlük değerlendirilirken Lukács yazarı evrensel olarak ele almıştır.

Marksist eleştirinin kendi içindeki farklı yaklaşımlara karşın içeriği ön planda tutan, eseri yazıldığı dönemin ve toplumun tarihi, ekonomik vb. koşullarını göz önünde bulundurarak değerlendiren ve metinde verilen ideolojiye önem veren bir eleştiri olduğu söylenebilir.

3.6.1. Marksist Eleştiriye Yaklaşımı

Berna Moran, Marksist eleştiriyi "Dış Dünyaya ve Topluma Dönük Eleştiri" başlığında tarihsel eleştiri ve sosyolojik eleştiriden sonra üçüncü eleştiri türü olarak ele almıştır. Moran, yazısına Marksist eleştiriyle sosyolojik eleştiriyi karşılaştırarak başlar. Metni değerlendirirken metnin oluşum nedenlerine eğilen bu iki eleştiri türünün bu nedenlere yaklaşımları konusunda ayrıldığını belirtir. *"Ancak sosyolojik eleştiri bu nedenlerin çeşitli olabileceğini iddia ederken Marksist eleştiri ekonomik koşulları ve toplumdaki sınıf çatışmalarını esas alır ve olayı bunlarla açıklar"* (Moran, 2014, 87). Moran, sosyolojik eleştiriden farklı bir bakışla ekonomik koşullara ve sınıf çatışmalarına eğilen Marksist eleştirinin eleştiride yargılayıcı bir tutum sergilendiğinde edebî eleştirinin amacından uzaklaşıldığını belirtir. *"Eleştirici eseri belirleyen sosyal yapıyı (düzeni) Marksist açıdan yargılar, ondan yana veya ona karşı olur. Eserin yazarı da eleştirici gibi o düzene karşıysa ideolojik yönden bekleneni vermiş sayılır, değilse eseri kusurludur, zararlıdır"* (2014, 88). Marksist eleştirmenlerin zaman zaman bu şekilde eleştirinin çizgilerinden çıktığını belirten Moran, ünlü Marksist eleştirmenlerin bu yönteme başvurmadığını; sanat eserini genellikle sanata özgü yollardan değerlendirdiklerini belirtir.

Marksist eleştirinin genel çizgilerini kendi görüşlerini de katarak inceleyen Moran, yazısında edebî eleştirinin genel bir sorunu olan ideolojinin eleştiriye etkisi konusuna da değinir. Eleştiri yazarken yazarın ideolojisinin göz önünde bulundurulması, eleştirmenin eserde kendi ideolojisine uygun bir görüş araması, eserin belli bir ideoloji doğrultusunda yazılmış olmasının değerini belirlemede ölçüt olması gibi farklı görünümleri olduğuna değinen Moran; ideoloji ve eleştiri ilişkisini Marksist eleştiri özelinde ele alır. Marksist eleştirideki yaklaşımları üç başlığa ayırır. *"Her toplumcu eser ve ancak toplumcu eserler iyidir"* görüşü bunlardan ilkidir (89). Bu görüşün sanatsal açıdan değerli olanla politik açıdan faydalı olan eserleri ayırmayı imkânsız hale getireceğini belirten Moran, ciddi bir Marksist eleştirmenin de bu görüşü savunmayacağını belirtir ve bu görüşün üzerinde detaylıca durmaz.

"Her toplumcu eser ve ancak toplumcu eserler iyidir" görüşü ise Moran'ın ele aldığı ikinci görüştür (89). Bu görüşü Marksist eleştirmen Lukács'ın yazılarından da faydalanarak açıklar. Eserin iyi olması için toplumcu olmasını önkoşul olarak koyan Lukács, insanı sosyal bir varlık olduğu gerçeğinden uzak; yalnız, toplum dışında bir varlık olarak ele alan yenilikçi edebiyat eserlerini eleştirir. Bu tür eserlerin insanı

tarihsel sürecinden kopardığını, insanı tek başına bir varlık olarak ele almanın bunalımı kaçınılmaz olarak görmeye yol açacağını, bunun da edebiyatta bir tıkanmaya sebep olacağını savunmuştur (92-93). Toplumculuğun edebiyat eseri için gerekli ama yetersiz bir özellik olduğunu savunan bu görüşten sonra Moran, toplumculuğun ne gerekli ne de yeterli olduğunu savunan üçüncü görüşe geçer. *"Bazı toplumcu eserler iyidir"* önermesiyle özetlediği bu görüşü Marksist eleştirmen Ernest Fisher'in görüşlerinden faydalanarak ele alır (89).

Sanatın Marksizmin öğretileri doğrultusunda gelişmesi gerektiği fikrine karşı olan Fisher, yapıtların belli bir ideolojiye uyan ya da uymayan yapıtlar olarak ele alınmasına karşı çıkmıştır. Gerçeklik değiştiği için edebiyatın da, edebiyatçının tutumunun da değişebileceğini savunmuştur (95-96). Marksist eleştiriyi, üç farklı yaklaşımı açıklayarak ele alan Moran, ciddiye alınabilecek olan iki görüşü önemli gördüğü eleştirmenlerin görüşleriyle açıklar ve Marksizmin edebiyata bakışını farklı yönleriyle özetler.

Yazının sonunda bu eleştiri yöntemiyle ilgili kendi fikirlerine de kısaca yer veren Moran, edebî eserin ortaya çıktığı koşulların sanat eserini anlama noktasında önemli olduğunu belirtir.

> "Eserin dünya görüşüne, genellikle içeriğine gösterdiğimiz tepki, tüm tepkimizin bir parçasını teşkil eder ve bundan ötürü değerlendirmede elbette ki hesaba katılmalıdır. Ancak bu ölçüt, tek başına değerlendirmeye temel olamaz; çünkü eserin sanat yönünü açıklayamaz" (98).

Eserin sanat yönünün eksik kalacağı gerekçesiyle de dünya görüşünün eseri anlamada tek ölçüt olmasının yanlış olduğunu belirtir.

Berna Moran, Marksist eleştiriyi tarihi ve sosyolojik eleştiriyle karşılaştırarak ve kendi içindeki fikir ayrılıklarından kaynaklanan farklı yaklaşımları özetleyerek ele almıştır. Bu eleştiri yöntemini eserin yapısı dışındaki unsurlara dikkat etmesi bakımından önemli bulmasına karşın indirgeyici bir tutumla sadece toplumsal dinamikleri göz önünde bulundurarak eseri incelemesine karşı olduğunu da belirtmiştir.

3.7. Sanatçının Psikolojisi ve Kişiliğine Yönelik Eleştiri Yöntemi

Yazarın psikolojisi ve ortaya koyduğu eser arasındaki ilişki edebî eleştirinin sorunsallarından biri olmuştur. Yazarın hayatı, psikolojisi ile eseri arasındaki bağ konusunda fikir yürütenlerden biri olan Freud'a göre sanatçının yaşamıyla eserin

doğrudan bir ilişkisi vardır. Edebî eserin yazılma süreci bu alanda ilgilenilen konulardan biri olmuştur. Freud'a göre

> "…gündelik hayatta karşılaşılan bir olay, yazara bir çocukluk deneyimini anımsatmakta, bu deneyim "eski bir isteği" uyandırarak, yazarı bu isteği gerçekleştirecek bir öykü ortaya çıkarmak üzere, zihninde bulunan eski ve yeni bir materyali birlikte kullanmaya yönlendirmektedir" (Cebeci, 2004, 175).

Bu görüşte eseri yazma süreci gerçekleşmemiş bir isteği gerçekleştirme süreci olarak tanımlanmış, metin yazarın yaşantı ve isteklerinden doğan bir ürün olarak değerlendirilmiştir.

Metinlerden hareketle yazarın karakteri ve psikolojisi hakkında çıkarımlarda bulunabileceği görüşü de ele alınmıştır. *"Metinde tekrarlanan temalar, fantezilerdeki kişisel unsurlar, karakterlere ve kullanılan dilin retoriğine ilişkin özellikler…"* metindeki yazara dair kişisel unsurlar olarak ele alınmıştır (Cebeci, 2004, 178). Bu konudaki görüşlerden ilki farklı akımların etkisinde oluşturulan eserlerde yazarın karakterinin farklı boyutlarda esere yansıyacağıdır. *"Denebilir ki romantik yazar karakterinde daha çok "kendini yansıtır"ken, realist yazar bir davranışı gözlemler veya onu sanki "kendisiymiş gibi hisseder"* (Wellek, 1993, 70). Metinden yazara dair bilgi edinme konusunda etkilenilen edebî akımı bir değişken olarak almayıp yer verilen tüm karakterlerin yazara dair izler taşıdığını savunan görüşler de vardır. *"Psikologlardan birisi Faust, Mephisto, Werther ve Wilhelm Meister gibi kişilerin hepsinin de "Goethe'nin kendi tabiatının çeşitli yönlerinin romanlarındaki yansımaları" olduğunu söyler"* (Wellek, 1993, 70).

Biyografik bir yaklaşım olarak da değerlendirilebilecek olan bu yaklaşımla birlikte *"…edebi metin, bir sanat eseri olmakla birlikte, bir psikoloji laboratuvarı haline girer"* (Önal, 202, 360). Ayrıca *"…edebi metin aracılığıyla sanatkârın kişilik bozukluklarını incelemenin ilmi hakikatler bakımından sakıncalı…"* olduğu görüşü eleştirilmiştir (Önal, 202, 360). Psikoloji biliminin verilerinin edebiyat eseri üzerinden doğrulanması yaklaşımı eleştirilmiştir (Önal, 2012, 360). Bu yaklaşımda yazar ve esere farklı perspektiflerden bakarak eserden hareketle yazar hakkında ya da yazardan hareketle eser hakkında bilgi edinilebileceği savunulmuş ve eleştirel çalışmalar bu doğrultuda yapılmıştır.

3.7.1. Berna Moran Açısından Sanatçının Psikolojisi ve Kişiliği

Edebiyat Kuramları ve Eleştiri'nin altıncı bölümü olan "Sanatçıya Dönük Eleştiri"nin ilk başlığı "Sanatçının Psikolojisi ve Kişiliği"dir. Moran, bu başlıkta sanatçının psikolojisi ve eserleri arasında sıkı bir bağ olduğunu savunan eleştiri anlayışlarını ele alır. Bu anlayışla yazılan eleştiriler sanatçının psikolojisini, kişiliğini aydınlatmak için eserlerinin incelendiği; eserleri aydınlatmak için sanatçının hayatının ve kişiliğinin incelendiği eleştiri anlayışlarıdır (Moran, 2014, 132). Moran, "Sanatçıya Dönük Eleştiri"de ele aldığı bu iki görüşün, eserin anlamını yazarın zihnindeki anlam olarak kabul ettiğini belirtir. Yazarın anlatmak istediği anlamın ve anlattığının farklı olduğunu belirten Moran, eserde ortaya konan anlamla yazarın amacının farklı olabileceğine dikkat çeker. *"Yazarın söylediklerine körü körüne inanmak sakıncalıdır, çünkü yazar ne demek istediğini açıklarken eksik söyleyebilir, kendisi de yanılabilir, hatta kasten yanlış bir şey söyleyebilir ya da bilinçaltı oyununa gelebilir"* (2014, 135). Yazarın amacını ve eserde ortaya konan bütünlüğü Kemal Özer'in *Ağıt* şiiri ile ilgili iki farklı yoruma yer vererek tartışır. Memet Fuat'a ve şiirin sahibi Kemal Özer'e ait olan iki metinle aynı metin hakkındaki farklı yorumları örnekler. Moran'a göre: *"Kemal Özerin Ağıt şiiri artık ondan kopmuş, anlamı ancak kendinden çıkan, kendi başına var olan bir eserdir"* (139). Eseri yazardan ayıran ve tek başına ele alan Moran, eserle ilgili yorumun, yazarı olsa dahi, metne dayandırılması gerektiğini de belirtir (140)

Eserden hareketle yazarın kişiliğini açıklamak isteyen eleştiri tarzına da değinen Moran, bu tarzın zayıf yönleri üzerinde durur. İlk olarak hayatlarına dair pek bilgi bulunmayan yazarların, eserlerinden yola çıkılarak hayatlarına dair bilgi edinilemeyeceğini savunur. *"Homeros ya da Shakespeare gibi sanatçıların kişiliklerini eserlerinde okumak iddiası, doğrulanamayacak tahminler yürütmekten ileriye gidemez"* (144). Bunun yanı sıra, sanatçının eserde gösterdiği benliğiyle gerçekte sahip olduğu benliğin de birbirinden farklı olabileceğini, bu nedenle de eserden edinilen yazar benliğine dair bilginin doğru olamayabileceğini belirtir (145). Son olarak da bu eleştiri tarzında ortaya çıkan önemli bir sorunsala değinir: *"Gerçekten de yazarın kişiliğinde yatan erdemler hiçbir zaman eserin iyi olmasını gerektirmez. Yazarın kişisel hayatında gördüğümüz zaaflar da (içkiye düşkün, kumarbaz vb.) eserin değerlendirilmesinde rol oynamaz…"* (149). Yazarın hayatında ya da eserinde değer atfedilen bir özelliğin bir diğerine etki etmeyeceğini belirtir.

Eserden yazara ya da yazardan esere ulaşma yöntemlerinin genellikle zayıf noktaları üzerinde duran Moran, bu yöntemlerin sorunsallarına değinmiştir. Eleştirisinde genellikle metne odaklanmayı tercih eden Moran, metinle yazar arasındaki bağlantıya eğilen ve bu bağlantıyı metni değerlendirme noktasında da göz önünde bulunduran bu eleştirel yaklaşımın öne sürdüğü tezleri örnekler üzerinden tartışarak zayıf yönleri üzerinde durmuştur.

3.8. Psikanaliz ve Eleştiri

Edebiyatı, neden sonuç ilişkisi içinde analiz etme yaklaşımlarından olan psikanalitik edebiyat eleştirisi psikanalizin kurucusu kabul edilen Avusturyalı bilim insanı Sigmund Freud'un çalışmalarına dayanır. Freud'un 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki çalışmaları ve insan psikolojisine dair keşifleri sanat ve edebiyatta da etki göstermiş hatta edebiyat eserleri bu yeni yöntemin uygulama alanı olarak psikanalistler tarafından kullanılmıştır.

"Freud'a göre, insan Ego, Süperego ve İd denilen bilinçaltından oluşmaktadır. Ego ve süperego ruhun yarı bilinçli bölümleri olup kökleri bilinçaltında bulunmaktadır. İd, ruhumuzun bilinçaltı bölümüne verilen addır…" (Kantarcıoğlu, 2009, 257). Hâkim unsuru haz almak olan id, insanın ilkel isteklerini tatmin etmesini isterken bu istekler toplumsal değerlerle çarpıştığında da onları bastırır.

> "Kökü veya esası İd olan Ego, ruhun dış dünyanın talepleriyle oluşan bölümüdür. Ego, Superego dediğimiz sosyal değerlerle İd arasında denge kurmakla ve gerektiği zaman, topluma ve bireye zararsız olduğu hallerde de içgüdülerin ve ihtirasların tatminine izin vermekle görevlidir" (Kantarcıoğlu, 2009, 257).

İd ile süperego arasındaki dengeyi sağlayan ego, aynı zamanda insanın tatmin edilmesi mümkün olmayan isteklerinin toplum tarafından kabul edilebilecek eylemlere dönüştürülmesini de sağlar. *"Ego'nun bu faaliyetine süblimasyon (sublimation) demektedir"* (Kantarcıoğlu, 2009, 258).

İnsanların eylemlerini bilinçaltını oluşturan id, ego ve süperegoyla ve bunlar arasındaki ilişkilerle açıklayan Freud, sanatsal üretime de bu doğrultuda yaklaşmıştır. *"Freud, sanatın bir nevroz olduğunu söylemekte ve bununla sosyal yasaklardan dolayı bastırılmış duyguların, insan içgüdü ve ihtiraslarının süblimasyonla sanata dönüştürüldüğünü ve sosyal beğeni kazanıldığını söylemektedir"* (Kantarcıoğlu, 2009, 258). Bu şekilde toplum tarafından kabul görmeyecek istekler, sanat eserinde ifade edilir.

Psikanalize göre *"...yazmak da öteki davranışlar gibi bir davranıştır, dolayısıyla gene onlar gibi çözümlenebilir; "açık içeriği" yanında "gizli içeriği" de ortaya konulabilir"* (Yücel, 2012, 57). Freud, metinleri yazarın psikolojisini ya da eserde yer alan karakterleri çözümleyici bir yöntemle ele alır. Bu yaklaşıma ilk örnekleri de Freud verir. "Dostoyevski ve Baba Katilliği" *"...adlı yazısında Dostoyevski'nin hayatı hakkındaki bilgilere ve eserindeki olaylara kişilere, temalara dayanarak Dostoyevski'nin sara hastalığına, babasının ölümünü arzulaması konusuna, belirmemiş homoseksüelliğine ait sonuçlar çıkarır…"* (Moran, 2014, 153). Freud'un metindeki karakterlerle ilgili yaptığı psikanalitik yorumlamalar da vardır. Sophokles'in Kral Oidipus adlı karakterinde insanoğlundaki ortak kompleksleri keşfetmiş olan Freud *"...Ibsen'in Rosmersholm dramında Rebecca…"* karakterini de anlam verilemeyen davranışlarını incelemiştir (Aytaç, 2003, 173).

"Freud'u öğrencisi Otto Rank (1884 - 1939), daha sonra da Rene Laforgue ve Marie Bonaparte gibi uzmanlar izler" (Yücel, 2012, 57). Freud'un takipçisi olan bu psikanalistlerin ve yazarların çalışmaları *"...birer ruhçözümleyim çalışması olarak nitelenir, birer yazın eleştirisi ya da yazın incelemesi olarak değil"* (Yücel, 2012, 57). Bu çalışmalar edebiyat eleştirisi örneği olarak kabul edilememiş olmasına rağmen, psikanalitik yaklaşımın sanat ve edebiyatla ilgili çalışmaları devam etmiş ve psikanalitik eleştiri ortaya çıkmıştır.

20. yüzyılda ortaya çıkan psikanalitik eleştiri edebiyat eleştirisi alanında önemli bir yer edinmiş ve farklı yaklaşımlarla gelişmiştir. Psikanalitik sanat kuramı doğrultusunda eleştiri yazanlardan

> "…bazıları sanatçının psikolojisini, bilinçaltı dünyasını, cinsel komplekslerini vb. ortaya çıkarmak için; bazıları aynı zamanda bu buluşları eserlerini yorumlamak için kullanmış, yine bazıları da eserlerindeki kişilerin psikolojisini, davranışlarını açıklamak amacıyla bu kişilere uygulamışlardır" (Moran, 2014, 149).

Psikanaltik edebiyat eleştirisinin önemli isimlerinden Fransız yazar Charles Baudouin yazarı ve eseri birlikte ele almıştır. Baudouin bir yazarın bir yandan yaşamöyküsünü, bir yandan yapıtını inceleyerek her ikisinin de ortak öğesi olan *"...gizli içerik"i bulmaya, arkalarında gizlenen temel "karmaşalar"ı ortaya çıkarmaya çalışır"* (Yücel, 2012, 57). Baudouin'in fikirlerini takip eden Fransız eleştirmen ve eleştiri kuramcısı Charles Mauron da yazarın tüm metinlerini inceleyerek bu metinlerde tespit ettiği ortak öğelerden hareketle yazarın bilinçaltına ulaşmaya çalışmıştır (Rifat, 2004, 64-65). Mauron *"...bir yazınsal metnin*

tasarlanmış, bilinçli yapıları altına istemsiz olarak yerleştiğini varsaydığı düşünce çağrışımlarını araştıran ruhsal eleştirinin…" kurucusu olarak kabul edilir (Rifat, 2004, 64). Mauron, bir yazarın tüm eserlerinin ortak noktalarını belirleyerek ve süreç içinde gerçekleşen değişimleri de göz önünde bulundurarak yazara dair genel bir inceleme gerçekleştirmiştir. *"3. Metinlerden hareketle saptanan "kişisel mit"i, yazarın bilinçaltındaki fantasmanın ortaya çıkması olarak, psikanaliz açısından yorumlamak; 4. Elde edilen sonuçları da yazarın yaşamöyküsüyle denetlemek"* (Rifat, 2004, 64). Mauron yapıtı ve yaşamöyküsünü eşzamanlı olarak ele alan Baudouin'den farklı olarak önce tüm metinleri inceleyip analiz etmiş sonra da elde ettiği sonuçları yazarın yaşamöyküsünden faydalanarak sağlamlaştırmıştır. Mauron'un bu yöntemine örnek olarak *"...Introduction à la psychanalyse de Mallarmé (Mallarmé'nin Psikanalizine Giriş) [1950; 1968]; L'Inconscient dans l'œuvre et la vie de Jean Racine (Jean Racine'in Yapıtlarında ve Yaşamında Bilinçaltı) [1957]…"* adlı eserleri örnek gösterilebilir (Rifat, 2004, 65).

Psikanalitik eleştirideki bir başka önemli isim olan Amerikalı edebiyat eleştirmeni Norman N. Holland, metinde yazarın bilinçli olmadan bir fanteziye yer verdiğini belirtir. *"Bu açıdan, psikanalitik okuma diğer okumalara göre daha avantajlı bir konuma sahiptir. Çünkü bu özel fanteziyi bulup değerlendirmek için psikanalizin geliştirmiş olduğu araçların ve kavramların kullanılması zorunludur"* (Cebeci, 2004, 184). Holland, psikanalizin edebiyat eleştirisindeki önemini alımlama açısından da vurgulayarak okurun savunma mekanizmalarının metni anlamasında engel oluşturabileceğini, bu sorunun önüne de psikanaliz yardımıyla geçilebileceğini savunmuştur (Aytaç, 2003, 174). *"Edebiyat biliminde psikanaliz yanlıları, yansıtma ve savunma mekanizmalarının, alımlamada doğru bilgiyi engellemesine karşı psikanalizin yardımcı olacağı kanaatindeler"* (Aytaç, 2003, 174).

Sanatçının yaratma eyleminin nedenine ve yöntemine eğilen psikanalitik eleştiri; eserdeki semboller, karakterler ve eylemler aracılığıyla eserin gizli anlamını inceleme konusu edinmesi, yapıtın estetik yönü hakkında yorum getirmemesi nedeniyle betimleyici bir eleştiri yöntemi olarak kabul edilebilir.

3.8.1. Psikanalitik Eleştiriye Yaklaşımı

Berna Moran, psikanalitik eleştiriyi *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*'nin "Sanatçıya Dönük Eleştiri" bölümünde, "Psikanaliz ve Eleştiri" başlığında ele almıştır.

Psikanalitik eleştiride sanatçıya dönük, eserdeki karakterlere dönük ve yazarla ilgili buluşlardan hareketle eseri yorumlamaya dönük üç farklı inceleme yöntemi olduğunu belirtmiştir.

İlk olarak psikanalitik eleştirinin sanatçıya dönük yaklaşımını inceleyen Moran, yaratma sürecinin nevroz olarak değerlendirildiği ve metindeki semboller, davranışlar aracılığıyla yazarın bilinçaltına dair fikir edinildiği bu yöntemin edebiyat eleştirisi bağlamında değerli olmadığını belirtir. *"Psikanalizin bu yolda kullanılması eserden hareket ederek yazarı açıklayan eleştiri türüne girer ve eser hakkında bize fazla bir şey söylemez"* (Moran, 2014, 152).

Psikanalitik eleştirideki ikinci yaklaşım tarzı olan yazarın biyografisinden edinilen bilgilerle esere yaklaşılmasınınsa eseri zenginleştirebilecek bir yaklaşım olduğunu belirtir. Moran'a göre, bu yaklaşıma verdiği başarılı bir örnek olan "Dostoyevski ve Baba Katilliği" yazısıyla Freud *"... Dostoyevski hakkındaki bütün bu bilgilerin ışığı altında eserini aydınlatıcı fikirler atar ortaya"* (2014, 153).

Psikanalitik eleştirinin üçüncü bir inceleme yöntemi olarak eserdeki karakterlerin davranışlarının incelenerek psikanaliz yardımıyla bu davranışların nedenlerinin açıklanması yaklaşımına ise Ernest Jones'in *Hamlet* incelemesini örnek verir. Jones'in Hamlet karakteriyle ilgili analizi tarafsız şekilde aktaran Moran, Jones'in yaptığı analiz sonucunda Shakespeare'nin kişiliğiyle ilgili yaptığı tespitleri aşırı genellemeci ve edebiyat eleştirisinin sınırlarının dışına taşan bir tutum olarak gördüğünü belirtir.

> "Eserlerinin içinden bir tanesini seçerek sadece bundakileri sanatçının gerçek görüşleri saymaya ne hakkımız var? Jones, Hamlet karakterinin psikanalitik çözümüyle yetinmeyerek, buradan Shakespeare'in ruhunun derinliklerine atıldığı an, eserde sanatçıyı okuma hevesinin tehlikelerine dolanır" (153).

Psikanalitik eleştirinin üç farklı uygulama yöntemine değinen Moran, bu eleştiride edebiyat eleştirisi bakımından zayıf nokta olarak gördüğü iki konuya da değinir. Bunlardan ilki Freud'un sanatçıyı ruh hastası, eserin yaratım sürecini de nevroz olarak görmesidir. Moran, bu yaklaşımla eserin ortaya çıkmasındaki farklı süreçlerin ve yazarı diğer insanlardan ayıran yeteneğinin görmezden gelindiğini belirtir. *"Yazarın ve şairin dehasını ruhsal bozukluklarla açıklayamayız; olsa olsa algılama, sezme, yansıtma, kavrama gücü gibi terimlerle açıklayabiliriz"* (155). Moran'ın dikkat çektiği ikinci nokta da bu eleştiri yönteminin eserin doğuşuna açıklama getirmesi; ancak bu açıklamanın eserin edebî değeriyle ilgili bir yargıya varmak için

yetersiz olmasıdır. *"Kuram doğru olsa bile bize sanat eserinin değeri hakkında fikir yürütmek imkânını vermez"* (155).

Moran, Freud'un görüşlerinden ve Ernest Jones'in Hamlet incelemesinden faydalanarak psikanalitik eleştirinin özelliklerini açıklamış ve bir edebiyat eleştirisi olması noktasında tartıştırmıştır. Metin merkezli bir eleştiri anlayışını savunarak yazar veya karakterler hakkındaki bilgilerin ve çıkarımların metne bakışı zenginleştirdiğini; ancak bu bilgiler ve çıkarımlar aracılılığıyla yazarla ilgili genellemelere ulaşmanın edebiyat eleştirisinin sınırlarını aşan ve doğrulanabilir olmayan çıkarımlar olduğunu savunmuştur. Sanatçının diğer insanlardan ayrı tutulmasını ve diğer yeteneklerinin göz ardı edilerek yaratma işleminin onun ruhsal bozukluklarına bağlanmasını yanlış bulduğuna değinmiştir.

3.9. Okur Merkezli Eleştiri

20. yüzyılda ortaya çıkan alımlama estetiği, yazar ve metin merkezli yaklaşımlardan sonra okura odaklanan bir kuramdır. Okurun ön plana çıktığı alımlama estetiğinin ve ona bağlı olarak gelişen edebiyat eleştirisinin ortaya çıkmasında farklı gelişmelerin etkisi aranabilir. Bunlardan ilki *"...modernist edebiyatın okuru edilgen durumdan çıkararak, karakter, olay, zaman ya da mekân ile ilgili karanlık bırakılmış birçok noktayı çözmeye davet etmesidir"* (Moran, 2014, 240). Modern yazarların metinde boşluklar bırakması okurun daha aktif bir şekilde metnin anlamlandırılması sürecine katılmasını sağlamıştır. Bunun dışında alımlama estetiğinin ortaya çıkmasının bir de kuramsal yönü vardır. *"Saussure'den kaynaklanan yapısalcılık, eserdeki anlamı bir cümlenin anlamı gibi, kendi yapısında arıyordu. Oysa Derrida bu bilimsel çözümü sorguladı ve metnin nasıl okunacağı konusunda okura ağırlık tanıdı"* (Moran, 2014, 241). Postmodernizmle birlikte ön plana çıkmış olan çoğulculuğun da alımlama estetiğinin ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenebilir.

Metnin var olmasını bir süreç olarak kabul eden ve bu sürece okuru da dâhil eden alımlama estetiğinin önemli kuramcıları arasında Roman Ingarden, Wolfgang Iser, Hans Robert Jauss ve Roland Barthes sayılabilir.

Polonyalı felsefeci, sanat ve yazın kuramcısı olan Ingarden, yazar tarafından ortaya konan metnin varoluşunu gerçekleştirebilmesi için okurun önemi üzerinde

durmuştur. Metnin varoluş sürecini üç aşamaya ayıran Ingarden'in ortaya koyduğu üç aşama şunlardır:

> "… maddesel, somut bir gerçekleşme (yapıtın özel bir örneği); yapıtı yaratan yazar ile yapıtı alımlayan okurların bilinçli edimleri; yazarın bilinçli edimleriyle gerçekleşen anlamlandırmalar ile okurların okuma edimleriyle yeniden gerçekleşen anlamlandırmalar" (Rifat, 2004, 50-51).

Ingarden'in ortaya koyduğu bu üç aşamayla metnin anlamlandırılmasına, dolayısıyla okuma edimine ve okura odaklanılmıştır. Bir edebî eserin sanat eseri olması sürecinde de okurun, alımlamasının önemi üzerinde durmuştur. *"Onun sisteminde bütün sanat eserleri belli ve salt amaca dayalı somut varlıklardır ve varlık sebepleri de yaratıcılarının bilinç edimindedir"* (Ergiydiren, 2003, 340). Yapıtı yaratan yazarın edimi sonucunda ortaya çıkan metin *"...yönelinmiş nesneler[dir]"* (Ergiydiren, 2003, 340). Alımlayıcısına yönelmiş olan bu nesneler okurun kendi yaşantısından yola çıkarak o metni anlamlandırması sonucunda *"...yalnızca alımlayıcısının yaşantısında somutlaşır"* (Ergiydiren, 2003, 340). Alımlama edimi sırasında anlamları okura ulaştıran

> "…maddi unsurlar (kağıt, mürekkep, basım araçları) okuyucu açısından nötr bir iskelet oluştururlar. Okur, kağıt üzerindeki işaretlerden başka bir şey olmayan metindeki bir değere sahip nitelikleri, hayal gücü eşliğinde hayatla bağlantı kurarak, somutlaştırarak nesnel bir hale getirir" (Ergiydiren, 2003, 341).

Alımlama estetiğindeki önemli isimlerden bir diğeri Konstanz Üniversitesi öğretim üyelerinden, Alman eleştirmeni Wolfgang Iser'dir. Konstanz Üniversitesi'nin bu alanda önemli bir yeri vardır; çünkü alımlama estetiğinin *"...doğum yeri Almanya'dır ve son zamanlarda çalışmalar Konstanz Üniversitesi'nde odaklaştığı için, Almanya'daki gruba Konstanz Grubu adı verilir"* (Moran, 2014, 241). Hans Robert Jauss ile birlikte Konstanz Grubu üyelerinden olan ve Roman Ingarden'in görüşlerinden etkilenen Iser, alımlayıcıyı ön planda tutmakla beraber alımlayıcıyı yönlendirecek olan metin üzerinde de durmuştur. *"Bir başka deyişle, Iser'in alımlama estetiği, okuru, yazınsal metin sunduğu alımlama koşulları içinde, metiniçi yönlendirmeler dizisinde arar. Kısacası, metin içinde, okumanın bir önyapılandırması yatar"* (Rifat, 2004, 51). Iser, metnin alımlanmasını metindeki yönlendirmelerle metnin kendi kurgusu içinde anlamlandırılması olarak yorumlamıştır. Okur ve metin olarak iki yönü bulunan bu süreçte metnin yönlendirmelerinin önemine değinmiştir. *"Ama, burada önemli olan, okurların yazınsal metinleri okuyarak anlamları dönüştürmesi değildir. Temel amaç, okurun algılama biçimini yönlendirecek olan ve metnin kendi içinde yatan özelliğin ne olduğunu bulmaktır"* (Rifat, 2004, 51).

Okurun alımlama sürecindeki yeri ve önemi üzerinde de duran Iser'e göre okur, *"..."örtük" bir biçimde metnin içinde var olan, yazarın metnini kurarken oluşturduğu bir okurdur (örtük okur)"* (Rifat, 2004, 52). Iser görüşlerini *"...Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung (Okuma Edimi. Estetik Etkinin Kuramı [1976]..."* adlı eserinde ortaya koymuştur (Rifat, 2004, 52). Okur, okuma sürecinde etkin olmasına rağmen metindeki anlamı somutlaştırma sürecindeki eylemi yazar tarafından belirlenmiştir. *"Iser'e göre, metni kendi deneyimine indirgeyen okuyucu, onu normale indirgemiş olur, bu yüzden de özel edebî niteliği ıska geçer. Oysa bildik dünya ile edebi dünyanın farkını algılayan kişi, edebi metnin asıl niteliğini, edebiyat kalitesini ortaya çıkarır"* (Aytaç, 2003, 153). Okur, yazar tarafından kendisine bırakılmış olan metindeki boş alanları doldurarak metni somutlaştırmaya katkıda bulunur ancak, metindeki anlamı kendi hayatına indirgemek yerine edebî metinde çizilen dünyaya yakınlaşması gerekir.

Iser'le birlikte Konstanz grubunda yer alan Alman edebiyat eleştirmeni Hans Robert Jauss, edebiyat eleştirisinde odağı yazar-metin ilişkisinden okur-metin ilişkisine kaydırmıştır. "*Böylece, yazın tarihçilerinin yıllardır sürdürdüğü, bir metnin hangi koşullarda üretildiğinin araştırılması süreci, yerini, bir metnin çeşitli zamanlarda okurlar tarafından nasıl algılandığının, nasıl alımlandığının araştırılmasına bırakır"* (Rifat, 2004, 54). Yapıtı, yazarın yüklediği tek anlama sahip olmaktan çıkaran bu görüşe göre eleştiride tarihsel, toplumsal koşullar ve buna bağlı olarak değişen, alımlayıcıya göre çeşitlenen anlamlar vardır.

Jauss, alımlama estetiğiyle ilgili görüşlerini *"...Literaturgeschichte als Provokation (1970)..."* adlı eserde ortaya koymuştur (Rifat, 2004, 55). Jauss, edebî metnin estetik değerini de alımlayıcıya ve onun beklenti ufkuna göre belirlemiştir. Jauss'un eleştiri kuramını oluştururken kullandığı beklenti ufku, okurun bulunduğu dönemin etkisiyle ve daha önceki okumalarından edindiği donanım sonucunda yöneldiği metinden beklediklerileyle ilgilidir. *"Buna göre, yeni metin okur için daha önce okuduğu metinlerden tanıdığı ufuk beklentisi ve kurallar ortaya çıkarır, bu beklenti ve kurallar daha sonra değiştirilir, düzeltilir veya tekrar üretilir"* (Toprak, 2003, 136). Okunan eserin beklenti ufkuna yakın ya da uzak olması da metinden alınan hazzı belirler.

> "Eserin, beklenti ufkuna yakın olması, kanıksanmış, alışılagelmiş türden olduğunu gösterir ki, bu da estetik değerinin yüksek olmadığı anlamına gelir. Beklentilere cevap vermeyen, yani beklenti ufkuna uzak olan, onu kıran eser ise, o dönemin okurlarına yeni bir ufuk açar ve

> estetik kıstasları değiştirir, estetik değeri yüksek bir eser olarak değerlendirilir" (Ergiydiren, 2003, 348).

Beklenti ufku, alımlama estetiğine uygun olarak eserin farklı dönemlerde farklı şekillerde anlaşılmasına vurgu yapar.

Fransız denemeci ve eleştirmen Roland Barthes, diğer alımlama estetiğini savunan kuramcılardan ayrılır. Metinleri tek ve bütünlüklü bir anlama doğru götüren okumaları reddederek serbest, çoğul okumayı savunmuştur (Ergiydiren, 2003, 351). Barthes 1970'te yayımladığı eserinde bu görüşlerini uygulamaya geçirmiştir.

> "Balzac'ın Sarrasine adlı uzun öyküsünü kesitlere ayırıp, öznel bir yorumla yeniden kuran, yapılaştıran bir yapıttır bu. Metnin çokanlamlılığını yakalamak için okuma etkinliğini kendi kültür birikimine başvurarak adım adım (kesit kesit) sürdürür Barthes" (Rifat, 2004, 30).

Barthes, metinleri ikiye ayırarak ilk grupta mesaj kaygısı ön planda olan, sınırlı metinler; diğer grupta ise rasyonellikten uzak, okura boşluklar bırakan metinler olduğunu belirtmiş ve incelemek üzere bu ikinci tür metinlere yönelmiştir (Ergiydiren, 2003, 351).

20. yüzyılda ortaya çıkan alımlama estetiğinde metnin yazarın yüklediği tek bir anlama sahip olduğu görüşü reddedilmiştir. Bu görüşte metnin anlamlandırılması sürecine okur da katılır ve okur metnin çizdiği çerçeve doğrultusunda kendi öznel görüşlerini okuma ve anlamlandırma sürecine katar.

3.9.1. Okur Merkezli Eleştiriye Yaklaşımı

Berna Moran, alımlama estetiğini *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*'de, "Okur Merkezli Kuramlar" başlığında; bu estetik anlayıştan doğan eleştiri yöntemini ise "Okura Dönük Eleştiri"nin altında "Okur Merkezli Eleştiri" başlığında incelemiştir. alımlama estetiği başlığında bu kuramın merkezi olarak Konstanz Grubu'nun olduğunu belirterek bu grupta yer alan Wolfgang Iser ve Hans-Robert Jauss'un, daha sonra bu kuramın Amerika'daki temsilcisi olan Stanley Fish'in görüşlerine yer verir. Bu kuramcıların görüşleriyle alımlama kuramındaki metnin gerçeklikle ilişkisi, tarih içinde okurun değişmesiyle birlikte edebiyat metinlerinin de değişmesi, okur metin ilişkisi gibi konulara değinmiştir. *"Bu yöntemle yazınsal bir metne yaklaşmak karmaşık bir iştir…"* dediği Okur Merkezli Eleştiri'nin detaylıca üzerinde durmamış, Akşit Göktürk'ün Sait Faik Abasıyanık'ın *Hişt Hişt* öyküsüyle ilgili yazdığı ve bu eleştiri yöntemine örnek olabilecek yazıyı alıntılamakla yetinmiştir (Moran, 2014, 268).

3.10. İzlenimci Eleştiri

Öznel eleştiri olarak da tanımlanan izlenimci eleştiri *"...19. yüzyılın ilk yarısında kuralcılığa, bilimselliğe ve nesnelciliğe karşı bir tepki olarak..."* ortaya çıkmıştır (Ötgün, 2009, 167). İzlenim sözü, metin ile okur arasındaki *"...dolaysız ve yapmacıksız karşılaşmayı, bir de okurun kafasında bunun sonucunda doğan değişimi belirtir"* (Carloni, F., Filloux, C.J., 1984, 47). İzlenimci eleştiride metnin okurda bıraktığı etki önemsenmiştir.

Eseri değerlendirme noktasında okurun izlenimlerini dikkate alan izlenimci eleştiri, temelinde göreceliliğin olduğu bir eleştiri anlayışıdır. Bu anlayışa göre *"...algılamalarımız, içinde bulunduğumuz şartlara bağlıdır. İnsan, kendisine göre bir konum, şart ve birikim içindedir. Onun objelere ve uyarıcılara karşı durumu, subjektiftir"* (Önal, 2012, 363). Bu nedenle edebî metne herkesin kabul edeceği yargılarla yaklaşmak, değerlendirme aşamasında objektif bir tutum sergilemek mümkün görülmez.

Anatole France bu eleştiri anlayışının en önemli temsilcisi olarak kabul edilmiştir (Önal, 2012, 362). İzlenimci eleştirinin başka bir temsilcisi olan Jules Lemaitre ile France *"...eleştirel bir yargının nesnel olarak temellendirilemeyeceği..."* düşüncesindedirler (Carloni, F., Filloux, C.J., 1984, 48). Okur metni okurken ya da değerlendirirken kendinden sıyrılamayacağı için eleştiride de kesinliğin olamayacağını savunan bu eleştirmenler metnin estetik değerini belirlerken nesnel ölçütlere başvurmamışlardır. *"Estetik değer, mutlak ölçülere sahip bilimsel ve nesnel kalıplara sığdırılamaz"* (Çetin, 2003, 207). Ulaşılan yargılar öznel olduğu için kanıtlama, gerekçelendirme gibi kaygılar da taşınmamıştır.

Eleştirmenin beğenisi ön planda olduğu için metnin sosyolojik ve siyasi ortamla ilişkisi; olay örgüsü, anlatım biçimi, konunun ele alınışı gibi teknik unsurlar geri planda kalmıştır. Eleştirmenin metinle ilgili yargıları ön plana çıkmıştır. *"Eleştirmen "sevdim/sevmedim, beğendim/beğenmedim, güzel/çirkin gibi kesin yargılar verir"* (Çetin, 2003, 206).

İzlenimci eleştirmenlerin yazılarında nesnel ölçütlere bağlı kalmaması ve görece kolay okunur yazılar yazmaları yazılarının üslupları için ya da yazarların yaşantılarına dair bilgi sahibi olmak için okunmasını sağlamıştır (Moran, 2014, 265). *"Hazlitt, Lamb, A. France gibi eleştiricileri bugün zevkle okuyabiliyorsak deneme*

türünde güzel yazılar yazdıkları içindir" (Moran, 2014, 265). Bu eleştiri türü, eleştirmenin ön plana çıkması, eser ve yazarın geri planda kalması, kişisel duygu, düşünce ve beğenilerin aktarılması bakımından deneme türüyle paralellik göstermektedir. Eleştiri metni deneme gibi görüldüğü için *"...izlenimci eleştiride eleştiri de bir edebiyattır, yani edebi bir tür olarak kabul edilir"* (Çetin, 2003, 207).

İzlenimci eleştiri objektif olmadığı ve genel yargılar içermediği için olumsuz anlamda eleştirilmiştir. Bu eleştiride belirli değerlerden yola çıkılmaması sonucunda eleştirmenin ideolojik görüşüne uymayan iyi bir eser hakkında kötü yorumlarda bulunması, edebî anlamda değerli olan bir metnin yeterli donanımı olmayan bir eleştirmen tarafından yeterli bulunmaması gibi sonuçlar ortaya çıkabilir (Çetin, 2003, 2007).

3.10.1. İzlenimci Eleştiriye Yaklaşımı

İzlenimci Eleştiriyi *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*'nin on ikinci bölümü olan "Okura Dönük Eleştiri" başlığında ele alan Moran, bu eleştiri yöntemini geçerliliğini yitirdiği gerekçesiyle detaylı bir şekilde ele almayacağını belirtir (Moran, 2014, 263). İzlenimci Eleştiri'nin ilkelerini, bu eleştiri yöntemini savunan Anatole France ve Oscar Wilde'in görüşlerinden de faydalanarak ortaya koyan Moran, bu yöntemde eleştirmende aranan özelliklere de değinir. *"Eleştirici eserden zevk alıp almadığına bakar ve yapabileceği tek şey de eserin kendisinde uyandırdığı duyguları, yaşantıları anlamaktır. Bundan ötürü, eleştirici her şeyden önce güzelliğe karşı duyarlı olmalı, güzelin heyecanına varabilmelidir"* (2014, 264). İzlenimci Eleştiride güzellik dışında herhangi bir ölçüt aranmaması ve eleştirmenlerin ele aldıkları metinden çok metnin kendileri üzerindeki etkisini yazmaları nedeniyle bu eleştiri yazılarının deneme, otobiyografi gibi okunduğunu da belirtir. *"Gerçekten de izlenimci eleştiri yazanların iyileri, aslında yazar olarak denemeleri ile ün yapmış kişilerdir"* (265).

Ürünleri metin hakkında bilgi ya da görüş edinme amacı dışında, eleştiriden çok deneme gibi okunan bu eleştiri yönteminin eleştiri olarak da faydalı olabileceğini belirtir.

"Eğer eleştirici bir eserden bahsederken heyecanını okura da aşılayabilirse eleştirici olarak yararlı bir iş görmüş sayılır. Bundan başka, eleştirici izlenimlerini kaydederken ya tamamiyle kendi duygularını açıklar veya bunu yaparken eserin havasına, bazı özeliklerine ışık tutabilir, eserde okurun daha önce fark etmediği şeylere dikkatini çekebilir" (265).

İzlenimci Eleştirinin Türkiye'deki en önemli temsilcilerinden sayılan Nurullah Ataç'a da değinen Moran, Ataç'ın Bakî'nin bir beyitini ele aldığı bir yazısını örnek olarak verir. Ataç'ın yazısının bir bölümünü alıntıladıktan sonra bu yazılanların beyit hakkında pek bir şey söylemediğini ve yeterli bir yargı olmadığını belirterek aynı şiirle ilgili metne dayalı kısa bir eleştiri örneği verir.

Moran'ın, Nurullah Ataç'ı eleştirerek aynı beyiti sözcüklerin seçimine, diğer anlamlarına ve beyitte kullanıldığı yerlere dikkat ederek yeni bir eleştiri örneği vermesi metin merkezli eleştiriyi tercih etmesi olarak yorumlanabilir. Metin odaklı bir eleştiri anlayışını tercih etmesine ve İzlenimci Eleştiri'ye mesafeli durarak ayrıntısıyla incelememesine rağmen bu eleştiri yönteminin eleştirmenin heyecanını okura aktarabilmesi ve okurun fark etmediği özellikleri fark ettirebilmesi gibi faydaları da olabileceğini vurgular.

4. BİR ELEŞTİRMEN OLARAK BERNA MORAN

4.1. Eleştiriye Bakışı

Türk romanlarını Batı kökenli kuram ve yöntemlerin birikimiyle inceleyen Moran, kendi dönemine kadarki Türk eleştirisini birkaç yönden tenkit etmiştir. Bunlardan ilki eleştiri çalışmalarının derinlemesine bir incelemenin sonucu olmamasıdır. *"Metinler tekrar tekrar, farklı yaklaşımlarla incelenmediği ve dolayısıyla kendilerine özgü meziyet ya da kusurları araştırılmadığı için, eski yargılar az çok değişmeden kalmış. Tek tek romanları enine boyuna inceleyen yazılar o kadar az ki!"* (Hızlan, 2004, 180). Yakın okumaya ve ele aldığı metni derinlemesine analiz etmeye önem veren bir eleştirmen olan Moran'a göre romanın metin olarak ele alınmaması, derinlemesine incelenmemesi ele alınan metnin zenginleşmesi yerine kalıplaşmış yargıların tekrarlanması sonucunu doğurmuştur. *"Bu dar açıdan yaklaşım ve metni yakından değil de uzaktan okuma alışkanlığı, kimi eksik ya da yanlış yargıların kemikleşmesinde rol oynamış olsa gerek"* (Hızlan, 2004, 180). Metne hazır yargılarla yönelmenin ve dolayısıyla, eski yargıların tekrar edilmesinin yanlışlığına değinen Moran'ın eleştiride metin odaklı bir incelemeyi; titiz ve derinlemesine yapılan bir okumayı önerdiği söylenebilir.

Moran'ın yakın okuma tekniğine verdiği önem, eleştirilerinde de kendini gösterir. *Araba Sevdası* incelemesinin başında romanın başkahramanı Bihruz'un Tanzimat döneminde Batılılaşmayı konu alan başka romanların karakterleriyle birlikte ele alındığını belirtir ve aslında Bihruz'un Tanzimat dönemindeki diğer züppe tiplerden çok farklı bir karakter olduğunu iddia eder. *"Eleştirmenler ve edebiyat tarihçileri, Bihruz'u, tip olarak Felâtun'a benzediği için ondan ayırmak gereğini duymamışlardır. Oysa Bihruz kendinden önceki Felâtun'dan da kendinden sonraki Meftun'dan da çok farklı bir kişiliğe sahiptir"* (Moran, 1998, 57). Bu iddiasını da yakın okuma sonucunda elde ettiği verilerle destekler. Romandaki iç konuşma, ruhsal çözümleme gibi yöntemleri alıntılarla göstererek Recaizade Mahmut Ekrem'in diğer romancılardan farklı olarak karşılaştırma yapmak yerine bir karakter oluşturup onun iç dünyasını vermeye çalıştığını belirtir (1998, 57-67).

Moran'ın eleştirdiği bir başka nokta romana belli bir açıdan bakılması; buna bağlı olarak romana belli sorularla yaklaşıp romanın bu soruların cevaplarına göre değerlendirilmesidir. *"Bizde roman eleştirisi, genel olarak, romanda dile getirilen dünya ile gerçek dünya arasındaki ilişki üzerine temellendirilmiş. "İçeriği doğru ve değerli mi? Yazarı gerçekçi mi?" soruları yönlendirmiş eleştiriyi"* (Hızlan, 2004, 180). Moran, Türk eleştirisinde gördüğünü belirttiği bu soruna *Yaban* incelemesinde de değinmiştir. *"Tartışılan sorun hep şu olmuş: Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun sergilediği köylü gerçeğe uyuyor mu, uymuyor mu? Yabanı roman olarak ele alıp inceleme çabalan yok denecek kadar az"* (Moran, 1998, 153). Karşı çıktığı eleştiri biçimini Burhan Ümit Toprak ve Reşat Nuri Güntekin'in eleştirilerinden alıntılarla ortaya koyan Moran, *Yaban*'ın içeriğiyle birlikte biçimini de incelemiştir. *"Öyle sanıyorum ki Yaban bugün için de etkileyici bir roman, ama bu etkisini sadece içeriğine borçlu değil"* (1998, 153). İçerik ve biçim arasında gördüğü paralelliklerle eserin ana mesajına ulaşmıştır. Moran, romandaki köy ve köylü betimlemelerinin, yaratılan atmosferin, yapılan benzetme ve çağrışımların hep olumsuz olduğuna; bunların köylüyü aşağı göstermek için yapıldığına işaret eder. Metinden gösterdiği bu kanıtlar aracılığıyla yazarın köylüyü şehirli aydın tarafından eğitilmesi, kurtarılması gereken bir sınıf olarak gördüğü sonucuna ulaşır (153-166).

Moran, eleştiride kullanılan yöntemler ve ele alınan romana bakış açısı konularındaki çeşitlilik ve tarafsızlık vurgusunu eserin biçimine mi, içeriğine mi dikkat edilmesi gerektiği sorununda da sergiler. *"Edebiyat sadece bir biçim işi olmadığı gibi, sadece içerik boyutu da eksik kalır. Ben hem yazarların söylemek istediklerini hem de ne gibi yollara başvurduklarını aramaya çalıştım"* (Koç, 2004, 196). Metne tarafsız yaklaşılmasını ve metni olabildiğince kapsamlı bir şekilde ele almayı sağlayacak şekilde içeriğin de, biçimin de incelenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Moran, eleştiride yöntem konusuna da değinmiştir. Edebiyat kuramları ve edebiyat eleştirisi ile ilgili çalışmaları sonucunda bu alanlarla ilgili bir birikime sahip olan Moran'ın ulaştığı sonuç, her romana uygulanabilecek tek bir yöntem olmadığıdır. *"Bu yöntemleri uzun uzadıya incelemenin bende kalan bir yanı, tek bir anahtarı her kapıya uydurmaya çalışmanın anlamsızlığı düşüncesiydi herhalde"* (Belge, 1984, 26). Romanın çok farklı örneklerle dolu ve kesin sınırlandırmaları reddeden bir tür olduğunu düşünen Moran, eleştiriye de roman türünün bu çeşitliliğine uygun olarak farklı açılardan bakmıştır.

> "Berna Moran, Edebiyat Kuramları ve Eleştiri'de enine boyuna tartıştığı kuram ve yöntemlerin, hayatla iç içe olan edebiyat eserlerinin yalnızca tek bir bakış açısıyla kavranamayacağı gerçeğinin altını çizer ve böyle bir yöntemin, hayat değerlerine gözümüzü kapamak ve kısır bir yöntemle yetinmek olacağını…"

belirtir (Su, 2003, 654). Moran'ın eleştiride tek bir yöntem kullanılmasına karşı olmasının nedeni, roman türünün çeşitliliğinin yanı sıra her eleştiri yönteminin tıkandığı bazı noktalar olduğunu düşünmesidir. *"Pek çok eleştiri akımı var, her biri ayrı iddialarla geliyor. Ama, bunları incelerken iddiaların ötesinde zayıf kaldıkları noktaları da görüyorsun. Bunları görmek bir bakıma insanı uygulamada frenliyor, bir çeşit denetleme oluşuyor zihninde"* (Belge, 1984, 26).

Belli bir eleştiri anlayışına bağlı kalma ve ele alınan romanı bu anlayışın sınırları içinde değerlendirme uygulamasına karşı olan Moran, eleştiri yöntemlerini romana göre belirlenen ve romanı çözümlemek için uygun bir bakış açısı sağlayan bir yardımcı olarak görmüştür.

> "Bir İngiliz eleştirmen, eleştiri tekniklerini gözlüklere benzetmişti. Belli bir gözlükle baktığımızda bir romanda bazı şeyleri yakalar ve çok net olarak görürüz. Ne var ki, aynı gözlük, başka bir roman için elverişli olmayabilir. Bu kez, tersine, yapıtı bulanık gösterir" (Nezir, 2004, 177).

Kullanılacak eleştiri yönteminin önceden belirlenmemesi gerektiğini belirten Moran, eleştiride değerlendirme aşamasında da belli bir bakış açısına bağlı kalmanın yetersizliğine vurgu yapar. Metni değerlendirmede, estetik yargıya varmada nesnel ve öznel olmak üzere iki uç olduğunu belirten Moran, bu iki ucu temsil eden görüşün de haklı yanları olduğunu, ikisinin de tam olarak estetik yargıların sınırlarını kapsayamayacağını belirtir (Moran, 2014, 321).

Nesnel/ bilimsel eleştirinin önemli isimlerinden sayılan Moran, kendisini belli bir ekole bağlı olarak konumlandırmaz (Ecevit. 1995, 54-55). Edebî eleştirinin temel sorularından sayılan *"...eleştirmen, bir inak (dogma) ya da bir bilimde kendine nesnel ölçütler arayabilir mi, aramalı mıdır? Yoksa, tam tersine, öznelliği içine kapanıp kalmaya boyun eğmeli ve eleştirinin gerçek hiçbir kesinliğe erişemeyeceğini kabul mü etmelidir?"* sorularına iki uçtan birini kesin bir şekilde tercih ederek cevap vermez (Carloni, Filloux, 1984, 2) Eleştirinin öznel yargılardan da faydalanılarak yapılabileceğini belirtir.

> "Estetik yargılar her zaman öznel, duygusal ve bundan ötürü bir beğeni işi değildirler. Bir anlamda nesnel olabilirler, çünkü az çok yerleşmiş ölçütler vardır. Ama bu ölçütlerin genel-geçerlikten yoksunlukları estetik yargının mantıksal bir çıkarım olmasını engeller. Bunda bir sakınca yoktur, çünkü genel-geçer ölçütler olmadan da iyi eleştiri yapılabilir ve keyfiden uzak, akla yatkın yargılar verilebilir" (Moran, 2014, 328).

Moran, nesnel eleştiri yerine kullanılan bilimsel eleştiri kavramının, bir eleştiri türünün bir bilim dalını temel alarak gelişmesinin onu bilimsel olarak tanımlanmasında yeterli olmayacağı gerekçesiyle yanlış olduğunu belirtir.

> "Akılcı, nesnel olmaya çalışan eleştiriye "bilimsel" deniyor belki; izlenimci, öznel eleştirinin karşıtı olarak… Ama, bu tip eleştirinin karşıtı "bilimsel" olamaz, örneğin "nesnel eleştiri" olur. Ya da "bilimsel"den kasıt, belli bir disiplinden, sosyoloji, dilbilim, psikanaliz gibi bir bilimden yola çıkan, ona dayanan bir eleştiri olabilir. Ama böyle bir bilim veya disiplinden yola çıkmakla eleştirinin kendisi bilimsel olmaz. Dolayısıyla bence "bilimsel" eleştiri gibi bir deyim yanlış ve yanıltıcıdır" (Belge, 1984, 27).

Eleştirilerini metni esas alarak yazan Moran, eleştirinin görevini de metne bağlı olarak tanımlar. *"Genel olarak eleştirinin görevi, sanat eserinin zenginliğini ortaya çıkarmaya yönelik olmalı diyeceğim. Her eleştirmen buna farklı yöntemlerle katkıda bulunabilir"* (Belge, 1984, 27). Eleştirinin görevinin metnin zenginliğini ortaya çıkarmak olduğunu belirten Moran bu şekilde eleştiriye metni inceleme konusunda belli bir sınır çizmemiş, her metnin kendi değişkenleriyle incelenebileceğini, eleştiri yönteminin de buna bağlı olarak değişebileceğini belirtmiştir. Eleştirinin sanat eserinin zenginliğini ortaya çıkarma görevi taşıması, eleştirinin yöntemsel olarak zenginleşmesi sonucunu doğurur. *"Marksisti, yapısalcısı, arketipçisi farklı açıdan bakar aynı esere. Ve her biri başka bir yönünü aydınlatabilir"* (Belge, 1984, 26). Bu yöntemsel çeşitliliğin oluşmasında eleştirmen unsurunun da altını çizer.

> "Çeşitli eleştiri yöntemlerini incelerken gördük ki her bir yöntem, esere kendine göre bir açıdan bakmakta, belli birtakım yönleri üzerine eğilmektedir. Genellikle eleştirmen, kendi bilgisine, yeteneklerine, sanat anlayışına en uygun yöntemi esas yöntemi olarak benimser ve diğerlerinden de yararlanır" (Moran, 2014, 299).

Moran'ın eleştiri çalışmalarının eleştiriye dair görüşleriyle tutarlı olduğu söylenebilir. Eleştiri metinlerinde yöntemini metne göre belirlemiş ve sosyolojik eleştiri, Yeni Eleştiri, arketipik eleştiri gibi farklı yöntemlerden faydalanmıştır. *"Onun için ben incelediğim yapıtların özelliklerini, meziyetlerini ortaya çıkarmaya yarayacak yaklaşımları bulup uygulamaya çalıştım"* (Nezir, 2004, 177). Moran'ın sahip olduğu edebiyat eserini çeşitli özellikleri ortaya çıkarılması, belirginleştirilmesi gereken bir ürün olarak gören bu bakış, onun eleştiri yöntemlerini bu amaca ulaşmak için kullanılacak araçlar olarak görmesini sağlamıştır.

"Moran'a göre "Dayanakları bütünlüklü ve akla yatkın bir şekilde ortaya konup okurun yorum olanaklarını zenginleştiren eleştiri, görevini yerine getirmiştir."" (Altuğ, 2004, 203). Moran'ın tarifiyle ideal edebiyat eleştirisi, nitelikli ve yetkin bir eleştirmen çalışmasının ürünü olmalı ve bunun sonucunda okurun ilk okumada dikkatini çekmeyecek noktaları aydınlatmalıdır.

Berna Moran'ın çizdiği çerçevede eleştiri, edebî metinden hareketle ortaya çıkar. Edebî metindeki özellikleri ortaya çıkararak onu zenginleştirme amacı taşıyan bu eleştiri, yöntemi metne göre belirlenen, metinle birlikte oluştuğu için önceki yargıları tekrarlamaktan uzak, özgün bir eleştiridir. Eleştirideki önemli sorunlardan biri olan öznellik nesnellik konusuna da değinmiş olan Moran, temellendirilmiş, akla yatkın olması koşuluyla öznelliğin de eleştiride yer alabileceğini belirtmiştir.

4.2. Eleştirmene Bakışı

Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*'de yer alan "Edebiyat ve Hakikat", "Edebiyatın Tanımı ve Değer Ölçütleri Sorunu", "Estetik Yargılar" yazılarında eleştirmene dair görüşlerine yer vermiş, kaleme aldığı eleştirilerde de görüşlerine paralel bir tutum izlemiştir. Moran, öncelikle bir eleştirmenin sanat eseriyle ilgili bir değerlendirme yapabilmesi için sanatı tanımlayabilmesi gerektiğini belirtmiştir. *"Başka bir söyleyişle, sanatı sanat yapan yeterli ve gerekli özellikleri tanımlayabilmeliyiz, çünkü bir eser hakkında 'iyi' yargısını vermek, bu yeterli ve gerekli özelliklerden birine sahip olduğunu söylemektir"* (Moran, 2014, 301). Sanatın tanımını yapmanın, birçok kuramın ve buna bağlı olarak sanatın birçok tanımının olması nedeniyle güçleştiğine dikkat çekmiştir. Moran, sanatın tanımının çeşitlilik göstermesi nedeniyle eseri eleştirme noktasında da genel geçer ölçütler kullanılamadığına dikkat çeker. *"Demek ki, bir eseri değerlendirirken, sanatın tanımından hareket ederek özüne ve işlevine bakmak suretiyle herkesçe geçerli olacak nesnel değer ölçütleri bulmamıza imkân yok. Kuramların her biri kendine göre birtakım ölçütler öneriyor"* (Moran, 2014, 310).

Eseri değerlendirmek için sanatı tanımlamak gerektiğini düşünen ancak her kuramın kendi sanat tanımını yapması nedeniyle belirli bir tanıma ulaşılamayacağı sonucuna varan Moran, bundan dolayı eseri değerlendirme aşamasında eleştirinin her zaman nesnel olamayacağını belirtir. Bu nedenle Moran, eleştirmenin metnin gerektirdiği yerlerde nesnel ya da öznel bir tutum takınabileceğini belirtir.

Moran; nesnel, ölçütlere bağlı, metinden örneklerle temellendirilen eleştirmen tutumuna dair fikirlerine *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*'nin "Sanatçıya Dönük Eleştiri" kısmında yer vermiştir. Moran, bu kısımda Kemal Özer'in *Ağıt* şiirini alıntılar ve şiirin anlamıyla ilgili şairin kendisinin ve Memet Fuat'ın görüşlerine yer verir. Aynı şiire dair iki farklı açıklama içeren bu yazılardan alıntı yaptıktan sonra

şiirin gerçek anlamının hangisi olduğunu sorgular. *"Şimdi "Ağıt" şiirinin anlamı hangisi? Şairin düşündüğü anlam mı, M. Fuat'ın çıkardığı anlam mı? Bir başka eleştirici de başka bir anlam bulursa şiirde, onunki de şiirin anlamı olmaz mı?"* (Moran, 2014, 139). Bir örnek üzerinden şiirle ilgili yapılan yorumlamaları ve bunların geçerliliğini sorgulayan Moran, şairin yorumları da dâhil olmak üzere şiirle ilgili yapılan tüm yorumların metne dayanması gerektiği sonucuna varır. *"Yorumun metne dayanması şarttır; metnin desteklemediği bir yorum kabul ettiremez kendini"* (Moran, 2014, 140). Moran'ın kendi yaklaşımını da ortaya koyduğu bu bölümden, onun eleştirmenin çıkarımlarında kanıta dayalı olması gerektiğini düşündüğü söylenebilir.

Moran'ın eleştiride yorumu geri planda tutan, metne dayalı bir çalışma tarzını önemsemesinin nedeni üniversite eğitiminde aranabilir. Öğrencilik ve asistanlık yıllarında üniversitede yabancı hocaların eseri kanıta dayandırarak açıklama yöntemiyle çalışmıştır. *"Akademik çalışmalarda yorum ve değerlendirmeden çok, olgusal katkılar beklenirdi. Herhangi bir iddiayı ve yorumu da karşıt sayılabilecek nesnel belgelerle desteklemek gerekirdi. Desteksiz atmaya, palavraya göz yumulmazdı"* (Belge, 1984, 25). Bu nedenle Moran, eleştirmenin metne yaklaşımında tarafsız olmasıyla birlikte metne getirdiği yorumlarda da kanıta dayanmasını önermiştir. *"Kanıta dayanmayan genellemeler yapılmamalı, ele alınan konu üstüne gerçekten özgün bir şey söylemeli vb."* (Belge, 1984, 25).

Eleştirmenin belli dayanaklar göstererek yazmasının birçok faydası olacağını belirtir.

> "İyi bir eleştirici bizim eser karşısındaki yaşantımızı zenginleştirebilir, eserin öğeleri arasında daha önce görmediğimiz birtakım ilişkileri kavramamızı sağlayabilir, bunların meydana getirdiği bir dokuyu fark ettirebilir, bazı toplum sorunlarına dikkatimizi çekebilir belki" (Moran, 2014, 327).

Moran, eleştirmenin metinle ilgili yorumlarını metne dayanarak yapması gerektiği fikrini Kuyucaklı Yusuf eleştirisinde de dile getirir. Bazı eleştirmenler tarafından romandaki çevrenin gerçekçi, anlatılan aşk hikâyesininse romantik bulunduğunu, bunun da bir zıtlık olarak değerlendirildiğini belirtir. Bu görüşe sahip olan Tahir Alangu ve Paul Drumont'un romanla ilgili eleştirilerini alıntıladıktan sonra romandaki gerçekçi ve romantik öğelerin birbirinin zıttı değil bir bütünü oluşturan ve birbirini belirginleştirmeye yarayan parçalar olduğunu belirtir (Moran, 1997, 18).

> "Romanın bu iki yönü birbirlerinin özelliklerini belirginleştiren karşıt değerlerin alanıdır. Metnin derin yapısına doğru inecek olursak görürüz ki metin, birbirinin anlamını pekiştiren bir takım karşıtlıklarla örülmüştür: Şehir/doğa, yapay insan/doğal insan, yozlaşmışlık/masumiyet,

> şehvet/aşk. Yusuf ile çevresi arasındaki uyumsuzluğu bu karşıtlıkların ışığında incelersek romanın gerçekçi ve romantik yönlerinin bir bütün oluşturduklarım görürüz" (Moran, 1997, 18-19).

Moran metinden sunduğu parçalarla ve bunların bir araya getirilmesiyle metnin genelini kapsayacak yargılarda bulunur. Bu şekilde metinden hareketle varılan sonuç metinden alınan dayanaklarla temellendirilmiş olur. *"Bu arada masum iki insanın temiz aşkı da, şehirdeki yozlaşmış cinsel sevginin (Şakir'in ırza geçmesi, annesinin seviciliği, eşrafın orospularla düşüp kalkması, rakı âlemlerinde Muazzez'e sulanmaları vb.) altını çizmeğe yarar"* (Moran, 1997, 19).

Eleştirmenin metinden dayanaklar göstererek çalışması gerektiğini vurgulayan Moran, bu ilkesinin nedeni olarak eleştirmenin metne bakışını ve çıkarımlarını okura doğru bir şekilde aktarabilmek olduğunu belirtmiştir. *"O halde bir eleştiricinin dayanaklar göstermesinin gereği nedir? Böylece esere bakışını bize aktarabilmiş, biz de eseri bu açıdan görmekle bir şeyler kazanmışsak, eleştirici görevini yapmış demektir"* (Moran, 2014, 327). Eleştirinin görevinin *"...sanat eserinin zenginliğini ortaya çıkarmaya yönelik..."* olduğunu belirten Moran, dayanakları olan eleştiri tarzının yanı sıra izlenimci eleştirinin de katkısı olacağı görüşündedir (Belge, 1984, 26).

> "Eğer eleştirici bir eserden bahsederken heyecanını okura da aşılayabilirse eleştirici olarak yararlı bir iş görmüş sayılır. Bundan başka, eleştirici izlenimlerini kaydederken ya tamamıyla kendi duygularını açıklar veya bunu yaparken eserin havasına, bazı özelliklerine ışık tutabilir, eserde okurun daha önce fark etmediği şeylere dikkatini çekebilir" (Moran, 2014, 265).

Moran'a göre heyecanını aktaran ya da metne dair bir keşfi sağlayan kişisel bir görüş açıklayan eleştirmenin tutumu okurun metinle ilişkisini zenginleştirmesi bakımından yararlıdır.

"Edebiyat ve Hakikat" adlı yazısında eleştirideki değerlendirme konusuna değinen Moran, edebiyat eserinin sadece fikirlerine ya da estetik değerine bakılarak eleştiri yapılamayacağı görüşündedir.

> "Kısacası, bir edebiyat eserini yalnızca fikirlerine, felsefesine dayanarak hiçbir zaman değerlendiremeyiz. Değerlendirmeyi bunlara dayanarak yapanlar, eleştiriciden çok ahlâkçı, politikacı, sosyolog ya da felsefeci sayılabilirler. Sadece estetik açıdan eleştiri yapanlarsa, yazarın hayatla, toplumla, insanla, dünyayla ilgili şeyler söylemek istediği ve bundan ötürü fikirlerin önemli bir yer işgal ettiği eserler karşısında eleştiriden bekleneni veremezler" (Moran, 2014, 297).

Edebiyatın iki önemli birleşeni olan içerik ve biçim öğelerinden birini dışarıda bırakan bu görüşlerdense esere sanat eseri olarak bakılması, gerekli durumlarda da eserde ortaya konan düşüncelerin değerlendirilmeye katılması gerektiğini söyler

(Moran, 2014, 297). *"Yazarın görüşlerini, düşüncelerini, tutumunu incelemek, tartıp biçmekle eserin hakkını vermek ve ona göre değerlendirmek yerinde bir davranıştır"* (Moran, 2014, 297). Eserin değerlendirilmesi aşamasında eserdeki biçim, içerik öğeleriyle ve metni anlama noktasında katkı sağlayacak olan yazarın görüşü ve konuya yaklaşımı gibi öğelerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini savunmuştur.

4.3. Eleştiri Yöntemi

Ele aldığı romanları tek tek incelerken Türk romanındaki dönüşümleri de takip eden Moran, biçimci ve toplumcu yaklaşımı birlikte kullanmıştır. Romanın biçim unsurlarına değinirken dışsal verileri de göz ardı etmemiş, romanı yazıldığı dönemin koşullarını göz önünde bulundurarak değerlendirmiştir. *"Ben, hem yazarların söylemek istediklerini hem de ne gibi yollara başvurduklarını aramaya çalıştım"* (Koç, 2004, 196). Eleştirisinde biçime de, içeriğe de önem veren Moran'a göre *"...içerikle biçimi ayrı ayrı ele almak, yanlış bir eklektizm olur"* (Belge, 1984, 26). Moran'ın bu yaklaşımında Türk edebiyatını incelemesi de rol oynamıştır. *"Kısacası, toplumsal eleştiri ile biçimci eleştiriyi bağdaştırmaya çalıştım, çünkü genellikle, romanda ve özellikle ele aldığım Türk romanında içerikle biçimin birbirini belirleyiciliği önemli göründü bana"* (Belge, 1984, 26). Sıklıkla toplumsal ve siyasi gelişmelerin yaşandığı ve gelişmelerin edebiyatı da etkilediği Türk romanını incelerken *"...toplumsal eleştiri ile biçimci eleştiri bağdaştırmaya çalış[mıştır]"* (Belge, 1984, 26). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*'ta romanların anlatım tekniklerine, üsluplarına dikkat ederken aynı zamanda romanın Türk romanına nasıl eklemlendiğini, işlediği sorunsal ve bu sorunsala yaklaşımı bakımından Türk romanındaki yerini de irdelemiştir.

İlk dönemlerinden itibaren Türk romanındaki değişimi, içerik ve biçim alanlarındaki çeşitlenmeyi eleştirel bir gözle inceleyen Moran, bu gelişim ve çeşitlenmeleri ortaya çıkaran edebiyat dışındaki dinamiklere de eğilmiştir. *"Ben romanımızın yüzyıllık gelişmesinin yalnızca biçim açısından ele alınabileceğine, bunun verimli olabileceğine inanmadım. (...) Türk romanının gelişimine bakmak için biçim dışındaki sorunlara eğilmek gerekecektir"* (Belge, 1984, 26). Moran, *"...yoğun bir şekilde ilgilendiği edebiyatı sadece kendi gerçekliği içinde değil, çevre ve ortam ile birlikte yani toplumsal süreçler eşliğinde anlamaya, okumaya ve açıklamaya..."*

çalıştığı için eleştirilerinde metin dışı unsurları da göz önünde bulundurmuştur (Alver, 2011, 65).

19. yüzyılda Osmanlı'daki birçok siyasi ve toplumsal gelişmeyle birlikte Türk edebiyatına giren roman türünün örneklerini incelerken romanın yazıldığı dönemin koşullarını da göz önünde bulunduran, romanı toplumsal gelişmelerle sanat, mimari, yaşam tarzı gibi alanlardaki değişimlerle ele alan bu yaklaşım, Moran'ın eleştirisindeki sosyolojik okuma alışkanlığının getirisidir.

> "Sosyolojik okuma, kuşkusuz edebiyatı ve edebî eserleri kimi 'bağlantılar' içine dâhil etmektedir. Edebiyatın bu bağlantılar içinde kavrandığında doğası ve gerçekliğinin anlaşılacağına inanır. Özellikle bir arkaplan araştırması gerçekleştiren sosyolojik eleştiri, eserin ve yazarın belli bir toplumsal, siyasal ortam ve dönem bağlamında okunması gerektiğini dile getirir" (Alver, 2011, 66).

Moran, dönemlere ayırdığı Türk romanını o dönemde gerçekleşen ve romanlarda ortak bir sorunsal olarak yansıyan değişimleri de incelemiştir. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*'de Osmanlı Devleti'ndeki Batılılaşma hareketlerine ve toplumda oluşan Doğu-Batı ikiliğine değinen Moran, romanları bu çerçevede, yazarların Batılılaşmaya bakışlarını göz önünde bulundurarak incelemiştir.

> "Sırf yapısalcı açıdan bakmaktansa hangi toplumsal koşullarda geliştiğini, bu koşulların romanın temalarını, kişilerini nasıl belirlediğini araştırdım. Bu, beni şuraya götürdü: Yazarın, o ortam içinde, Batılılaşma sorunsalı çerçevesinde kendi ideolojisini dile getirmesi söz konusuydu" (Kabacalı, 1995, 247).

Bu doğrultuda yazarların ideolojisini de incelemiş, bu ideolojilerin romanda yer bulma biçimlerini ele almıştır.

Yazarın ideolojisi, dünya görüşü *"...edebiyatın anlaşılmasında, yazarın konumunun belirlenmesinde merkezi bir öneme sahiptir"* (Alver, 2011, 69). Moran'ın eleştirisinde yazarın dünya görüşü, yazar aracılığıyla dönemin genel dünya görüşü hakkında bilgi elde edilmesinin yanı sıra bu görüşün romandaki biçimsel unsurlara nasıl etki ettiğinin de araştırılması şeklinde kullanılır. Moran, "Matmazel Noraliya'nın Koltuğu" incelemesinde Peyami Safa'nın ideolojisine dair kapsamlı saptamalarda bulunur.

> "1922-1939 yılları arasında yazdığı romanlarda saptadığımız ideolojik yapıya bakarak, Peyami Safa'nın, aynı dönemdeki resmi ideolojinin anti-emperyalizm, anti-komünizm ve milliyetçilik gibi öğelerini paylaştığını söyleyebiliriz. Matmazel Noraliya'nın Koltuğu ile başlayan son döneminde ise resmi ideoloji karşısında geriye dönük bir tavır alır. Spiritizmaya, psikokinesise merak saldığı ve dolayısıyla pozitivizme, materyalist ve determinist bir bilim anlayışına karşı çıktığı bu son döneminde din (mistisizm olarak) ideolojisinin egemen öğesi olur" (Moran, 1998, 191).

Moran bu şekilde, sosyolojik okumaya uygun biçimde, yazarın ideolojisini inceleyerek toplumda ortaya çıkan ideolojilerin yazar süzgecinden geçerek romanda nasıl yer bulduğunu incelemiştir. "Yaban'da Teknik ve İdeoloji" incelemesinde de Karaosmanoğlu'nun tek yönlü ve olumsuz çizdiği köylü tipini ve boğucu köy atmosferini de yazarın ideolojisine vurgu yaparak açıklar.

> "Yaban'da vurgulanan temayı köylünün yalnızca olumsuz yönlerinin sergilenmesini ve yaratılmak istenen boğucu atmosferi ancak Karaosmanoğlu'nun ideolojisinin gereği olarak açıklayabilir ve diyebiliriz ki, romandaki köy gerçek Anadolu'yu temsil etmez; 1930'lardaki yönetici sınıftan bir aydın bürokratın kafasındaki Anadolu'nun simgesidir" (Moran, 1998, 166)

Yaban incelemesinde olduğu gibi Moran'ın eleştirilerinde ideolojinin yazar tarafından edebî esere nasıl yansıtıldığı önemli olmuştur.

> "Ancak beni asıl ilgilendiren, romancılarımızın düşünürlüğü değil romancılığı idi. Söz konusu ideolojik soruna bir sanatçı olarak nasıl yaklaştıklarını, bu amaçla roman türünü ne derece başarıyla kullandıklarını araştırmak için ise yapıtları ayrıntılı bir biçimde incelemem gerekiyordu" (Nezir, 2004, 171-172).

Siyasi müdahalelerin, toplumsal değişmelerin ve yaygınlaşmaya başlayan ideolojilerin tema, anlatım biçimi, tip gibi unsurların değişimi şeklinde kendini göstermesi Moran'ın eleştirisinde bu noktaları irdelemesini sağlamıştır.

Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1'de ortak sorunsal olarak belirlediği Doğu-Batı sorunsalını incelerken konunun işlenişi ve karakterler aracılığıyla yazarların ideolojisini inceler.

> "İlk romancılardan Ahmet Midhat ve Recaizade Ekrem "alafranga züppe" tipiyle alay ederlerken Batı'ya ve uygarlığına saygılıdırlar. Batı'dan nefret etmeleri bir yana, Batı'nın şu ya da bu yönüne hayrandırlar. (…) Ne var ki, Birinci Dünya Savaşı, İstanbul'un işgali ve Kurtuluş Savaşı o dönemde yetişen romancılarda milliyetçilik fikrini bilemiş, hem Batı hayranı zümreye, hem de Batı'ya karşı bir kin ve nefret yaratmıştır. Bu ortamda Batı'dan yana olmak ya da Batı'ya özenmek, sorumsuz, savurgan, lüks yaşayışla, para kazanma hırsıyla özdeşleşmiştir. Bu dönem "alafranga züppeden alafranga haine" geçiş dönemidir" (Aksoy, N., 2004, 26).

Dönemin genel sorunsalını belirledikten sonra bu sorunsala eğilen yazarları ve romanları inceleyen Moran, toplumsal koşulların değişimiyle Batılılaşmaya bakışın ve romanlarda işlenişinin nasıl değiştiğini ortaya koymuştur.

12 Mart dönemi romanını ele aldığı *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*'te cezaevi koşullarının romanda ele alınması roman kahramanlarının edilgin kişiler olması ve olaylara yön verenin karşı güçler olması dönem şartlarının roman kahramanları üzerindeki etkisine örnektir (Moran, 1994, 13-14). 12 Eylül romanını ele aldığı aynı ciltte postmodern romanın ortaya çıkışını ve romanda yeni anlatım biçimleri aranmasını da toplumsal koşullardan yola çıkarak açıklar. 12 Eylül darbesiyle

> "…yazarın toplumsal sorunlara eğilmesi güçleşmişti. Dış dünyayı, toplumu yansıtmak ve bunun için gerçekçi yöntemi kullanmak artık yazarları fazla ilgilendirmiyordu. Böylece toplumsal değişimlerle yazınsal gelişmeler 1980'li yıllarda yeni arayışlara girişen yenilikçi (avant garde) yazarların Türk romanında köktenci bir değişiklik yaratmalarına neden oldu" (Moran, 1994, 53).

Romandaki biçimsel değişmeleri toplumsal, ideolojik bir temele dayandırmaktadır.

Toplumsal dönüşümleri ve bunların romana etkilerini incelemesi Moran'ın eleştirisinin karakteristik özelliklerindendir. *"Romanın toplumsal sorunların dile geliş biçimi olarak okunması, Moran'ın çalışmalarının özelliklerinden biridir."* Moran'ın yaptığı şekilde biçime de, içeriğe de önem vermek, *"…biçim arayışının temelinde belli bir dünya görüşü, ideolojik yapı yahut yeni bir söylem aramak, edebiyatın bütünlüğünü keşfetme açısından gereklidir"* (Alver, 2011, 71). Moran'ın eleştiride biçimi de, içeriği de incelemesi ve bunlar arasındaki neden sonuç ilişkisini göz önünde bulundurması eleştiride daha kapsayıcı sonuçlara ulaşmasını sağlamıştır.

Berna Moran'ın eleştirisinin bir başka yönü yakın okuma yöntemiyle metinleri derinlemesine inceleyerek çözümleme yapması ve bu yolla metinlerin derin yapısına inebilmesidir. Moran, yakın okumayı ve metinleri derinlemesine incelemeyi önemsediğini Türk eleştirisinde bu ikisinin eksikliğini ifade ederek ortaya koymuştur. "*"Bizde romana 'yakın okuma' uygulanmıyordu," diyor. "Roman eleştirileri de çoğu kez üç dört sayfayı geçmiyordu. Bir roman üzerine derinlemesine araştırmalar yapılmıyordu""* (Kabacalı, 1995, 246-247). Moran, Türk eleştirisindeki bu eksikliği *"…edebiyat metnini "büyüteç altında" okuduktan sonra gerçekleştirilen titiz bir metin incelemesi…"* yaparak gidermiştir (Aksoy, 2012, 17). Bu titiz çalışma yöntemi eğitim hayatında gördüğü eleştiri disiplininin, *"İngiliz ampirik geleneği içinde yetişmiş olmasının bir sonucu olarak…"* görülebilir (Aksoy, 2012, 17). *"Herhangi bir iddiayı ve yorumu da karşıt sayılabilecek nesnel belgelerle desteklemek gerekirdi. Desteksiz atmaya, palavraya göz yumulmazdı. (…) Bu titiz çalışma ilkelerine ben de uzun yıllar bağlı kaldım"* (Belge, 1984, 25). Moran, öğretim yıllarında aldığı formasyonun etkisiyle metni incelikli bir şekilde inceleme ve bu incelemeden elde ettiği verilerle değerlendirme yapma yöntemini benimsemiştir.

Moran'ın, dikkatli bir okuma ile çözümleyici yaklaşımı onun, romanların *"…derin yapılarına köprüler kurarak…"* incelemesini sağlamıştır (Gümüş, 1994, 43). Moran'ın metni yakın okumayla ele alıp metin dışı unsurlara başvurmadan derin yapısına inebilecek şekilde çözümlemesine "Yaban'da Teknik ve İdeoloji"

incelemesi örnek verilebilir. Moran, hakkında içerik odaklı eleştiriler yazılmış olan bu romanı dil, olay örgüsü, anlatım tekniği gibi açılardan ele alarak incelemiştir.

> "Berna Moran bu eseri ilk kez bir edebiyat ürünü olarak incelemiş, metni ideolojiden ve bu tartışmalardan soyutlayarak mercek altına alıp romanın üslubunu, dilini, söz örgüsünü (potic diction), mecazlarını, benzetmelerini bir bir örnek göstererek metnin ideolojisi ile tekniği arasındaki sıkı ilişkiyi irdelemiştir" (Aksoy, 2014, 103-104).

Moran metindeki mecazlar, betimlemeler ve benzetmeleri dayanak göstererek romanda kurulan koşutlukları ortaya koymuş ve teknik içerik ilişkisiyle metnin ana mesajına ulaşabilmiştir.

Moran'ın çözümlemelerinin bir metni sadece metne odaklanarak çözümlemek dışında türleri de vardır. Bir romanı açıklamak için yazarın başka romanlarından faydalanmak ve bir yazarın esere yansıyan ideolojisini ortaya koymak için tüm eserlerini incelemek de Moran'ın yaptığı çözümlemelerin farklı şekilleridir. *"Eskici Dükkânı ile ilgili bölüm, bir romancının herhangi bir eseri için söz konusu olabilecek anlam belirsizlerini çözebilmek için aynı yazarın başka eserlerinden ipuçları toplanması yöntemi için iyi bir örnek niteliğindedir"* (Aksoy, 2004, 25). Orhan Kemal'in *Eskici ve Oğulları* romanının diğer eleştirmenler tarafından yazarın otobiyografik romanlarıyla birlikte ele alındığını belirten Moran, yazarın otobiyografik romanları sayılan *Baba Evi, Avare Yıllar* romanlarını da inceler ve dil, olay örgüsü, karakterlerin değişimi gibi açılardan *Eskici ve Oğulları*'nın bu romanlarla farklılıklarını ortaya koyar. *"Bunun için bir anılar dizisi sınırlarını pek aşmayan otobiyografik romanlarıyla Eskici Dükkânı arasındaki fark Orhan Kemal'in bir sanatçı olarak aldığı mesafenin iyi bir ölçüsüdür"* (Moran, 1997, 76-77). Moran, romanları titiz bir şekilde inceleyip çözümledikten sonra aralarındaki farklılıkları ortaya koymuştur. *"Aslında Berna Moran bu yöntemi daha başka romanlara ilişkin çözümlemelerinde de kullanmıştır, ama Eskici Dükkânı'nın yorumlanmasında söz konusu yöntem daha hayati bir rol oynamıştır"* (Aksoy, 2004, 25).

Moran'ın çözümlemelerinin başka bir biçimi eserde kendini gösteren ve metnin yapısına nüfuz eden dünya görüşünü ortaya çıkarmaktır. *"Romanların tekniği/üslubu ile yazarın/metnin ideolojisi arasındaki bağı açığa çıkarmak Berna Moran'ın önemli başarıları arasındadır"* (Aksoy, 2014, 104). Bu çözümleme biçimi Moran'ın metin merkezli başlayan eleştirisinin metnin dışına da taşmasını sağlamıştır. *Yaban* incelemesinde yazarın romanda köylüyü olumsuz bir şekilde ele alışının nedenlerini

dönemin siyasi ve ideolojik yapısını, yazarın makalelerini ve Kadroculuğunu inceleyerek ortaya koymuştur. Metinden yola çıkarak ulaştığı sonuçları metin dışından verilerle desteklemiştir.

Ele aldığı romanları derin yapılarına inerek çözümleyen Moran; eseri, yazarı ya da yazarın romanlarını merkeze alarak farklı çözümleme yöntemleri ortaya koymuştur. *"Berna Moran bütün bu çözümleyici yaklaşımlarını yazınsal derinlikleri tutkulu okumasıyla gerçekleştirmiştir"* (Gümüş, 1994, 49). Tutkulu okuması ve titiz inceleme yöntemi ile metnin metin dışına uzanan unsurları da göz önünde bulundurması esere çok yönlü bakmasını sağlamıştır. *"Bir eleştiri metninin, üzerine yazıldığı eserden elde edebileceği bütün sonuçları, onun roman üzerine çözümlemelerinde bulabiliriz"* (Su, 2003, 658).

Moran, farklı bakış açılarından beslenen *"...içinde sosyolojik/toplumcu/yapısalcı yöntemlerin de bulunduğu 'pluralist' bir yöntem..."* kullanmayı tercih etmiştir (Ecevit, 2008, 126). Romanı, hem yazıldığı toplum ve kültür ortamından içerisinde hem de metne özgü unsurları ön plana çıkararak incelemiştir.

Edebiyat kuramlarını ve eleştiri yöntemlerini *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*'de inceleyen Moran, bu yöntemleri incelemenin ve eleştirel bir şekilde yaklaşmanın katkısı olarak tüm yöntemlerin eksik yanları olduğunu ve metni incelemede hepsinin yetersiz kaldığı noktalar olduğunu görmek olduğunu belirtmiştir (Belge, 1984, 26). Moran, eleştiri yöntemleriyle ilgili incelemeleri sonucunda *"tek bir anahtarı her kapıya uydurmaya çalışmanın anlamsızlığı..."* fikrine ulaşmıştır (Belge, 1984, 26). *"Pek çok eleştiri akımı var, her biri ayrı iddialarla geliyor. Ama, bunları incelerken iddiaların ötesinde zayıf kaldıkları noktaları da görüyorsunuz. Bunları görmek bir bakıma insanı uygulamada frenliyor, bir çeşit denetleme oluşuyor zihninde"* (Belge, 1984, 26). Eleştiri literatürünü taramış ve yöntemleri örneklerle açıklamış olması onun tüm eleştiri yöntemlerinin eksik kaldığı noktalar olduğu fikrine yöneltmiş, dolayısıyla farklı eleştiri yöntemlerinin kullanıldığı bir yöntem izlemesini sağlamıştır.

Eleştiri konusundaki birikimi, eleştiri yönteminin metnin gerektirdiği noktada belirlenmesi ilkesiyle birleşince Moran'ın eleştirisi yöntem bakımından zengin bir eleştiri olmuştur.

> "Örneğin, Bereketli Topraklar Üzerinde'yi incelerken ana kahramanın geçirdiği dönüşümü açıklamak için Tzvetan Todorov'un çözümleme yönteminden, İnce Memed'in soylu eşkıya

> öykülerine dayanan yapısını açıklarken Vladimir Propp'un masallara uyguladığı yöntemden, Tırpan'ın olay örgüsünün farklı katmanlarını betimlerken Umberto Eco'nun anlatıdaki olay türleriyle ilgili görüşlerinden yararlanır" (Ece, 2008, 241).

Farklı romanlara farklı yöntemlerle inceleyen Moran'ın *"[a]ynı romanı incelerken birkaç eleştiri yöntemini birden kullandığı çok olur"* (Su, 2003, 658). Moran'ın, bu genellikle birkaç eleştiri yönteminin birlikte kullanılmasıyla oluşan pluralist yöntemi; eleştiri yöntemini metnin olay örgüsü, ana mesajı, kurgusu gibi unsurlara göre belirlemesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Moran'ın romanın içerik ve biçimle ilgili farklı özelliklerini ortaya çıkarmak için farklı eleştiri yöntemlerinden faydalanmasına "Tırpan'da Cinsel Tecavüz ve Sınıf Kavgası" incelemesi örnek olarak gösterilebilir.

Tırpan incelemesinde Yeni Eleştiri yöntemine uygun bir şekilde metnin kendisine yönelerek anlatım tarzı ve olay örgüsü ile ilgili genel tespitler yapar, metinden hareketle çıkarımlarda bulunur. Romanın ana karakteri on üç yaşındaki Dürüyle ilgili betimlemeler hep onun güçsüzlüğünü vurgulamaya yönelikken ona cinsel anlamda ilgi duyan ve onunla evlenmek isteyen Musdu Ağa'yla ilgili betimlemelerse onun çirkin ve şişman oluşuyla ilgilidir. *"Ellisine gelmiş kabak kafalı "şiş göbek Musdu" yüz okka çeker, göz diktiği Dürü ise "tırnak kadar" bir çocuktur, "kemikleri daha sertleşmemiş""* (Moran, 1997, 185). Moran, bu fiziksel tariflerin zayıfla güçlünün zıtlığının vurgulanması için yapıldığını ve romanın genel teması olan ezen-ezilen karşıtlığının altını çizdiğini belirtir (Moran, 1997, 185). Moran, metinden yaptığı alıntılarla da yazarın, temanın altını çizmek için metinde ne gibi yollara başvurduğunu gösterir. Yazarın, Dürü'nün cinsel tecavüze uğrama konulu karabasanlarına yer vermesi ve bunları detaylıca anlatması Moran'a göre *"...yoksulun zengin tarafından ezilmesinin açık bir simgesidir"* (Moran, 1997, 186).

Metnin olay örgüsünü incelerken ise Umberto Eco'nun olay türleriyle ilgili fikirlerinden yararlanır. Eco'ya göre anlatılarda yer alan kişi, olay ve durumlardan ilki gündelik hayattan tanıdık gelen sohbet etmek, yemek yemek gibi tanıdık gelen olaylardır. İkinci tür olay, davranış ve kişiler ise yine okura tandık gelir; ancak ilkinden farkı olarak tanıdık gelmesinin nedeni diğer metinlerde karşılaşılmış olmasıdır (Moran. 1997, 189). Moran'a göre Eco'nun anlatılarda iki tür olay, durum ve kişi olduğu fikrini Tırpan'a uygular. Romanı üç bölüme ayıran Moran, ana karakter Dürü'nün köydeki yaşamından bahsedilen ilk bölüm Eco'nun ilk olay türüne girer. Dürü'nün kaçtığı ve arandığı ikinci bölüm opera havası taşıdığı için,

Dürü'nün Musdu Ağa'yı öldürdüğü son bölüm ise eşkıya öyküsü metinlerini andırdığı için Eco'nun ikinci olay türüne girer (Moran, 1997, 190-191).

Ana karakter Dürü'nün bir kurban tipi olduğunu belirten Moran, tematik bir inceleme yaparak görücü usulü evlilik ve kurban tipini işleyen romanları Tanzimat döneminden alarak karşılaştırır ve Tırpan romanının kurban tipine getirdiği farklı bir yaklaşım olduğunu vurgular. Tanzimat döneminde görücü usulü evliği işleyen romanlardaki kadın karakterler edilgen, kaderine boyun eğen tiplerken Tırpan'daki Dürü karakteri başkaldıran, eyleme geçen bir tiptir. Baykurt, hem bu otoriteye boyun eğen kadın tipini yıkmış hem de yoksul ve kadın kimliklerine sahip Dürü'nün isyan etmesiyle soruna feminist, Marksist bir çözüm yolu önermiş olur (Moran, 1997, 191-192).

Kendisini herhangi bir yöntemle sınırlamayan Moran, *"...farklı edebiyat kuramlarını açıklayıcılıklarını, kapsayıcılıklarını göz önünde tutarak..."* eleştiri yapmış, ele aldığı metin öncülüğünde bir senteze ulaşmıştır (Altuğ, 2004, 204). Romanı farklı yönlerden okumaya, incelemeye çalışan Moran'ın eleştirisindeki çeşitliliğin nedeni olarak onun eleştiriye bakış açısı ve belli bir yöntemin doğru olduğuna inanmaması gösterilebilir. Eleştirinin *"...sanat eserinin zenginliğini ortaya çıkarmaya yönelik..."* yapılması gerektiğini düşünen Moran, eleştiri yöntemini metne göre belirlemiş ve eleştirisi de incelediği geniş metin yelpazesine bağlı olarak zengin bir görünüm kazanmıştır (Belge, 1984, 27).

> "Yöntemini bilinçli olarak biraz eklektik tutmuştu, çünkü sanat ve edebiyatın tek bir açıklama tarzına sığmayacak kadar zengin ve karışık olduğuna inanırdı. Her esere aynı (tek) yöntemle yaklaşmaktansa, her eserin ortaya attığı sorulara en iyi uyan yöntemlerle yaklaşmayı tercih ediyordu" (Belge, 2002, 7).

"Ben orijinal bir yöntem geliştirmedim. Bir nevi 'arama' benimkisi. (...) Katkısı olan her kuramdan da yararlandım" (Koç, 2004, 196). Her eleştiri yöntemine eleştirel bir şekilde yaklaşmış ve onları çalışmalarında gerektiğini düşündüğü yerde kullanmıştır. Moran'ın belli bir yönteme bağlanmamasını ve eserleri çok yönlü okumaya tabii tutmasını sağlayan bu anlayışın edebiyatın çok yönlü olabileceğini savunan bilimsel bakıştan kaynaklandığı söylenebilir.

Metne olabildiğince önyargısız bir okuma yaparak yaklaşan Moran, *"...bir eseri okumaya ve incelemeye "çıplak" bir gözle..."* başlamış ve Türk romanının Tanzimat'tan 1980'lere kadar incelediği birçok farklı anlatım biçimi, ana fikir, kurgu, tema vb. içeren romanı incelerken kuram ve yöntemleri gerektiği noktada

eleştirisine dâhil etmiştir (Aksoy, 2004, 32). Metnin sanatsal zenginliğini ortaya çıkarma amacı taşıması ve yöntemlere olan hâkimiyeti eleştirisinin çok yönlü olmasını sağlamıştır. Moran eleştiri metinlerini de bu çok yönlü anlayışa göre kurgulamıştır.

Moran, metinleri incelemeye metni hangi açıdan inceleyeceğini ve bunun nedenini açıklayarak başlar. Bu açıklama

> "…metinle ilgili tanıtıcı bir giriş ya da farklı eleştirmenlerin metinle ilgili iddialarını ortaya serme yoluyla gerçekleşir. (…) Moran, eleştiri metninin giriş bölümlerinde ele aldığı metnin diğer eleştirmenlerce nasıl alımlandığını da gösterir. Farklı alımlama biçimlerinin nerede metni zenginleştirdiğini, nerede eksik kaldığını göstererek o eksiği kapatmaya çalışır" (Altuğ, 2004, 204).

Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2'deki "Bereketli Topraklar Üzerinde Köylü Şehirli Çatışması" adlı incelemesinin girişinde romanın Orhan Kemal'in en iyi romanı sayıldığına değindikten sonra romanın eleştirmenler tarafından içerik yönüyle eleştirildiğine, üslubunun üzerinde durulmadığına değinir. Moran'a göre romanla ilgili üzerinde durulan konular sömürü düzeni, köyden kente göç gibi konular olmuştur (Moran, 1997, 36). *"Uygulanacak kuramın seçimi de bu noktada devreye girer. Eleştirmenlerin söylediği doğruları tamamlayacak ya da ayrılık noktalarını geçersizleştirecek bir kuram ya da yöntem bulur"* (Altuğ, 2004, 204). Romanın üslubuna değinen İrfan Yalçın, Mehmet Ergün gibi eleştirmenlerin de romanın biçimini kusurlu bulduğunu, bu eleştirilerin de birkaç cümleyi geçmediğini belirtir. Moran, bu noktada eleştirmenlerin romanın biçimine eğilmemesinin bir eksiklik olduğunu belirtir. Eleştirisinde Orhan Kemal'in konusunu işlerken elindeki malzemeyi nasıl kullandığına, dönüştürdüğüne ve nasıl bir söylem geliştirdiğine eğileceğini bildirir. Romanı olay örgüsü, romanın baskıları arasındaki değişikliklere dikkat çekerek üslup ve anlatıcı konumu, sözcük seçimi, kahramanların geçirdiği değişim gibi farklı özellikler üzerinden eleştirir (Moran, 1997, 36-39).

Moran, eleştirisi sırasında *"...uzman olmayan okurun dilinden çok fazla sapmaz"* (Altuğ, 2004, 204). Romanın belli bir noktasını aydınlatmak için kullandığı bir yöntem ve tekniğin adını geçirirken onu kısaca okura açıklar. *Bereketli Topraklar Üzerinde* incelemesinde de romanın başkahramanının romanın sonunda geçirmiş olduğu değişime dikkat çekmek için Todorov'un çözümleme yönteminden faydalanır. Çözümleme yapmadan önce kullanacağı yöntemin adını geçirir ve bunu kısaca açıklar. *"Metne Todorov'un çözümleme yöntemiyle bakarsak bunu daha açık bir şekilde gözlemleyebiliriz. Todorov bir öyküyü birtakım önermelerin anlatı türüne*

özgü bir biçimde art arda dizilişi olarak betimler" (Moran, 1997, 51). *"Meslektaşlarla ve okurla diyalogu aynı anda gözeten bu salınım[ın]*" Moran'ın akademik geçmişi sayesinde oluştuğu söylenebilir (Altuğ, 2004, 204). Araştırmacı ve öğretmen olmak üzere iki farklı yönü bulunan akademisyenlik, Moran'ın kuramlarla ilgili geniş bilgi sahibi olması ve titiz çalışma yöntemi diğer eleştirmenlerin görüşlerine eleştirel bir şekilde yaklaşmasını sağlarken bir yandan da okuru dikkate alarak karmaşık olabilecek konuları yalın bir üslupla aktarmasını sağlamıştır.

Metni yazarın diğer romanlarından ve aynı sorunsalı işleyen başka romanlardan farklılıklarına değinerek inceleyen Moran, eleştirilerinin sonuç bölümlerinde de bu farklılıklara vurgu yapmıştır. *"Eleştiri metninin sonuç kısımlarında ise ele alınan metnin edebi gelenek içinde yeri, kendinden önce gelenlere nerede ve ne şekilde ayrılıp birleştirdiği, ayırt edici özelliklere vurgu yaparak gösterilir"* (Altuğ, 2004, 205). *Bereketli Topraklar Üzerinde* incelemesinin sonuç bölümünde de hem romanın Çukurova gerçekliğini *"…mitoslardan gelen geleneksel bir yapı içinde, ama canlılığı ayakta tutan modern bir "gösterme" yöntemiyle…"* anlatması bakımından aynı konuyu işleyen romanlara göre özgün bir yapıya sahip olduğunu ve bu nedenle de Orhan Kemal'in en iyi romanı olduğunu belirtir (Moran, 1997, 56).

Toplumsal ve biçimci kuramlardan beslenen bir eleştiri anlayışına sahip olan Moran, eleştirisinde farklı yöntemlerden faydalanarak metni her yönüyle aydınlatma ve ortaya bütünlüklü bir eleştiri koyma amacı taşımıştır. Romanın yazıldığı dönemin siyasi, sosyal, ekonomik durumunu incelemesi için bir bilgi kaynağı olarak kullanan Moran, yazarın ideolojisini, diğer romanlarını ve ele aldığı romanı aynı türdeki diğer romanlardan ayıran özgün özellikleri de bilgi kaynağı olarak kullanmıştır. *"Hem ayrıntılardan bütüne, hem de bütünden ayrıntılara doğru gelişen bir "yakın okuma" alışkanlığı"* bulunan Moran, kullanılan üsluba, olay örgüsüne, kahramanların gelişimine dikkat çekmiş; bunların romanın bütünü içindeki işlevini incelemiştir (Aksoy, 2004, 22). Sosyolojik eleştiriden, ideolojik söylemin edebî metni nasıl şekillendirdiğini incelemek için faydalanmıştır. Metin dışı unsurları inceleyip metni çözümlemek için bunlardan faydalanırken de *"…roman sanatını bir araç olarak değil, yazınsal bir amaç olarak gören tutumun yanında…"* olmaya devam etmiştir (Gümüş, 1994, 44). Kullandığı bu farklı bilgi kaynakları ve eleştiri yöntemleri Moran'ın eserin zenginliğini ortaya çıkarmak için olabildiğince farklı özelliklerini

aydınlatmasını sağlayan, incelediği metinlerin farklılığına bağlı olarak zenginleşen bir eleştiri ortaya koymasını sağlamıştır.

4.4. Eleştirmen Olarak Özellikleri

İstanbul Üniversitesi İngiliz Filolojisi bölümünde profesör olan Berna Moran, Batı edebiyatı ile ilgili çalışmalarıyla edinmiş olduğu birikimi Türk edebiyatını incelemek üzere kullanmıştır. *"Ama İngiliz Edebiyatı disiplini içinde öğrendiklerimi, Türk Edebiyatı'na uygulamaya, yanılmıyorsam elli dokuz, altmış yıllarında başladım. Orhan Veli'nin "Yol Türküleri" üstüne Yeni Ufuklar'da yayımlanmış bir yazımla"* (Belge, 1984, 25). Eleştirilerini 1960'ların başında kaleme almaya başlayan Moran'ın Türk edebiyatına ilgisi daha önceki dönemlerde başlamıştır.

İngiliz Filolojisi'ndeki öğrencilik yıllarında aldığı sertifikalarından biri Tanzimat Edebiyatı olan Moran, öğrencilik yıllarından bu yana ilgili olduğu Türk edebiyatına eleştirel bir gözle bakmaya başlamasını birkaç nedene bağlar (Kabacalı, 1995, 246-248). Bu nedenlerden ilki kuram ve eleştiri alanında birçok çalışmanın olduğu ve önemli eserleri incelenmiş olan İngiliz edebiyatında *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*'a benzer gibi kapsamlı bir çalışma yapmasının zor olması olarak gösterir. *"Yani burada, Türkiye'de, İngiliz Edebiyatı'na "özgün katkı" yapacaksın, ancak o edebiyatın ikinci, üçüncü sınıf yazarları üstüne yapabilirdim. Çünkü ötekiler hakkında zaten her şey söylenmişti"* (Belge, 1984, 25). Bir diğer neden de İngiliz edebiyatında, eleştiri alanındaki kapsamlı ve gelişmiş çalışmaların aksine Türk romanı hakkındaki incelemelerin güncel yöntemlerden uzak olması olarak göstermiştir. *"Türk romanına eğilmemin bir nedeni de, bizde roman hakkında yazılanların yeni yöntemlerden uzak bir bakışla kaleme alınmış olmasıydı. Batı edebiyatından öğrendiklerimizi uygulamak iyi olur diye düşünmüştüm"* (Kabacalı, 1995, 246). Moran, Türk edebiyatında roman eleştirisi alanında eksiklik görmesi ve yaptığı çalışmayla İngiliz edebiyatına özgün bir katkı sağlayamayacağı düşüncesiyle Türk romanına yönelmiştir.

Öğretim üyeliği sırasında ve 1980'den sonraki emeklilik yıllarında edebiyatla ilgili araştırma yapmaya ve yazılar yazmaya devam eden Moran, bu süreçte akademik çalışmalarına eleştiri derslerinin notlarını gözden geçirerek oluşturduğu *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* adlı çalışmasını da eklemiştir (Parla, 1999, 12). Moran'ın kuramlar ve eleştiri yöntemleriyle ilgili bu çalışmalarının eleştiri yazılarına da etki

ettiği söylenebilir. *"Yıllarca çeşitli yazın kuramlarıyla, eleştiri yöntemleriyle içli dışlı olmak, uygulama alanına geçtiğinde bir eleştirmene çok şey kazandırır"* (Fuat, 1994, 12). Moran'ın eleştiri çalışmalarında akademik çalışma disiplinini sürdürmesi, akademisyenlik geçmişinin eleştiri çalışmalarındaki etkisine örnek olarak gösterilebilir. *"Çok önem verdiği şeylerden biri, ciddi inceleme ürünü kitaplara endeks konmasıydı. (...) Bilimsel çalışmalarda çok önem verdiği bir şey de, birinci derecedeki kaynağı kullanmak, ikinci derecedeki kaynaklardan kaçınmaktı"* (Aksoy, 2014, 100). Moran, eleştiri yazılarında farklı kaynaklardan yararlanması, alıntıların kaynaklarını belirtmesi ve her yazının sonuna bir kaynakça eklemesi de bu bilimsel çalışma düzeninin getirisi olarak görülebilir.

Moran'ın akademik çalışmaları; çalışma yöntemindeki titizlik ve disiplinin yanı sıra kuram, yöntem ve roman türleri konusunda da bir birikim edinmesini sağlamıştır. Bu birikim, metinlerde tespit edilmesi zor olabilecek noktaları ortaya çıkarmasını sağlamıştır. *"...Berna Moran'ın yazdıkları, akademik birikimin, "mektepli" olmanın edebiyat eleştirisinde ne kadar faydalı olduğunu da göstermiştir. Çünkü onun tesbitleri "alaylı" eleştirmenin kolay kolay göremeyeceği roman olgularıdır"* (Aksoy, 2014, 103). Moran; Ahmet Midhat'ın *Müşahedat*'ta kullandığı üst kurmaca tekniğinin ve Recaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası*'nda kullandığı bilinç akışı ve iç konuşma tekniklerinin dünya romanında ilk örnekler olduğunu keşfetmiştir (Aksoy, 2014, 102-103). Bu örnekler Moran'ın akademik birikimi ve titiz çalışma yöntemi sayesinde gerçekleştirdiği keşiflere örnek olarak verilebilir.

Temeli üniversitede verdiği Eleştiri Tarihi dersiyle atılan, ürünü *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* olan kuram ve yöntem konusundaki detaylı çalışmaları Moran'ın eleştirisinin birçok farklı yöntem kullanılan, zengin bir eleştiri olmasını sağlamıştır. *"Onun bilimsel kişiliği hiç kuşkusuz ki, yapıtlarındaki sağlam yöntemsel zenginliği oluşturuyordu"* (Birkiye, 1993, 27). Moran hem eleştirideki güncel gelişmeleri takip etmiş hem de önemli gördüğü romanları eleştirmiştir. Bu anlamda edebiyat eleştirisinin kuramsal alanıyla da ilgilenmiş, uygulama da yapmıştır.

> "Kuram ve eleştirinin başlangıcından beri bütün gelişmelerini izleyerek eleştirel altyapısını son derece sağlam kurmuştur. Onun kuramsal yetkinliği, metin okurluğunu da, çözümleyiciliğini ve eleştirmenliğini de yetkinleştirir. Bütün bunlarla birlikte, ulaştığı sonuçları, verdiği yargıları da bir o kadar önemli kılar" (Su, 2003, 658).

Moran İngiliz edebiyatında uzmanlaşmış olmasına rağmen 1960'lardan itibaren Türk edebiyatı ile ilgili yazmaya başlamıştır. *"Berna Moran'ın daha ilk roman inceleme*

yazılarından itibaren, Batı edebiyatındaki başarılı roman tekniklerinin Türk edebiyatındaki romancıların eserlerine nasıl yansıdığını gösterme yöntemini izlediği görülür" (Su, 2003, 658). Moran'ın, incelediği romanlarla ilgili yaptığı araştırmayla, metnin ortaya çıkmasını sağlayan dönemin Osmanlı ve Türkiye şartlarını anlama çabasıyla Türk edebiyatına içeriden bakan bir eleştirmen olduğu söylenebilir. *"Birikimi itibarıyla ne denli İngiliz edebiyatı merkezli olarak Batıya dönükse, bu birikimin edebiyat eleştirisi bağlamında yeniden üretilişi itibarıyla da Türk edebiyatına dönüktür Berna Moran'ın çalışmaları"* (Su, 2003, 652). Moran, bu anlamda *"...Batılı kuramın ve yerli pratiğin arasında indirgeyici ve nesneleştirici olmayan başka türlü bir ilişki kurmanın mümkün olduğunu gösteren edebiyat araştırmacılarının öncülerindendir"* (Altuğ, 2004, 199). Türk romanlarının ve yazarlarının özgün özelliklerini dikkate almış, Türk edebiyatındaki gelişmeleri takip etmiş ve analiz amacıyla yapılanlar hariç, karşılaştırma yapmaktan uzak durmuştur. Eleştiri yazılarının toplandığı *"...üç ciltlik Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış'ta ise Türk romanının kendine özgü koşullarını edebiyat kuramının Moran'dan önce pek uygulanmamış yanlarından yola çıkarak anlamlandırmaya çalışmıştır"* (Altuğ, 2004, 199)

Berna Moran'ın İngiliz edebiyatı alanında uzmanlaşması ve bu alandaki kazanımlarını Türk edebiyatında uygulaması kendisi için bir avantaj olmakla birlikte Türk edebiyatı açısından da önemli bir kazanım olarak görülebilir.

> "Bu ülkedeki üniversitelerin Türk edebiyatı bölümleri nice yıllar batı edebiyatı bilgisi ve kültüründen, batı edebiyatları bölümleri de Türk edebiyatı kültüründen yoksun kalmıştır. Edebiyat araştırmaları hiç şüphesiz bu kopukluktan zarar görmüştür" (Aksoy, 2014, 102).

Batı edebiyatı birikimiyle Türk edebiyatına eğilen Moran'ın çalışmalarıyla bu kopukluğu gidermede önemli bir isim olduğu söylenebilir. *"Berna Moran'ın Türk romanı üzerindeki derin incelemeleri batı romanı bilgisine ne kadar ihtiyaç olduğu gerçeğinin apaçık göstergeleridir"* (Aksoy, 2014, 102).

Disiplinli ve titiz bir çalışma yöntemi benimsemiş olan Moran, çalışmalarını sunuş aşamasında akademiden daha geniş bir kitleye hitap edebilecek şekilde sade, anlaşılır bir dil tercih etmiştir. *"Akademik ama hiçbir zaman kuru olmayan, edebiyat meseleleri üzerinde ciddi bir biçimde düşünen herkesin okuyup bir şeyler öğrenebileceği nitelikte, çok sade bir dille yazılmış bir eleştiridir bu"* (Aksoy, 2014, 103). Moran'ın *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*'de Türk edebiyatından örnekler vermesi, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*'ta yalın bir dil kullanmasıyla

"*…akademik eleştiriyi üniversitelerin dar çevresinden çıkarıp bütün bir Türk edebiyatının yararlanabileceği bir yöne sürüklemiştir"* (Aksoy, 2014, 103). Moran'ın eleştirisinde yeni sayılabilecek kavramları kullanırken açıklama yapması ve kavramın daha iyi anlaşılması adına kısaca bir tarihçe vermesi de akademi temelli eleştirisinin genel kitleye de hitap edebilmesi için takınılan öğretici tutumun sonucu olduğu söylenebilir. Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanını incelerken romanın özelliklerini açıklayabilmek adına modernist roman, postmodernist roman ve üstkurmaca kavramlarını kullanır. Bu kavramları kullanırken 19. yüzyıldan başlayarak ve örnekler vererek okura genel bir açıklama yapar (Moran, 1997, 197).

Çalışmalarında güncelliğe önem veren Moran, *"...batıda edebiyat eleştirisinde olup bitenleri günü gününe takip eden…"* bir bilim insanı olmuştur (Aksoy, 2014, 101). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*'yi edebiyattaki yeniliklere ve değişen eğilimlere göre ekleme ve çıkarmalarla yenilemiş, sekiz baskıda üç kez güncellemiştir. Kitapta giderek gelişen ve yaygınlaşan kuramlar olan eseri ön plana alan kuramlarla okuru ön plana alan kuramları içeren bölümleri genişletmiştir (Moran, 2014, 9-14). Moran'ın, yenilikleri takip etme ve eserlerine dâhil etme tutumu kendini *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*'te de gösterir. Bu ciltte yenilikçi roman olarak adlandırdığı, yeni anlatım yolları deneyen romanları incelemiş ve bu metinlerdeki özgün özellikleri de ortaya çıkarmıştır. Örneğin klasik roman çizgisinin dışında yer alan, *"...klasik gerçekçi Türk roman geleneğinin sınırlarını aşarak yeni bir roman türü arayan…"* romanlardan biri olan *Sevgili Arsız Ölüm*'ü ele almış ve yazarın farklı bir anlatım tarzı aramasının nedenlerini incelemiştir (Moran, 1994, 91). Moran'a göre yazar, *"...kendi ülkesinin ve sınıfının insanlara anlatırken burjuva romanının konvansiyonlarına, kalıplarına ödün vermemenin çarelerini aramış[tır]"* (1994, 90). Moran, yenilikçi olarak nitelendirilebilecek başka bir roman olan Orhan Pamuk'un *Kara Kitap*'ını da incelemiş, postmodernist özellikler gösteren bu romanı üstkurmaca olarak ele almıştır. *"Orhan Pamuk eski bir gelenekten yola çıkarak ve buna çağdaş romanın anlatım tekniklerini ekleyerek yeni bir tür roman yazmayı başarmıştır"* (1994, 101).

Akademik geçmişi ve eleştiri yöntemleri konusundaki zenginliği Moran'ın metni çözümlemeye yönelmesini, eleştiride ulaşılan yargıları metinden dayanaklarla sağlamlaştırmasını sağlamıştır. Nesnel eleştiriye yaklaştıran bu özelliklerle birlikte metne duyduğu ilgi, eleştirilerine farklı bir özellik katmıştır. *"Ama şu da bir gerçek*

ki, bir yapıta bakışındaki nesnelliğin yanı sıra yapıta yönelik "sevgi"si de yazılarından ortaya çıkıyordu. Bu ise yapıtlarına bir başka boyut katıyordu: Tarafsızlık" (Birkiye, 1993, 26-27). İdeolojik yönelimlerden olabildiğince arınarak yapılan bir okuma ve buna bağlı olarak incelenen metne edebî bir ürüne duyulan tarafsız bir ilgiyle yaklaşma Moran'ın eleştirisinin tarafsızlığına katkı sağlayan unsurlardır. *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* romanına *"Türk romanında ilgi çeken, hatta değeri olan bir başarısızlıktır"* tanımlaması yapmasında nesnel, tarafsız ve ilgili bakışının etkisi görülebilir (İleri, 1973, 60). Bu romanı estetik anlamda güzel, başarılı bulmamasına rağmen Türk edebiyatında teşkil ettiği önemine bakarak incelemiştir.

Moran'ın tarafsızlığı okuma biçiminde de kendini gösterir. *"Berna Moran incelemesine, hatta isterseniz okumasına, mümkün olduğu ölçüde "çıplak" bir gözle başlıyor"* (Parla, 1990, 8). Metni okumaya başlarken metinle kendisi arasına başka bir şey sokmayan Moran, okuma yaptıktan sonra *"...metni çözümleme yöntemini, gene o metnin dikte ettiği, yönlendirdiği bir arayışla..."* saptamıştır (Parla, 1990, 8). Bu tür bir okuma *"...çözümler ve yorumlarken zenginleştiren de bir okumadır. Tabii onu olduğundan başka bir şey yapmadan, ya da olmadığı kalıplara uymaya zorlamadan"* (Parla, 1990, 8). Moran'ın eleştirideki bu tutumuna *Devlet Ana* incelemesi örnek verilebilir. Moran, tarihi bir roman olması ve yazarın kitabı yazmaktaki amacının Osmanlı toplumunun özelliklerini idealleştirmek olarak açıklaması nedeniyle içeriğiyle ön planda olan romanı öncellikle biçim özellikleri bakımından incelemiştir. Tarafsız bir okuma sonucunda romanda tespit ettiği romans özelliklerini ve çorak ülke arketipine uyan aşamaları açıklamıştır. Romanın tezini incelemeye ise okuması sonucunda ulaştığı sonuçları yazdıktan sonra başlamıştır.

Moran'ın metinlere objektif bir şekilde yaklaşmasını sağlayan özelliklerinden biri de eleştirdiği metinle birlikte o metnin yazıldığı dönemle, edebî gelenekle ve sonunda Türk edebiyatının tamamıyla ilgilenmesidir. Ele aldığı metnin dikkatli bir okumaya tabii tutan Moran, Türk edebiyatının geneliyle de ilgilenmiş, eleştirdiği metinleri edebiyattaki değişimlere göre belli sorunsallar etrafında sınıflandırmıştır. Titiz bir çalışma yöntemi benimseyen Moran'ın eleştirileri, *"...eleştirel yönteminin uzun ve titiz bir çalışmayı, sağlam bir değerlendirmeyi, sunuşta sentezi, sentezde ağırlıklı önceliklerin dengelenmesini ve sonunda yeni öğe ya da öğelerin açığa çıkarılmasını..."* içerir (Parla, 1990, 8). Ele aldığı metnin farklı özelliklerini ortaya

çıkarmaya yönelik çözümlemeler yapan Moran, *"...yargılarında enine boyuna düşünüyor, uğraşının ucuzuna ve birçıpıdacılığına kaçmıyor"* (İleri, 1973, 60).

Moran'ın birikiminin ve bilimsel bakış açısının yanında çok yönlü düşünmesi ve değerlendirme sürecinde acele etmemesi *"...daha önce edebiyatımızda görülmemiş, benzersiz bir çözümleme..."* ortaya koymasını sağlamıştır. Bu çözümleyici ve nesnel yaklaşımı ve metinden kanıtlarla ortaya koyduğu değerlendirmeleri *"...evrensel ve bilimsel olduğundan, ele almadığı, alamadığı metinler için de geçerliliğini korur"* (Ergun, 2002, 7).

Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* ciltlerinde metin eleştirilerinin yanı sıra Türk romanındaki bir tipin yaşadığı değişimi ele aldığı "Alafranga Züppeden Alafranga Haine", Türk romanında 1700'lerden başlayarak 1900'lerin sonuna kadar bir roman türünün gelişimini ele aldığı "Türk Romanında Fantastiğin Serüveni" gibi incelemeleri de vardır. Türk romanına geniş bir açıdan bakma denemesi olarak görülebilecek bu çalışmalar Moran'ın tek tek eserlerle birlikte Türk romanının geneliyle ve bu edebiyattaki değişimlerle ilgilendiğini gösterebilir. Moran *"...Türkiye'de romanın gelişimini, yazarların sorunsala, zamana ve koşullara koşut bir biçimde değişen eğilişlerini kurgunun, tiplemenin, mekânın ve romanda işlenen çatışma öğesinin kullanımında oluşan değişimi ve gelişimi irdeler"* (Ergun, 2002, 7). Moran'ın yakın okuma alışkanlığını sürdürerek, metinleri tek tek ele alarak yazdığı yazılar onun Türk edebiyatına geniş bir açıdan bakma uğraşı *"...edebiyat tarihçiliğinden ayrılan bir uğraştır"* (Aksoy, 2014, 102). *"Böyle eleştirmenler tek tek serileri incelemekle yetinmez, bütün bir edebiyat geleneğini de incelerler. İşte Berna Moran bu anlamda, "büyük eleştiri"yle uğraşan bir kimse olarak eleştirmendir"* (Aksoy, 2014, 102). Metinleri tek tek ve kendi bütünlükleri içinde eleştiren Moran, Türk edebiyatında tiplerin, türlerin ve genel anlamda sorunsalların gelişimini de takip etmiştir. Bu anlamda hem Türk romanının geneline bakan hem de romanların derin yapılarını keşfetmeye çalışan iki yönlü eleştiri bir eleştiri yaparak Türk eleştirisinde özgün bir yer edindiği söylenebilir. *"Denebilir ki Berna Moran'ın eleştiri yazınımızdaki asıl değeri de bu bağımsız, kendine özgü yaklaşımıyla, özel bir eleştiri anlayışının yaratıcısı olabilmesidir* (Gümüş, 1994, 43).

Moran, akademik geçmişine, bilimsel bakış açısına, yöntemsel zenginliğine vurgu yapılarak Türk eleştirisinde özgün bir yeri olan bir eleştirmen olarak görülmüştür. Jale Parla, Berna Moran'ın bir eleştirmen olarak niteliklerini sıralarken genel olarak

eleştirmen kavramıyla ilgili bir çerçeve çizer. Bu niteliklerden ilki *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*'taki romanları tek tek ele alıp inceleyen ancak ortak özelliklerini ve toplumsal, siyasal dinamiklerini de göz önünde bulundurarak romanları sorunsalları bakımından bir gruplandırmaya tabii tutan Moran'ın bu iki yönlü çalışma biçimi ile ilgilidir. *"Bir kez, estetik bir eğilimle, yani sanat eserini özgün ve özerk bir biçim olarak değerlendirmekle, toplumsal bir eğilim, yani o eseri insanın tarihine yanıtı ya da tepkisini barındıran bir ürün olarak görme arasında kurulması gereken denge…"* (Parla, 1999, 6). Ele aldığı metne titizlikle eğilen, önyargısız bir okuma yapan Moran, metnin özgünlüğüne dikkat etmekle birlikte metni oluşturan dönem koşulları, edebî gelenek, yazar ideolojisi gibi unsurları da göz önünde bulundurarak metnin ortaya çıkmasın sağlayan dış unsurları da eleştirisine dâhil etmiştir. Parla'nın eleştirmen tarifindeki diğer nitelikler sırasıyla eleştirmenin metnin bir kuramdaki, edebî gelenekteki ve yerel-evrensel kültür etkileşimindeki yerin incelemesi ve metnin yerini bunları dikkate alarak metni konumlandırmasıdır.

> "…ikinci olarak, bir sanat yapıtını kendi içinde değerlendirirken, kuramsal bir çerçevede de yerini belirleme, üçüncüsü, her yapıtın tekilliğini örselemeden, o yapıtın ait olduğu edebi gelenek, tür ya da tarz ile ilişkisini saptama ve sonuncu olarak da, bir sanat yapıtını, yerel ve evrensel öğelerin geriliminde açıklama ve değerlendirme" (Parla, 1999, 6).

Moran'ın eleştirdiği yapıtın hem bir kuramdaki hem de edebî gelenek içindeki yerini belirlemesi eleştirisindeki karakteristik özelliklerden biri olmakla birlikte onun eleştirisinde *"...zengin ve kuşatıcı eleştirel sonuçlara…"* ulaşmasını sağlamıştır (Işık, 2006, 2518).

Moran, tüm eleştirel yöntemlerin sınırlılıklarını kabul ederek hepsini metnin eleştirisi için gerekli olan noktalarda kullanmıştır. Eleştirisinde karşılaştırmalı okuma, yakın okuma, pratik eleştiri gibi metin merkezli yöntemlerin getirdiği özelliklerle sosyolojik verilerden yararlanma, dönemin siyasi yapısına odaklanma, romanlar arasında ortak bir sorunsal belirleme, metindeki anlatım biçimlerinin nedenlerini dönemin şartlarında ve yazarın dünya görüşünde arama gibi dış dünya odaklı yöntemlerin getirdiği özellikler bir arada görülebilir. Moran'ın kendi bakışını tutarlı bir şekilde okura yansıtma amacıyla böyle bir yol izlediği söylenebilir. Genel olarak Türk romanını, özel olarak ise ele aldığı romanları anlama çabasında betimleyici ve değerlendirici olma noktasında denge sağlayan, genellikle kuşatıcı olan eleştiriler ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

5. SONUÇ

Berna Moran'ın çalışmaları, günümüzde hâlâ ilgili derslerde okutulan, araştırmalarda başvurulan birer kaynak olma özelliklerini sürdürmektedir. Yazdığı son eserin üzerinden yaklaşık 25 yıl geçmesine rağmen eserlerinin güncelliğini koruması, Türk eleştirisiyle ilgili en önemli eserler arasında yer alması onun çalışmaları aracılığıyla yaşayan, farklı yönleriyle incelenmesi gereken bir eleştirmen olduğunu göstermektedir. Bir eleştirmen olarak Berna Moran'ın özelliklerinin, Türk edebiyatıyla ve eleştiriyle ilgili görüşlerinin incelenmesi amaçlanan bu çalışmada; yazarın Türk edebiyatıyla ilgili yaptığı eleştiri çalışmaları, eleştiriyle ilgili görüşleri ve edebiyat kuramlarına yaklaşımı incelenmiştir.

Moran'ın eleştirmenliğinde etkisi olan ve ona kaynaklık eden iki önemli isim vardır: İstanbul Üniversitesi'nde çalışmış olan Leo Spitzer ve Erich Auerbach. Spitzer'in metni diğer unsurlardan ayırıp tek başına ele alma, yakın okumayla metni detaylıca inceleme, üsluba önem verme, metnin bağlı olduğu gelenekteki yerini belirleme gibi özellikleri Moran'ın eleştirisinde de görülen özelliklerdir. Auerbach'ın metindeki dünya görüşüne önem verme, bir ülke edebiyatına bütüncül bir şekilde yaklaşma gibi özellikleriyse Moran'ın eleştirisinde sosyolojik eleştiriden faydalanma, yazarların ideolojilerini inceleme, Türk romanının tarihi gelişimini Tanzimat'tan 1980'lere kadar ele alma gibi farklı şekillerde kendini gösterir. Moran'ın aynı temayı işleyen romanların bu ortak temaya nasıl yaklaştığını incelemesi, aynı tipin Türk edebiyatının farklı dönemlerinde nasıl ele alındığını incelemesi gibi farklı şekillerde görülen karşılaştırmacı tutumu da bu iki eleştirmenin karşılaştırmalı yaklaşımından etkilenmesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Moran'ın metni farklı yöntemlerle ele alan kaynaklardan beslenmesi; eleştiri yöntemlerine bakışında objektif olmasını ve eleştirisinde farklı yöntemlerden yararlanmasını sağlamıştır.

Moran, eleştiri kuram ve yöntemlerini incelerken eleştirel tutumunu sürdürmüştür. Eleştiride metni merkeze alan ve farklı yöntemlerin bakış açılarını ve metne dair ürettikleri bilgiyi de eleştirisine dâhil eden Moran, yöntemleri değerlendirirken de onların metne bakışı, objektifliği, ulaştığı sonuçların edebiyat açısından değeri gibi

konular üzerinde durmuştur. Yöntemleri; özellikle metni kendi alanlarında bilgi sağlamaları noktasında bir araç olarak görmeleri ya da eleştirilerinin metnin değeriyle ilgili fikir vermemesi noktalarında eleştirmiştir. Tarihsel eleştiriyi tarihsel bilgiye ağırlık verip edebiyata uzak düşmesi açısından, sosyolojik eleştiriyi edebî metni başka alanlarda bilgi edinmek için kullanması açısından eleştirir. Edebiyattan çok tarih ve sosyolojiye yakın durdukları için eleştirdiği bu yöntemlerin yanı sıra çalışmalarında edebî eserin estetik değeriyle ilgili bilgi vermeyen Marksist, psikanalitik ve sanatçının psikolojisi ve kişiliğini inceleyen eleştiri yöntemlerini de eleştirir. Marksist eleştiriyi metni sadece toplumsal dinamikleri göz önünde bulundurması, psikanalitik eleştiriyi ve sanatçının psikolojisi ve kişiliğini inceleyen eleştiriyi ise vardıkları yargıların eserin değeriyle ilgili bilgi vermesi noktasında eleştirmiştir.

Yöntemlerin olumlu yönleri üzerinde de duran Moran, metne bakış açısını, okurun metne dair bilgisini zenginleştiren özelliklerini olumlayan yorumlar yapmıştır. Yeni Eleştiri'nin metni merkeze alan yöntemini desteklediğini belirten Moran, tarihsel eleştiriyi eseri edebî gelenek içindeki yerine oturtması, anlaşılmasını kolaylaştırması, esere doğru bir şekilde yaklaşılmasını sağlaması; bunlara bağlı olarak eseri zenginleştirmesi noktasında faydalı bulur. Sosyolojik eleştiriyi de metnin ortaya çıktığı dönemin toplumsal koşullarını açıklayan bilimsel bilgiyi sağlaması bakımından faydalı bulmuştur. İzlenimci eleştirinin ise eleştirmenin heyecanını okura aktarabilmesi ve okurun fark etmediği özellikleri fark ettirebilmesi gibi faydaları da olabileceğini de vurgulamıştır. Moran'ın yöntemleri incelerken vurgulanması gereken bir başka özelliği, taşıdığı güncellik kaygısıdır. Bu doğrultuda *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*'yi üç kez düzenlemiş, yeni gelişen kuramlar olan yapısalcılık, alımlama gibi yöntemleri de kitabına eklemiştir. Yeni sayılabilecek bu kuram ve yöntemlere yaklaşımı onları olumlu olumsuz olarak değerlendirmeyen betimleyici bir yaklaşımdır. Geçerliliğini yitirdiğini belirttiği izlenimci eleştiri gibi başlıkları detaylıca incelememesinin altında bu güncellik kaygısının yattığı söylenebilir.

Yöntemlerin metnin gerektirdiği yerde kullanılması gerektiğini belirten Moran, incelediği romanların çeşitliliğinin bir sonucu olarak farklı yöntemler kullanmıştır. Üç ayrı ciltte aynı dönemden seçtiği ve sosyolojik bir yaklaşımla belirli sorunsallar etrafında toplandığını tespit ettiği romanları incelemiştir. Romanları eleştirirken yazarların ortak sorunsalı işlerken ortaya koydukları özgünlükle ilgilenmesi,

metinlerin orijinaline ulaşmaya çalışması, baskıları arasındaki farklılıklardan hareketle çıkarımlar yapması ve metni kendi dönemindeki diğer eserlerle karşılaştırarak incelemesi eleştirisinin tarihsel eleştiriyle paralel özelliklerini göstermektedir. Üç ciltlik *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* serisinin çerçevesini belirlerken de sosyolojik yaklaşımdan faydalanmıştır. Edebiyatı kendi gerçekliği dışında; ekonomi, siyaset, yaşam tarzı gibi alanlardan edindiği bilgilerin ışığında değerlendiren Moran, sosyolojik eleştirinin verilerinden faydalanmıştır. Bu şekilde incelediği dönemin en önemli sorunsallarını belirlemiş ve bu sorunsalları işleyen romanlara yer vermiştir. Romanlardan yola çıkarak ortaya koyduğu yazar ideolojileri, farklı romanlarda yer alan ortak karakter özellikleri, Türk romanında işlenen ortak tiplerin zaman içindeki evrimi toplumun edebiyat aracılığıyla okunması olarak da yorumlanabilir. Her cildin giriş bölümünde edebiyat metnini inceleme noktasında gerekli gördüğü kadar toplumsal gelişmelere değinen Moran, ciltlerde yer verdiği metinlerin ortak sorunsalını bu toplumsal bilgiler ışığında belirlemiştir. Ele aldığı metnin toplumsal bağlamını dikkate alarak sosyolojik okumaya da önem vermiş; tek tek bazı metinlerdeki yazar ideolojilerine, ortak tiplere ve bunların anlatılma biçimlerine yer vermiş ve bazı metinleri bu sosyolojik bulgular doğrultusunda incelemiştir. Bu bağlamda Berna Moran'ın sosyolojik eleştiriyi metni anlama ve değerlendirme sürecini desteklemesi ve edebiyat eleştirisini zenginleştirmesi bakımından kullandığı söylenebilir. Moran'ın, Türk edebiyatında genellikle konusuna ve ideolojisine odaklanılmış romanlara da uyguladığı Yeni Eleştiri yöntemi ve bu yöntemde kullanılan okuma teknikleri eleştirisindeki farklı bir yöndür.

Pratik eleştiri ve yakın okuma Yeni Eleştiri'yle kullanılan ve Berna Moran'ın eleştirisinde kendine yer bulan tekniklerdir. Yazarın ideolojisini ve toplumsal dinamikleri göz ardı ederek metne odaklanmayı sağlayan bu yöntem Moran'ın, Türk edebiyatında önemli sayılabilecek bazı romanlarda daha önce fark edilmemiş nitelikler olduğunu –şüphesiz kendi özel dikkati sayesinde- görmesini sağlamıştır. Moran'ın bu keşifleri; bilinç akışı ve iç konuşma tekniklerini dünya edebiyatında ilk defa kullanan yazarın Recaizade Mahmut Ekrem olması, Ahmet Mithat'ın *Müşahedât*'ta romanın yazılışını romanın konusu haline getirmesi, romanın yazılmasına roman karakterlerinin de katılması gibi tespitleridir.

Moran'ın bilinen eserlere yeni bir açıyla bakmasını sağlayan bir başka eleştiri de yapısalcı eleştiridir. *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanını Todorov'un çözümleme yönteminden faydalanarak, olay örgüsünün gelişimiyle başkarakterin değişiminin nasıl gerçekleştiğini açıklayarak incelemesi, yine Todorov'un tür kuramını kullanarak incelediği *Kurt Kanunu* ve *Bir Cinayet Romanı* romanlarını da Türk edebiyatında fantastik romanın sınırlarını belirlemek ya da incelediği romanların hangi dedektif romanı türüne girdiğini belirlemek için kullanması Moran eleştirisinde yapısal eleştirinin kullanımına örnek olarak verilebilir. Arketipçi eleştiri de kullandığı bir başka eleştiri yöntemidir. *Devlet Ana'*da romanın kurgusunu incelerken bu yöntemden faydalanarak öykünün mitoslarda da görülen geçiş öyküsü kalıbına uygunluğunu incelemiştir.

Moran, romana belli bir ideolojiyle ya da eleştiri yöntemiyle yaklaşılmasının kalıplaşmış yargıların tekrarlanması sonucunu doğuracağı için esere önyargısız yaklaşılması gerektiğini savunmuştur. Bu nedenle romana bir kuramın ya da ideolojinin uzantısı olan hazır sorularla, belli yöntemlerle yaklaşmaktansa, çıplak gözle okuyup derinlemesine analiz etmekten yana olmuştur. Eleştiriye biçtiği görev de bu yaklaşımıyla uyumlu olmuştur. Onun çizdiği çerçevede eleştiri, eserden hareketle ortaya çıkar. Edebî metindeki özellikleri ortaya çıkararak onu zenginleştirme amacı taşıyan bu eleştiri, yöntemi metne göre belirlenen, metinle birlikte oluştuğu için önceki yargıları tekrarlamaktan uzak, özgün bir eleştiridir.

Belli bir eleştiri anlayışına bağlı kalma ve ele alınan romanı bu anlayışın sınırları içinde değerlendirme uygulamasına karşı olan Moran, eleştiri yöntemlerini romana göre belirlenen ve romanı çözümlemek için uygun bir bakış açısı sağlayan bir yardımcı olarak görmüştür. Moran'ın farklı yöntemler kullanmasında eleştiriyi romana bağlı olarak gelişen bir tür olarak sınırlamasıyla birlikte her eleştiri yönteminin belli tıkanma noktaları olduğunu düşünmesi ve romanı bütünlüklü bir şekilde eleştirmede yetersiz olarak görmesi de etkili olmuştur.

Eleştirideki öznellik-nesnellik sorununda da aynı yaklaşımı sergiler. Metni değerlendirme noktasında iki ucu temsil eden bu iki görüşün de romanı anlamada katkı sağlayabileceğini ve ikisinin de tam olarak estetik yargıların sınırlarını kapsayamayacağını belirtir. Moran'ın eleştiriyle ilgili sorunlardaki objektiflik ve çeşitlilik vurgusu eserin biçimine mi, içeriğine mi dikkat edilmesi gerektiği

sorununda da devam eder. Yazarların hem söylemek istediklerini hem de bunu dile getirme biçimlerini inceleyen Eleştirilerinde iki noktayı da incelemiş ve bunların birbiri üzerinde nasıl belirleyici olabileceğine dikkat çekmiştir. Yazarların ideolojisini de incelemiş, bu ideolojilerin romanda yer bulma biçimlerini ele almıştır.

Moran'ın eleştiride ilke edindiği konulardan biri de, yargıların metinden kanıtlar sunularak yapılmasıdır. Her sanat kuramının ve eleştiri yönteminin kendine göre bir sanat tanımı olduğu için tek bir yargıya ulaşılamayacağını, bu nedenle de metinle ilgili geçerli yargılara ulaşmak için de yargıların metne dayandırılması gerektiğini belirtir. Başlı başına doğru ya da başarılı addedilemeyecek nesnel veya öznel görüşlerin ve eleştiri yöntemlerinin katkısının ele alınan metne göre belirlenebileceğine işaret eden Moran, dayanaklarını metinden alan, bütünlüklü ve yeni bir bakış açısı sunan bir eleştiri anlayışı ortaya koymuş, uygulamalarıyla da görüşlerini desteklemiştir.

KAYNAKÇA

I. ÇALIŞMAYA ESAS OLAN ESERLER

Moran, Berna. 1994. **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3.** 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları. (İlk baskı: 1994)

_____. 1997. **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2**. 5. bs. İstanbul: İletişim Yayınları. (İlk baskı: 1990)

_____. 1998. **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1**. 7. bs. İstanbul: İletişim Yayınları. (İlk baskı: 1983)

_____. 2014. **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**. 25. bs. İstanbul: İletişim Yayınları. (İlk baskı: Cem Yayınevi, 1972)

_____, Gümüş, Seval Şahin. 2004. **Edebiyat Üzerine Makaleler/Röportajlar.** 1.bs. İstanbul: İletişim Yayınları. (İlk baskı: 2004)

II. YARARLANILAN KAYNAKLAR

Ağca, Hüseyin. 2005. Berna Moran. **Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi.** c.6. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 395.

Aksoy, Bülent. 2004. Berna Moran'ın Hayatı ve Eserleri. **Berna Moran'a Armağan.** ed. Aksoy, Nazan. Aksoy, Bülent. İstanbul: İletişim Yayınları: 13-20.

_____. 2014. Ölümünün 21. yıldönümünde hocam Berna Moran. **Birikim.** s.307: 99-104.

Aksoy, Nazan. 2004. Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış'ı Çeşitli Yönleri. **Berna Moran'a Armağan.** ed. Aksoy, Nazan. Aksoy, Bülent. İstanbul: İletişim Yayınları: 21-32.

Aksu, Nuri. 2003. Adnan Benk ve Türkiye'de Modern Edebiyat Eleştirisi. Yüksek Lisans Tezi. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alptekin, Turan. 1991. Edebiyat Kuramları ve Eleştiri Dolayısıyla. **Hürriyet Gösteri.** s.127: 40-41.

Altuğ, Fatih. 2004. Berna Moran'ın Paltosu. **Eleştiri Seçkisi Eleştirel Bakış Açıları**. haz. Mehmet Rifat. İstanbul: Dünya Kitapları: 197-208.

Alver, Köksal. 2004. Sosyolojik Eleştiri: Sosyolojik Okumaya Giriş. **Edebiyat Sosyolojisi**. ed. Alver, Köksal. Ankara: Hece Yayınları:215-226.

_____. 2011. Berna Moran ve Edebiyat Sosyolojisi. **Selçuk Üniversitesi Sosyal**

Bilimler Enstitüsü Dergisi. s. 26: 63-72.

Andaç, Feridun. 2000. Edebiyatımızın Yol Haritası (Yazınsal Oluşumun Göstergeleri: l). İstanbul: Can Yayınları.

_____. 1989. **Gerçekçilik Yolunda**. 1.bs. İstanbul: Cem Yayınevi.

Ankay, Nurcan. 2012. Türkiye'de Akademik Eleştiri: Mehmet Kaplan ve Berna Moran'ın Eleştiri Anlayışlarına Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım. Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arak, Hüseyin. 2009. Karşılaştırmalı Edebiyatın Türkiye'deki Öncüleri: Leo Spitzer - Erich Auerbach. **Littera.** c.25: 243-252.

Aytaç, Gürsel. 2003. **Genel Edebiyat Bilimi**. İstanbul: Say Yayınları.

_____. 1990. **Edebiyat Yazıları 1**. Ankara: Gündoğan Yayınları.

Balabanlılar, Mürşit. 1990. Anadolu Romanlarında Eylem Öğesi Ağır Basar. **Cumhuriyet Kitap.** S.29: 6-7.

Bayrav, Süheyla. 1990. Eleştiride Yöntem Arayışları. **Dilbilim.** s. 9: 25-42

Bek, Kemal. 2008. Mehmet Fuat Köprülü. **Bizim Eleştirmenlerimiz.** ed. Mehmet Rifat. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 81-84.

Belge, Murat. 2002. Edebiyata Adanmış Bir Yaşam. **Cumhuriyet Kitap**. s.632: 7.

_____. 1984. Berna Moran ile Roman Sanatı ve eleştirisi Üzerine… / Bilimsel Eleştiri Gibi Bir Deyiş Yanlış ve Yanıltıcıdır. **Hürriyet Gösteri.** s. 40: 25-27.

Beyaz, Yasin. 2014. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Edebiyatı'nda Tenkidin Genel Seyri. **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**. s.8: 90-118.

Birkiye, Atilla. 1993. Berna Moran'ın Ardından. **Varlık**. s.1035: 26-27.

Can, Adem. 2015. Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Tenkit. Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı. ed. Alim Gür, Ertan Engin. İstanbul: Akçağ Yayınları: 727-789.

Carloni, J.C., Filloux c. Jean. 1984. **Eleştiri Kuramları**. çev. Tahsin Yücel. 1.bs. Ankara: Kuzey Yayınları.

Cornu, Auguste. 1971. Marxçı Eleştirinin Genel İlkeleri. **Türk Dili Eleştiri Özel Sayısı II**. S. 234: 477-478.

Cebeci, Oğuz. 2004. **Psikanalitik Edebiyat Kuramı**. İstanbul: İthaki Yayınları.

Cöntürk, Hüseyin. 2006. **Çağının Eleştirisi İkinci Kitap.** 1.bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çetin, Nurullah. 2003. Öznel/İzlenimci Eleştiri. **Hece Eleştiri Özel Sayısı.** s. 77-78-79: 206- 208.

Demirkol, Nihal. 2008. İngiliz Roman Geleneğinde Çocuk Edebiyatının Gelişimi: Aketipçi Eleştiri Kuramına Göre Alice Harikalar Diyarında, Define Adası, Orman Kitabı Eserlerinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ece, Ayşe. 2008. Berna Moran. **Bizim Eleştirmenlerimiz.** ed. Mehmet Rifat. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 240- 244.

Ecevit, Yıldız. 2008. Türk Edebiyat Eleştirisi Bir Sistemleştirme Denemesi. **Çağdaş Türk Yazını.** Haz. Zehra İpşiroğlu. İstanbul: Toros Kitaplığı: 111-136.

_____. 1995. Dünden Bugüne Türk Edebiyatı Eleştirisi. **Varlık.** s. 1050: 49-57.

Eagleton, Terry. 1990. **Edebiyat Kuramı.** çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

_____. 2014. **Marksizm ve Edebiyat Eleştirisi**. çev. Utku Özmakas. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ergiydiren, Sevinç. 2003. Eleştiride Fenomenolojik Yaklaşımlar. **Hece Eleştiri Özel Sayısı.** s. 77-78-79: 322-363.

Ergun, Zeynep. 2002. Kalıcılığı Yakalamış Bir Bilim Adamı. **Cumhuriyet Kitap**. s. 632: 4-6.

Erkman- Akerson, Fatma.2012. **Edebiyat ve Kuramlar**. 2. bs. İstanbul: İthaki Yayınları.

Fuat, Memet. 1993. **Türk Yazınından Seçilmiş Eleştiri Yazıları**. İstanbul: Adam Yayınları.

_____. 1994. **Eleştiri Sorumluluğu**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

_____. 1994. Altı Yüz Sayfayı Aşan Bir Çalışma: Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış. **Cumhuriyet Kitap**. s. 212: 12-13.

Gülendam, Ramazan. 2013. Marksist (Toplumcu) Edebiyat Eleştirisi. **Hece Eleştiri Özel Sayısı**. s.77/78/79: 252-259.

Gümüş, Semih. 1994. Berna Moran: Türk Romanının Belleği. **Adam Sanat.** s.103: 43-49.

Güngör, Bilgin. 2015. **Edebiyat Eleştirisi (Kuram ve Uygulama)**. İstanbul: Şule Yayınları.

Gür, Âlim. 2009. **Türk Tenkit Tarihi Ders Notları**. Konya: Palet Yayınları.

Hızlan, Doğan. 1996. **Kitaplar Kitabı**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

_____. 2004. Berna Moran, Türk Romanına Eleştirel Bir Bakışı Anlatıyor. **Edebiyat Üzerine Makaleler / Röportajlar**. haz. Seval Şahin Gümüş. İstanbul: İletişim Yayınları: 179-185.

Işık, İhsan. 2006. Berna Moran. Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi. c.6. Ankara: Elvan Yayınları: 2516-2520.

Işın, Ekrem. 1985. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eleştirinin Gelişimi. **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi.** c.2. İstanbul: İletişim Yayınları: 431-440.

İleri, Selim.1973. Eleştiri/Bizde Eleştiri. **Yeni Dergi.** s.107: 58-61.

Jung, Carl Gustav. 2006. **Analitik Psikoloji**. çev. Ender Gürol. İstanbul: Payel Yayınları.

_____. 2005. **Dört Arketip**. çev. Zehra Aksu Yılmazer. İstanbul: Metis Yayınları.

Kabacalı, Alpay. 1995. **Kültürümüzden İnsan Adaları**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kadızade, Esma Dumanlı.2011. Hüseyin Cöntürk ve Yeni Eleştiri. **Türklük Bilimi Araştırmaları.** s. 29: 189-199.

Kantarcıoğlu, Sevim. 2009. **Edebiyat Akımları Platon'dan Derrida'ya**. Paradigma: İstanbul.

Karaalioğlu, Seyit Kemal. 1982. **Resimli Türk Edebiyatçılar Sözlüğü**. İstanbul: İnkılap ve Aka. 367.

Kayaokay, İlyas. 2015. Rus Biçimciliği Kuramı ile Divan Şiirine Bakmak. **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.** c. 8. s. 39: 162-178

Koç, Mustafa. 2004. Ben Türk Romanı Adamı Değilim. **Edebiyat Üzerine Makaleler / Röportajlar**. haz. Seval Şahin Gümüş. İstanbul: İletişim Yayınları: 195-198.

Kurdakul, Şükran. 2002. **Çağdaş Türk Edebiyatı 4**. 4. Bs. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Namal, Yücel. 2012. Türkiye'de 1933–1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilim Adamlarının Katkıları. **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi.** c.2 s.1: 14-19.

Necatigil, Behçet. 1991. **Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü**. 14. bs. İstanbul: Varlık Yayınları.

Nezir, Seyyit. 2004. Roman, Kesin Kuralları Reddeden, Farklı Örneklerle Dolu Bir Tür. **Edebiyat Üzerine Makaleler / Röportajlar**. haz. Seval Şahin Gümüş. İstanbul: İletişim Yayınları: 171-177.

Oktay, Ahmet. 1993. **Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı 1923-1950**. 1.bs. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Onart, Adnan. 1973. Değişik Yönleriyle Yapısalcılık ve "Yapı" Kavramı. **Türk Dili**. c.28 s.262: 231-237.

Önal, Mehmet. 2012. **Edebiyat Sanatı**. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.

Ötgün, Cebrail. 2009. Sanat Yapıtına Yaklaşım Biçimleri. **Sanat ve Tasarım**. c.1 s. 2:159-178.

Özçelebi, B., Özçelebi, H. Eleştiri (1923-1960). **Türk Edebiyatı Tarihi**. ed. Talat Sait Halman, Osman Horata, ve diğerleri. İstanbul: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 473-516.

Özdemir, Emin. 1991. Eleştiri Türü ve Yazınımızdaki Yeri Üzerine. **Çağdaş Türk Dili**. s.45-46: 407-413.

Öztürk, Hasan. 1995. Berna Moran Türk Romanına Nasıl Bakıyor? **Dergâh**. c.6. s.61: 10-11.

Özkırımlı, Atilla. 1987. Berna Moran. **Türk Edebiyatı Ansiklopedisi**. İstanbul: Cem Yayınevi: 860.

Pamuk, Orhan. 2002. Derli Toplu Bir Roman İncelemesi. **Cumhuriyet Kitap**. s. 632: 6.

Parla, Jale. 1999. Berna Moran ve Karşılaştırmalı Edebiyat. **Parşömen**. c.1 s.1: 5-13.

Parla, Jale. 1990. Zenginleştiren Bir Okuma. **Cumhuriyet Kitap**. s. 29: 8.

Rifat, Mehmet. 2008. **Yaklaşımlarıyla Eleştiri Kuramcıları**. 2. bs. İstanbul: Sel Yayıncılık.

_____. 2004. Roland Barthes: Eleştirmen ve Göstergebilimci. **Eleştiri Seçkisi Eleştirel Bakış Açıları**. haz. Mehmet Rifat. İstanbul: Dünya Kitapları: 27- 35.

_____. 2004. Ingarden: Yazınsal Yapıtın Varoluşu. **Eleştiri Seçkisi Eleştirel Bakış Açıları**. haz. Mehmet Rifat. İstanbul: Dünya Kitapları: 50-51.

_____. 2004. Iser: Okuma Edimi ve Metiniçi Örnek Okur. **Eleştiri Seçkisi Eleştirel Bakış Açıları**. haz. Mehmet Rifat. İstanbul: Dünya Kitapları: 51-52.

_____. 2004. Jauss: Alımlama Estetiği. **Eleştiri Seçkisi Eleştirel Bakış Açıları**. haz. Mehmet Rifat. İstanbul: Dünya Kitapları: 54- 56.

_____. 2004. Taine: Eleştirmen Ruhun Doğabilimcisidir. **Eleştiri Seçkisi Eleştirel Bakış Açıları**. haz. Mehmet Rifat. İstanbul: Dünya Kitapları: 85-87.

Sosyal Bilimler Ansiklopedisi. 1991. Konya: Risale Yayınları.

Senemoğlu, Osman. 1998. 1933 Üniversite Reformunda Batı Dilleri ve Prof. Dr. Süheyla Bayrav. **Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi.** s. 11: 59-64.

Su, Hüseyin. 2003. Eleştiriye Adanmış Bir Hayat. Berna Moran. **Hece Eleştiri Özel Sayısı.** s. 77-78-79: 650-659.

Şan, Mustafa Kemal. 2004. Edebiyat Sosyolojisinin Tarihinden Basamaklar. **Edebiyat Sosyolojisi.** ed. Alver, Köksal. Ankara: Hece Yayınları:215-226.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. 1977. **Edebiyat Üzerine Makaleler**. 2. bs. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi. 2001. c.2. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları: 569.

Tekşan, Mesut. 2011. **Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi**. İstanbul: Kriter Yayınevi.

Todorov, Tzvetan. 2004. **Fantastik Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım**. İstanbul: Metis Yayınları.

Toprak, Metin. 2003. **Hermeneutik (Yorum Bilgisi) ve Edebiyat**.. İstanbul: Bulut Yayınları.

Tüfekçi, Elif M.. 2003. Yapısalcı Yöntem ve Uygulama Alanları. **Tiyatro Araştırmaları Dergisi 1**. s. 17: 50-67.

Uçman, Abdullah. 2003. Tanzimat ve Servet-i Fünûn Dönemi Türk Edebiyatında Eleştiri. **Hece Eleştiri Özel Sayısı.** s. 77-78-79: 48-70.

_____. "Tenkit". **İslam Ansiklopedisi.** c. 40. İstanbul: TDV, 2011: 462-465.

Urgan, Mina. 2013. **Bir Dinozorun Anıları**. 78. bs. İstanbul: YKY.

Uslu, Didem. 1993. **Kıyaslamalı Bir Edebiyat Eleştirisi**. Ankara: Karşı Yayınları.

Ünal, Hayriye. 2003. Yeni Eleştiri. **Hece Eleştiri Özel Sayısı.** s. 77-78-79: 283-291.

Yücel, Tahsin. 1977. Yapısalcılık. **Birikim**. s. 28/29: 30-43.

Wellek, Rene. 1993. **Edebiyat Teorisi**. Çev. Doç. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel. İzmir: Akademi Kitabevi.

Widmann, Horst. 1981. **Atatürk Üniversite Reformu**. çev. Aykut Kazancıgil, Serpil Bozkurt. İstanbul: İ.Ü. Yayınları.

Yavuz, Hilmi. 1996. **Denemeler**. İstanbul: Boyut Kitapları.

Yüksekay Elif. [23.02.2017]. Nahid Sırrı Örik'ten Roman Üzerine Düşünceler. https://mufredat.wordpress.com/2010/05/27/nahid-sirri-orikten-roman-uzerine-dusunceler/

Zariç, Mahfuz. 1994. Berna Moran ve Yeni Eleştiri. **Hece Eleştiri Özel Sayısı**. s. 213: 144- 149.

ÖZ GEÇMİŞ

1985'te İstanbul'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini İstanbul'da tamamladı. 2008'de İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. 2009'da İstanbul Üniversitesi'nde pedagojik formasyon eğitimini tamamladı. 2012'de göreve başladığı Sultangazi Nene Hatun Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği görevine devam etmektedir.